

MAGYAR MÚZEUMOK

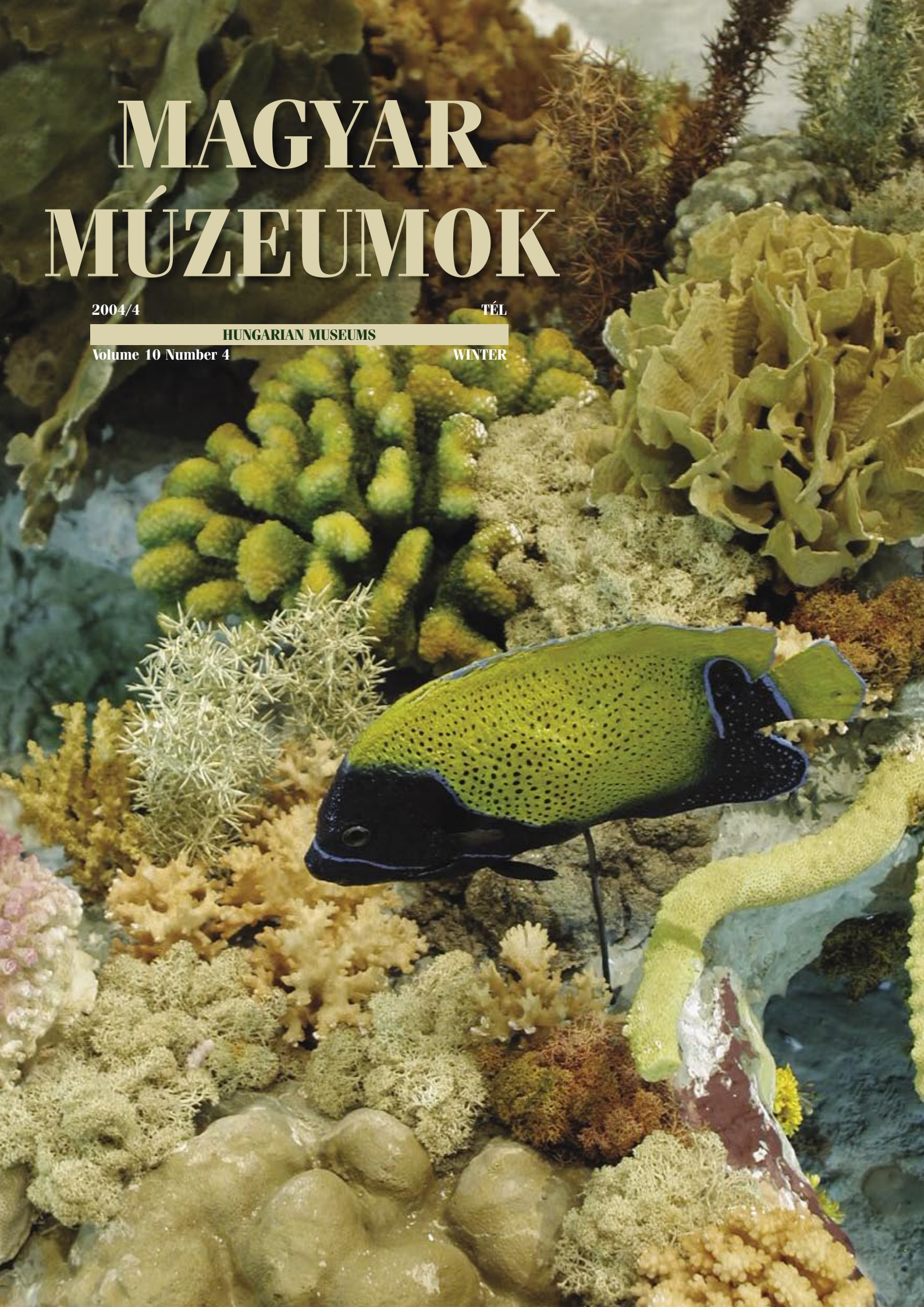
2004/4

TÉL

HUNGARIAN MUSEUMS

Volume 10 Number 4

WINTER

Múzeum a föld alatt

A Museum under the Ground

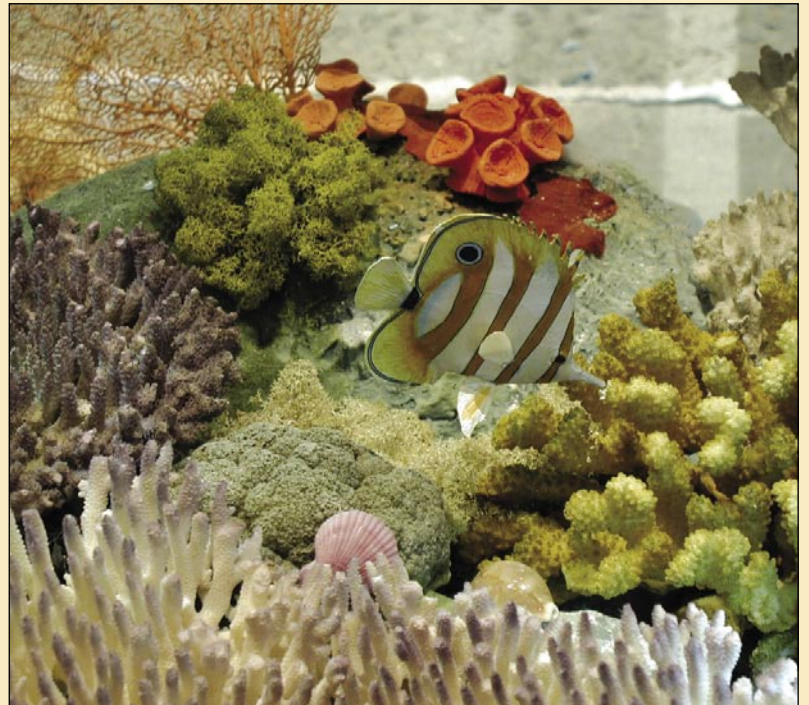

A Magyar Természettudományi Múzeum új főbejárata
The new main entrance of the Hungarian Natural History Museum

A bálna csontváz
The whale skeleton

Részlet a korallzátony kiállításból
Detail of the coral reefs exhibition

Tollas dinoszaurusz rekonstrukció. Nagy Szilvia méhviaszból készült alkotása
Reconstruction of a feathered dinosaur. The work made of beeswax by Szilvia Nagy

Ez év szeptember közepén országos méretű ünneplés keretében nyitotta meg a Magyar Természettudományi Múzeum lenyűgöző méretű új kiállítóterét, és ezzel együtt nagyszerű időszaki vendégkiállítását a tolas dinoszauruszokról (ismertetését előző számunkban közöltük). Aki az elmúlt őszi hónapokban a Ludovika téren járt, különös jelenséggel találkozhatott: a szokatlan formájú vadonatúj múzeumi főbejárattal, és az előtte a napszaktól függetlenül kígyózó – főképpen gyerekhadból álló – türelmesen várakozó közönséggel, mely szinte az előző év késő őszenek Szépművészeti Múzeumára emlékeztetett.

Nyilvánvaló, hogy a hatékony reklám is megtette a hatását, és jelentősen hozzájárult az érdeklődés felkeltéséhez (nem volt a városnak olyan pontja, ahol a jellegzetes „dinó” plakáttal ne találkozhatott volna az ember), de bizonyosan a rendkívüli eseményszámba menő komplex rendezvény legalább annyira vonzotta a felnőtteket is, mint a gyerekeket. Nagyszerű ötlet volt az épületavatáshoz egy világkuriózum megnyerése és exponálása. A most birtokba vett kiállítási tér a teljes felújításnak csak egy része (a harmadik ütem zárult le), ugyanis tovább folytatódik a nagyszabású munkát, melynek végeredményeként európai rangú elhelyezést kap a nagy múltú, több mint kétszáz éves hazai intézményünk.

Ennek a jeles múzeumi eseménynek kapcsán fogalmazódott meg, hogy ennek a páratlan vállalkozásnak ismertetéséhez kapcsolódva tematikus képet adjunk a hazai természettudományos muzeológiáról, mégpedig az Európai Unió csatlakozást követően egy nemzetközileg hangsúlyozottan fontos aspektusból. A múzeumi szakemberek megértéssel fogadták a szerkesztő felkérését, és e témakörben számos írás született, melyek, ha nem is teljes, de mindaddig nélkülözött áttekintést nyújtanak mind tudománytörténeti, mind gyakorlati szempontból a múzeumi és természetvédelmi tevékenység összefüggéseiről, kölcsönhatásairól.

Ugyanakkor ehhez a tematikához szorosan kapcsolódó régészeti problémákról, feladatokról és tervekről is sikerült a szakterület néhány jeles művelőjét megszólaltatni.

Ez a számunk ad helyet a múzeumi közélet egyik legkiemelkedőbb művészettörténész személyisége köszöntésének, és ugyanitt búcsúunk nemzetközi tekintélyű etnológusunktól.

A következő számunk tematikájának közép-pontjában az „Alfa-program” fog szerepelni.

MAGYAR MÚZEUMOK

2004/4. TÉL

MŰHELY

Bajzáth Judit – Matskási István: Múzeum a föld alatt. Nem tudtuk, hogy lehetetlen, hát megcsináltuk... Pillanatképek egy nagyszabású vállalkozásról	3
Mahunka Sándor: A magyarországi nemzeti parkok kutatása és a Magyar Természettudományi Múzeum	9
Gaskó Béla: Gondolatok a múzeumok és a természetvédelem kapcsolatáról	14
Ábrahám Levente: A természettudományos muzeológia és a természetvédelem együttműködése. Dél-dunántúli példák	17
Fehér Béla – Szakáll Sándor: Ásványtani muzeológia és természetvédelem	19
Papp Beáta: Mohák és természetvédelem	21
Selmecei Kovács Ádám: A váci ártéri tanösvény	23
Jerem Erzsébet – Mester Zsolt – Vasáros Zsolt: Természeti és régészeti örökség	26
Czajlik Zoltán: Régészeti-természetvédelmi örökségünk. A magyarországi földépitmények – pusztuló halomsírmézők	28
Bálint Marianna: Sáncok, halmok, erődítések az Észak-Alföldön	30
Poroszlai Ildikó: Környezetrekonstrukció a százhalmobbattai Régészeti Parkban	32

VISSZATEKINTÉS

Vig Károly: A természetvédelem és a muzeológia kezdetei az Alpoknál	34
Mező Szilveszter – Túri Zoltán: 50 éve a geográfia szolgálatában. A Tiszazugi Földrajzi Múzeum	37
Balázs György: Emléktúra Balassi Bálint nyomában	39

SZÁMVETÉS

Horvatovich Sándor – Kisbenedek Tibor – Lovászné Szabó Márta: Természettudományi gyűjtemények Pécsen	41
Fűkőh Levente: Múzeumi gyűjtemény, mint a természet adatbankja	44
Lovas Márton Levente: Múzeumi természetvédelem	46
Hír János – Hírné Fodor Erika: A Pásztói Múzeum őslénytani kutatótáborai	47
Horváth Edina – Kertész Margit: Elindulni, meglátni, felfedezni, megismerni, védeni... Kulturális Örökség Napjai 2004	48

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Csornay Boldizsár: Amiről a brit kollégák beszélnek... ..	50
---	----

VISSZHANG

B. Varga Judit – Gönczi Ambrus: Megválaszolatlan kérdések, avagy még egyszer a szóдавиз- tárlatról	52
---	----

KIÁLLÍTÁSOK

Basics Beatrix: Modernizmusok – Európai grafika 1900-1930. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában	53
Kovács Gergelyné: Postamúzeumi kiállítóhely egy kőszegi magánházaiban	54
Lévai Ferenc: Halászati és ökoturisztikai bemutató Sáregres–Rétimajorban	56

KÖSZÖNTÉS

Tátrai Vilmos: Mojzer Miklós köszöntése	58
---	----

IN MEMORIAM

Főzy Vilma: Boglár Lajos 1929 – 2004	60
--	----

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Deme Péter: Múzeumról – mindenkinek	61
Selmecei Kovács Attila: Természeti környezet és népi kultúra	62
Gönczi Ambrus: Museums Journal 2004/8	63

A PULSZKY TÁRSASÁG HÍREI	63
---------------------------------------	----

Museum.hu hírek	63
------------------------------	----

E számunk szerzői	64
--------------------------------	----

A címlapon
Korallzátony a Magyar Természettudományi
Múzeum kiállításában

On the Cover
Coral reef in the exhibition of the
Hungarian Natural History Museum

Fotó – Photo: Közművelődési Főosztály

A hátsó borítón

A Régészeti Park környezeti rekonstrukciós
terve, Százhalombatta

On the Back Cover
The environmental reconstruction plan of
the Archaeological Park, Százhalombatta

Tervező – Designer: Krisztina Müller

HUNGARIAN MUSEUMS 2004/4 WINTER

WORKSHOP

- Judit Bajzáth – István Matskási: A Museum under the Ground. Snapshots from a
Large-Scale Enterprise. 3
- Sándor Mahunka: Research of Hungarian National Parks and the Hungarian Natural
History Museum 9
- Béla Gaskó: Thoughts on Museums and Nature Conservation. 14
- Levente Ábrahám: The Co-operation of Natural History Museology and Nature
Conservation 17
- Béla Fehér – Sándor Szakáll: Nature Conservation and Mineralogy Museums 19
- Beáta Papp: Moss and Conservation 21
- Ádám Selmeczi Kovács: A Floodplain Scientific Trail in Vác 23
- Erzsébet Jerem – Zsolt Mester – Zsolt Vasáros: Environmental and Archaeological
Heritage 26
- Zoltán Czajlik: Our Archaeological-Natural Heritage. Earthwork – Decaying Tumulus
Fields in Hungary 28
- Marianna Bálint: Earthwork Constructions on the North Hungarian Plain 30
- Ildikó Poroszlai: Environmental Reconstruction at the Archaeological Park,
Százhalombatta 32

RETROSPECTIVE

- Károly Vig: The Beginning of Nature Reservation and Museology at the Foothills
of the Alps. 34
- Szilveszter Mező – Zoltán Túri: 50 Years in the Service of Geography. The Geographical
Museum of the Tiszazug Region 37
- György Balázs: A Tour in Search of Bálint Balassi's Memory. 39

RECKONING

- Sándor Horvátovich – Tibor Kisbenedek – Márta Szabó Lovászné: Collections of Natural
History in Pécs 41
- Levente Füköh: A Museum Collection as a Database of Nature. 44
- Márton Levente Lovas: Nature Protection in Museum. 46
- János Hír – Erika Fodor Hírné: The Palaeontological Research Camp Programme of the
Museum of Páztó 47
- Edina Horváth – Margit Kertész: Set out, See, Discover, Learn and Protect...
Days of Cultural Heritage 2004 48

INTERNATIONAL RELATIONS

- Boldizsár Csornay: What Our British Colleagues Talk About... 50

ECHO

- Judit B. Varga – Ambrus Gönczi: Questions Unanswered: on the Soda-Water Exhibition
Again 52

EXHIBITIONS

- Beatrix Basics: Modernisms – European Graphic Art 1900-1930. An exhibition of the
Hungarian National Gallery 53
- Gergelyné Kovács: A Showroom of the Hungarian Post Museum in a Private Building in
Kőszeg 54
- Ferenc Lévai: Fishing and Ecotouristical Show in Sáregres-Rétimajor 56

SALUTATION

- Vilmos Tátrai: Celebrating Miklós Mojzer. 58

IN MEMORIAM

- Vilma Főzy: Lajos Boglár 1929-2004 60

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Péter Deme: About Museum for Everyone. 61
- Attila Selmeczi Kovács: Natural Environmental and Folk Culture 62
- Ambrus Gönczi: Museums Jurnal 2004/8 63

NEWS OF THE PULSZKY SOCIETY 63

- News of the museum.hu 63

- Autors of this issue 64**

MAGYAR MÚZEUMOK
A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi
Egyesület folyóirata
Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer
X. évfolyam 4. szám, 2004. tél

Főszerkesztő:
Selmeczi Kovács Attila

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus

A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix,
Cséve Anna, Holló Szilvia Andrea,
Kriston Vízi József, Wollák Katalin

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János
A szerkesztőbizottság tagjai:
Bertáné Varga Judit,
Kócziánné Szentpéteri Erzsébet, Kovács Péter,
Vándor László, Vukov Konstantin

Fordítások:
Gönczi Ambrus

Szerkesztőség:
1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.
Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336
E-mail: pulszky@bot.nhmus.hu

www.museum.hu/pulszkytarsasag
Felelős kiadó: Matskási István

Nyomdai előkészítés: Stúdió 12 Bt.
Műszaki szerkesztő: Németh János
Színes feldolgozás: Stúdió 12 Bt.

Nyomdai munkálatok: Prospektkop Bt.
Felelős vezető: Racskó József

Előfizethető a kiadónál
(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),
illetve postautalványon, csekkel vagy
átutalással az alábbi számlaszámon:

K&H Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként:
egyéni előfizetőknek 700 Ft,
közületeknek 1000 Ft.
HUISSN1219-4662

Megjelenik a
Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma és
a **Nemzeti Kulturális Alap** program
támogatásával

Műhely

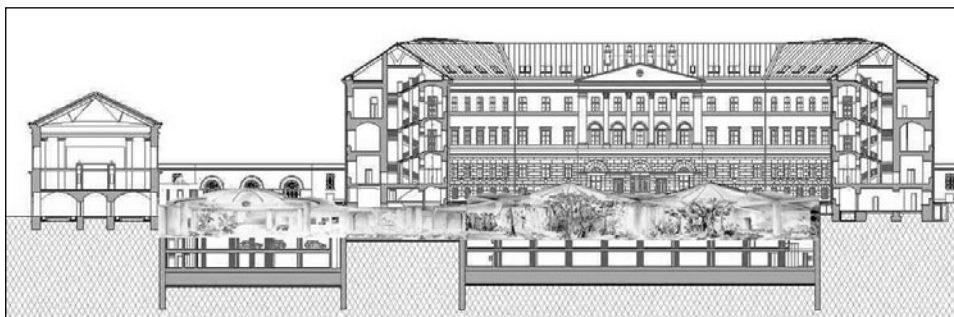
Múzeum a föld alatt

Nem tudtuk, hogy lehetetlen, hát megcsináltuk... Pillanatképek egy nagyszabású vállalkozásról

Bajzáth Judit – Matskási István

2004. szeptember 6-án Hiller István miniszter a lassan már több évtizedre visszanyúló múzeumi rekonstrukciós program talán legizgalmasabb eredményét adta át a közönségnek. Ezen a napon nyílt meg a Magyar Természettudományi Múzeum új földalatti épületegyüttese, közösségfogadó és kiállítási tere. A múzeum nem várta üres kézzel a látogatókat, a csarnokokban izgalmas és látványos időszakos kiállításokat, köztük a világhírű kínai tollas dinoszaurusz leleteket tárta a közönség elé. A szürke hétköznapokban a Magyar Természettudományi Múzeum rekonstrukciója III. ütemeként emlegettük a most lezárult folyamatot. Kevesen tudják, hogy egy kis, kerek számú évfordulót is ünnepelehetünk, hiszen alig néhány hónap eltéréssel éppen tíz éve, 1994-ben kezdődött meg az egykori Ludovika Akadémia épületegyüttesének rekonstrukciója. Csak emlékeztetésképpen említjük meg, hogy az eredeti tervek szerint 2002-re, a múzeum bicentenáriuma kellett volna befejezni a teljes rekonstrukciót. A mostani állapot mintegy 60%-os készületnek felel meg, de az eredményt látva nem lehetünk elégedetlenek. Elkészült új kiállításainkkal

Mélyépítési munkálatok a Ludovika téren
Groundwork at Ludovika Square

A Ludovika múzeumrekonstrukció építészeti terve, benne a közönségforgalmi terek látványával
Plan of the Ludovika Museum Reconstruction with the view of visitor areas

az egykori Lovarda, az Ásvány- és Kőzettár elegánsan helyreállított épületrésze a főépületben, valamint a tetőtér újjá- és beépítése, amely most az Embertani Tárnak és az Állattár egyes gyűjteményeinek ad otthont.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogyan kerültünk a „föld alá”, mi indokolta, illetőleg tette szükségessé a történelmi épületegyüttes ilyen formában történő bővítését. A válaszhoz vissza kell nyúlnunk az 1992-es esztendőre. Hivatalos döntés ekkor még nem született a múzeum elhelyezéséről, de koncepcionális szinten már gőzerővel dolgoztunk a Ludoviceum birtokba vételén. A munka természetesen a meglévő

helyzet felméréssel kezdődött. Az akkor a város hat helyén elhelyezett gyűjtemények és múzeumi egységek által elfoglalt összterület közel 15 ezer m² volt. Zsúftoltan, lehetetlen körülmények között, hiányzó kiállításokkal, a további gyarapodást kizárva őriztük és gondoztuk természettudományos nemzeti örökségünket. A Ludoviceum épülete a későbbiekben megszerzett, leégett Lovarda épülettel együtt mintegy 20 ezer m² teret biztosított a rekonstrukció számára, de a műemléképület kötöttségeit felmérve csakhamar meg kellett állapítanunk, hogy a szakmai célokra felhasználható hasznos terület ennél jóval csekélyebb. Ha tehát csak ennyi állt volna rendelkezésünkre, akkor talán szellősebben helyezhettük volna el anyagainkat, de a fejlődés lehetőségét biztosan lezártuk volna. Így már szinte az első szabadkézzel rajzolt tervezői vázlatokban megjelentek a földalatti terek, felettük az üveggúllakkal, amolyan „kis Louvre” módra. Nem is tagadtuk, hogy meglévő ötletekre és tapasztalatokra építünk. Az európai múzeumbővítések és rekonstrukciók ugyanis már évekkel ezelőtt elindultak a föld mélye felé. Nem csak a már említett, és kétségtelenül a legnagyobbvonalú megoldást szolgáltató Louvre jeleskedett e tekintetben, hanem így bővült a bécsi Természettudományi Múzeum a szomszédunkban, valamint több németországi múzeum is. Ne hagyjuk említés nélkül a hazai példákat sem, hiszen a Szépművészeti Múzeum rekonstrukciója során is megnyitották, és gyönyörűen helyreállították a már az építésekor szerkezeti elkészült Schickedanz-féle földalatti kiállítótereket, és a Nemzeti Múzeum udvar alatti tereinek azóta megvalósult beépítési terve is ismert volt. A Ludoviceum alatti terek beépítése azonban mind koncepcióját, mind méreteit és műszaki igényeit tekintve túlmutatott a hazai és részben a nemzetközi gyakorlaton. Egy olyan komplex épületegyüttes jött létre, amely három földalatti szintben egyesít

tette a kiállítási és a közönségforgalmi terek funkcióját, a legkorszerűbb raktárak kialakításával, valamint egy, a középületekből ma már nem hiányozható gépkocsi-tárolóval.

Ennek a hatalmas beruházásnak az általános céljait az eredeti rekonstrukciós programból vezettük le. Célunk volt, hogy

- új bejárat kialakításával nagyvonalú fogadó és közönségforgalmi tereket alakítsunk ki,
- biztosítsuk a látogatók sokoldalú és kényelmes kiszolgálását (információs pult, ruhatár, bolt, kávézó),
- korszerű előadótermet hozunk létre,
- új kiállítási csarnokot alakítsunk ki (a jövőbeni állandó kiállítás számára),

– biztosítsuk a helyet a sokoldalú közművelődési programoknak,

– biztosítsuk a szétszórt gyűjteményeink egyesítését és elhelyezését korunk követelményeinek és technikájának megfelelő raktári feltételekkel.

Mindezeket a feladatokat építészetiileg úgy kellett megoldani, hogy ne sértsük meg a Pollack Mihály által épített műemléképiletek látványát, és az új részek műemlékvédelmi szempontból is elfogadhatóan igazodjanak a régiekhez.

A terveket *Mányi István* építész és munkatársai készítették, akik a kezdetektől fogva múzeumunk rekonstrukciójának tervezői.

Csak akik már átéltek hasonló feladatokat, tudják, hogy milyen nélkülözhetetlen egy az építető – jelen esetben a múzeum – feladatait, munkáját és szervezetét ismerő, a múzeumi ügy és a műemlékvédelem iránt empátiával rendelkező építész, akivel természetesen folyamatos kapcsolatban, tárgyalásokkal és vitákkal fűszerezett együttműködésben lehet ekkora projektumot sikeresen megvalósítani. A legnehezebb feladat a múzeum részéről az igények megfogalmazása, hiszen a tervező csak ezek ismeretében tud megfelelő terveket készíteni. És hogy ez mennyire nem egyszerű, azzal számos alkalommal kemény belső múzeumi viták során kellett szembesülnünk. Először magunknak kellett egyezségre jutnunk, hosszú évtizedekre előre végiggondolnunk és kitalálnunk a múzeum működését.

Egy apró, de azt hisszük mindenki számára érthető példát hadd említsünk. Tegyük fel, hogy a 60-as években kellett volna múzeumot terveznünk. Ugyan ki tervezett volna számítógépeket, a hozzájuk csatlakozó konfigurációkat, az interaktív egységeket kiszolgáló strukturált hálózatot, optikai kábeleket. Pedig alig telt el két évtized, és ez már banális követelménnyé vált. Hasonló nyomasztó gondjaink voltak akkor, amikor az új kiállítási terek műszaki igényeire, erős- és gyengeáramú hálózataira, akusztikai és vezérléstechnikai berendezéseire, a beépíteni szándékozott kiállítási egységekre kérdeztek rá a tervezők. A kérdésük jogos volt, csak a választ volt nehéz megadni. Mi lesz húsz év múlva, ötven év múlva, mi lesz az akkori kiállítás vagy műtárgyvédelem igénye, és ezt határidőre kérjük tévedhetetlenül megmondani. Hiszen ami most beépül a betonba, azt „bebetonoztuk”, bontásra, újjáépítésre aligha lesz műszaki és pénzügyi lehetőség. Kevés itt a múzeológiai kiállítás-építési, műtárgyvédelmi koncepció (mert azt elkészítettük időben, ahhoz értenünk kell), műszaki ismeretekre is szükségünk lenne. Keservesen nehéz folyamat ez, de egy-egy rekonstrukciós szakasz végén tervezőink és építőink egyre inkább gondolkodnak muzeológusként, mi pedig lassan statikai fogalmakkal, elektromos jellemzőkkel, kábeltípusok neveivel, elektronikus egységek mutatóival „felszerelve” veszünk részt – a mérnökök partnereként – a hetente megtartott építetők vagy kooperációs értekezleteken.

Nem kisebb feladatot jelentett számunkra a gyűjteményi anyagok, műtárgyak, kiállítási installációk mozgásának és mozgási irányainak megtervezése a földalatti terekben. Meg kellett adnunk a múzeumi dolgozók és a látogatók mozgására vonatkozó adatokat is. A lépcsőházak mellett öt felvonó szolgálja ki az embereket és az anyagok mozgását a különböző szinteken és épületegységekben. A legizgalmasabb ezek közül a hatodik, a mozgássérültek mozgását elősegítő „emelőszerkezet”. Felvonónak hivatalosan nem lehet nevezni, hiszen egyetlen szempontból sem felel meg a felvonókra előírt szabványoknak, így „mutatványos emelő” néven hagyták jó-

Az új kiállítási tér részlete

Detail of the new exhibition areas

A bálnacsontváz összeállításának feledhetetlen és akrobatikus pillanatai
The unforgettable and acrobatic moments of assembling the whale skeleton

vá műszaki szempontból a működését. Természetesen ebben a munkában pótolhatatlan segítőtársunk a múzeumi főmérnök kollégánk, valamint a projektumban közreműködő, a lebonyolítói feladatokat ellátó iroda.

A 2000 nyarán megkezdődött kivitelezési munkák műszaki szempontból is nehéz feladatok elé állították az építőket. A Ludovika Akadémia udvara alatt, valamint a két meglévő épület közötti téren 17 méter mély munkagödröt kellett létesíteni. A talajvíz-szint itt 7 méter mélyen helyezkedik el, tehát a munka a talajvíz szintje alatt folyt. Ez a természeti körülmény további súlyos feladatokat adott, nevezetesen úgy kellett megoldani a föld alatti kiállítási és raktárterek szigetelését, hogy az itt elhelyezkedő múzeumi anyag teljes biztonságban legyen. Legalsó raktáraink egy szintben vannak az Üllői út alatt futó metró alagútjával. Három szint mélységű múzeumépület még nem készült Magyarországon. Nem csekély gondot jelentett az öreg épületek megóvása a hatalmas földmunkák által okozott veszélyektől, a süllyedéstől, a statikai problémáktól. És ha ehhez még hozzávesszük azt a műszaki megoldást, hogy a Ludoviceum főépülete alatt kellett kiszállítani az udvar alól kitermelt 40 ezer m³ sziklát és földet, akkor

még laikusként is érzékelhetjük azt a feladatot, amelyet a tervezők és építők sikeresen megoldottak.

Az óriási gödrök helyén 20 ezer m³ betonból, több ezer tonna betonacélból készült el a három szint mélységű új épületrész. A kiállítási, közönségforgalmi szint alatt a már említett raktárak és gépkocsitároló kapott helyet. Egy-egy szint szakmai célokra felhasználható (nettó) alapterülete 4 ezer m². Ezt a területet egészítik ki az épületgépészeti berendezések, a műszaki helyiségek és a közlekedők területei. A teljes föld alatti tér mesterséges szellőzéssel és klimatizálással ellátott. Szűrt, szabályozott hőmérsékletű és relatív nedvességtartalmú levegőt juttatnak be a szellőző berendezések. A kiállítási térben padlófűtés és mennyezethűtés működik. Ez utóbbi – hazánkban nagyon ritkán alkalmazott műszaki megoldás – különösen azért fontos, mert a meleg nyári napokon így lehet a leggazdaságosabban a látogatók számára a legkellemesebb, a műtárgyak számára pedig a megfelelő hőmérsékletet biztosítani. A kiállítási terek használhatóságát, a látogatók komfortérzetét is biztosítja az automatikusan és kézi-vezérléssel is irányítható árnyékoló rendszer, amely a felszínen lévő,

a természetes megvilágítást is biztosító két üveg-gúlát és két üvegcupolát fedi. Figyelmet érdemel a középületeknél ma már egyre elterjedtebben alkalmazott automatikus tűzoltó berendezés (sprinkler rendszer), valamint a biztonsági rendszer. A teljes épületgyűttes berendezéseinek működtetéséről és irányításáról a diszpécserközpontban összefutó komplex épület-felügyeleti rendszer gondoskodik. Az előzőekben vázolt műszaki rendszerek összehangolt működése minőségileg új feladat elé állítja az épület üzemeltetését végző szakember gárdát. Elválaszthatatlanul kapcsolódik a föld alatti épületrészhez az összekötő épületet borító tetőkert, mely rendezvények megtartására is alkalmas, valamint a kupolacsarnokot, a kávézót és az előadótermet az Orczy-kert felé megnyitó függőkert. Múzeumi rekonstrukciónk koncepciójának ugyanis szerves részét képezi a történelmi értékű Orczy-kert rehabilitációja és bevonása közművelődési programjainkba.

Az épület ünnepélyes átadását és az időszakos kiállítások megnyitását követően prózai feladatok várnak ránk. Be kell népesíteni a tömör tároló-rendszerrel berendezett raktárakat, rutinszerűvé kell fejleszteni közönségforgalmi és kiállítási tereink működését.

A költözés a Növénytár herbáriumi anyagának mintegy felét (egymillió herbáriumi lap), a Könyvtár szinte teljes könyv és folyóirat állományát, az Őslénytárat és az Állattár egyes gyűjteményeit érinti. A rekonstrukció sem áll le, miniszteri döntés nyomán megindult a Föld- és Őslénytárak otthont adó, mintegy 1100 m² területű épületszámny helyreállítási munkája. Ezt egészítik ki a Ludoviceum főépületét ellátó gépészeti alrendszer kiépítése és a főépület további felújítását szolgáló építészeti munkák. Az Őslénytár kiköltözésével a Magyar Természettudományi Múzeum végleg elhagyja anyaintézményét, a Magyar Nemzeti Múzeum épületét. Ezzel lehetővé teszi, hogy mintegy két évtizedes munka után befejeződjék a nagy múzeumi rekonstrukciók egyike, a Magyar Nemzeti Múzeum felújítása. Ugyanakkor egy fontos lépést tesz a Ludoviceum teljes birtokbavétele és a Magyar Természettudományi Múzeum új otthonának kialakítása érdekében.

2004. szeptember 10-től a közönség új főbejáraton keresztül jut el a múzeum új és régi közönségforgalmi tereibe, kiállítási csarnokai-ba. A teljes épületgyűttesben – ami több mint 5 ezer m²-nyi terület – öt állandó, hat időszakos kiállítás, több látványelem és a Természetbúvár-terem látogatható. Emellett hétköznapokon

tízféle múzeumpedagógiai foglalkozás közül választhatnak a tanárok és a diákok, hétféle programot pedig egyszerre háromféle családi programot kínálunk. Az új épületgyűttes népszerűségére hadd álljon itt egy adat: október 15-ig több mint 70 ezer látogatónk volt.

Na igen, de hogyan jutottunk idáig?

A nyitás négy éves kemény munka eredménye volt, amit a Közművelődési és Kiállításrendezési Főosztály irányított. Miközben az 1996-ban megnyílt Lovarda állandó (*Aki a világot szereti, Túl az Óperencián*) és időszakos (*Köztes átmenetek, A borostyánok csodálatos világa*) kiállításai épültek, megünnepeltük a múzeum alapításának 200. évfordulóját (I. Magyar Múzeumok 2002/2. szám 7-9) és végeztük a napi rutin munkát, terveztük az új épületgyűttes kiállításait és programjait. Az építészeti tervek, a kivitelezés és a kiállítástervezés egyszerre zajlott. Így egynéhány esetben módunk és lehetőségünk nyílt arra, hogy menetközben hol az egyik, hol a másik munkálatot módosítsuk. Először is ki kellett találni, hogy milyen funkciókat szánunk az egyes tereknek. Hogy milyen kiállítási vagy látványkonceptió fogja össze az épületgyűttest? Hogy miként kívánjuk hasz-

nosítani az elkészült csarnokokat? Egyszerően mi a szakmai koncepciónk?

Az új kiállítási épületgyűttes új kiállítócsarnoka állandó bemutató helyszíne, az összekötő épület közönségforgalmi terület (ideális rendezvény- és programhelyszín, igényes kisebb időszakos kiállítások tere), a két épületrészt összekötő átjáró szintén állandó kiállítás helyszíne lesz. A ma is működő Lovardában pedig a galéria szinten alakítandó ki az időszakos kiállítások befogadó tere; az épület földszintjén új, tárgycentrikus állandó kiállítás, valamint a „Természetrajzi központ” (mint interaktív gyűjteménybemutató) kialakítását tervezzük.

Az új épületgyűttes nemcsak kiállítások, hanem igényes és sokrétű közművelődési programok lebonyolítására és sokszínű rendezvények szervezésére is lehetőséget nyújt. A közművelődési szolgáltatások (előadások, tárlatvezetések, iskolai programok, továbbképzések, interaktív tevékenységek, kihelyezett foglalkozások, kölcsönzési szolgáltatások, vándorkiállítások) egyre tágabb körhöz, a társadalom szinte minden rétegéhez szólnak. A múzeumoknak az oktatásban (közoktatás, élet-hosszig tartó tanulás) betöltött szerepe egyre jelentősebb. Ehhez kell alkalmazkodnia múzeumpedagógiai és közművelődési tevékenységünknek is.

Nem elég azonban jó kiállításokat és programokat tervezni, új alapokra kell helyezni a közönséggel való kapcsolattartást is. Ezt kell, hogy szolgálja az új épületgyűttes hagyományos és multimédiás tájékoztatási rendszere, valamint új személyzete.

Ennyit az elvekről, nézzük a megvalósulást részleteiben

Már rögvést az elején, 1999-ben megszületett az ötlet, hogy a főbejárat üvegkupolájába függesztjük fel a múzeum bálnacsontvázát. Így aztán a bálnához (a gombhoz) mint tengeri élőlényhez szabtuk mindent (a kabátot): legyen a belső terek látványát összefogó koncepció a víz. Például: Mivel az építmény szarmata rétegekbe (harmadidőszaki tengeri üledék) a falakat burkoló mészkövek közé magyarországi harmadidőszaki maradványokat csempésztünk.

Hogyan kerül a bálnacsontváz a levegőbe?

A bálna csontvázát a múzeum 1900-ban vásárolta Bécsből 4 ezer aranykoronáért (leltári száma 2450, leltározva 1900-ban Méhely Lajos által). Az állatot egyébként 1896-ban vadászták az Atlanti-óceánban. Eddig még nem állítottuk ki egy-egy alkalmat kivéve. Hogy a 22 m hosszú, 2 tonnás preparátum elférjen és minden szempontból biztonságosan legyen elhelyezve, gondosan kellett tervezni a főbejáratot. Egyenként mértük le a csontokat és közöltük az adatokat a tervezőkkel. Ez a munka volt az egyik legkritikusabb vállalkozásunk.

Másfél évig kerestük azt az embert, aki vál-

*„A korallzátonyok változatos élővilága” című kiállítás elkészültének küzdelmei
Preparation of the exhibition called “The Varied Life of Coral Reefs”*

Az afrikai tó építése
The construction of the african lake

lalkozik arra a lehetetlennek tűnő feladatra, hogy az új főbejáratunkat a levegőben úszó bálna díszítse. Több múzeumban is jártunk Európában, ahol bálnacsontváz látható. Több órányi videófilmünk van arról, hogy máshol hogyan oldották meg ezt a feladatot. Végül Tóser János, okleveles gépészmérnök vállalta, hogy megtervezi, és a Travszer Bt. kivitelezi a munkát. Az épület statikai tervezőjével együttműködve készült el a csontváz felfüggesztési terve. A kupola főgerendájába került 10 db furat, ami egyenként 500 kg-os terhelést viselhet. Szükség is van erre, hiszen a bálna fejének csontjai összesen majd 1 tonnát nyomnak. A zseniális tervezésnek köszönhető, hogy a csontok rögzítéséből szinte alig látható valami.

Az első lépés a csontok összeállítása és rögzítése volt. A váz összeállítását szakmai szempontból Csorba Gábor muzeológus és Kazár Emese paleontológus irányította. A munkát nehezítette, hogy a preparátum több mint száz esztendő, és az 1956-os tűzvész idején megégett. Ezért a csontok leírhatatlanul rossz állapotban voltak. A főosztály két preparátora, Zilahy Ferenc és Békési György hozta olyan állapotba a málló, porózus, szivacsos csigolyákat, pótolta a hiányzó részeket, hogy egyáltalán össze lehessen állítani és acélrudakkal, sodronnyal rögzíteni őket. A koponya csontjai, különösen a koponyatető és a szájpadosontok olyan rossz megtartásúak voltak, hogy több helyen fémlemez- és műanyagborítást kaptak. Így az a terv, hogy a koponya tartja majd a teljes vázat, hamar dugába dőlt. Helyette a két alsó állkapocs és az őket összekötő fémszerkezet rögzíti az állatot. Miután a váz 4 darabban összeállt, tíz méteres magasságig kellett feltornászni. Második lépésben tehát állványrendszert kellett építeni a megfelelő magasságig. A bálnacsontváz

végleges összeszerelése és úszó pozícióba állítása már a magasban történt.

Hogy kerül a nagy korallzátony 60 cm-es mélységbe?

Szintén a kezdeti tervek részeként merült fel az ötlet, hogy az új épületrészekben a kupola-csarnokot és a kiállítási csarnokot összekötő ún. átjáró (benne hat oszloppár, ami a Ludovika főépületét tartja) szűk folyosója kiállítóterként vagy bemutatóhelyként szolgálhatna. Járófelülete üvegpadlóból lenne, hogy növelje a térérzetet. Ezt a szűk, alig 120 m²-es 260 cm-es belmagasságú teret kellene kiállítási célokra felhasználni. És ez lett a veszte, mindannyiunk veszte, mert kézenfekvő volt, hogy az üvegpadló alá 122 m²-nyi területen, 60 cm-es mélységbe megépítsük a korallzátonyok változatos élővilágát bemutató állandó kiállításunkat, amit az oldalfülkékben akváriumok egészítenének ki. Igen, de a bálnához hasonlóan, változtatni kell a terveken, de alaposan. Hát változtattunk: vízvezeték, lefolyó, újabb helyiségek, elektromos kiállások, speciális világítás stb. Legjobb emlékezetem szerint egy teljes éven át csak egyeztetés folyt, hiszen a kiállításához többé nem nyúlhatunk a padlószerkezet megbontása nélkül. Alaposan kellett hát tervezni és persze tenderezetni. És mi történik, ha nincs külső vállalkozó, aki a kiállítást elkészíti határidőre? (Hiszen rögtön az elején világos volt, hogy ennek a kiállításnak jóval előbb el kell készülnie, mint ahogy az épületátadás megtörténik, hiszen annak szerves részét képezi.) Van Kiállításrendezési Főosztály és egy tucat preparátor, néhány vállalkozó szellemű és ügyes kezű gazdasági munkatárs, muzeológus, iparművész, segítőkész külföldi kolléga és a Kid'Reptiles Bt. Az első lépés a terep pontos megismerése, felmérése volt, hiszen a szűk át-

járóban 6 pár 80 x 80 cm-es betonoszlop áll, ami három nagyobb részre bontotta a területet. Az üvegpadló egy acélrács-szerkezetre kerül. A rácsok mérete természetesen változó. Az acélszelvények pedig 7 x 10 x 12 cm-esek. Az acélrács tetejétől a betonteknő aljáig rendelkezésre álló terület mélysége 60 cm. Azaz teljességgel világos, hogy egy puzzle-t kell építenünk, mégpedig úgy, hogy az egyes darabok beférjenek a rácsokon és a rács alatti 50 cm-ben kell ezeket összeilleszteni, ragasztani, szóval összeépíteni. Ehhez pontos kiviteli terveket készítettünk és egy makettet is. A munkát Katus Magdolna és Tóser Jánosné irányította. (A kiállításért Nívódíjban részesültek.) Persze a szakmai tartalommal is tisztába kellett jönni. Segítségre sietett a múzeum könyvtára. A szakmai koncepció szerint az indopacifikus régió korallzátony típusait és azok élővilágát mutatjuk be a parti szakasztól a mélytengeri részekig. Az akváriumokban pedig a folyó és a tenger találkozásának élőhelyeit (folyótorkolatok és mangrove-mocsarak), valamint a megfelelő helyen a korallszirtek „élő” élővilágát mutatjuk be.

Emlékszem, 2004 januárjában már pontosan tudtuk mi is a zátony, a gátzátony, a parti szirt, a szirtzátony és a lagúnák zátonyai közötti jellegzetes különbség. Hogy nem mindegy, a hullámmás merről éri a zátonyt; hogyan növekedik a zátony, és hogyan pusztul el? Mik a telepes korallok, mik a magányos korallok, mely fajok hozzák létre a nagy zátonyokat; mi az, hogy „lágkorall”; mi az, hogy kókorall? Melyik hal él magányosan, melyik csapatban, melyik csipkedí a korallokat, melyik az algákat? Hogy melyik tengeri csillag mászik fel a telepekre, melyik marad a tengerfenéken, melyik kagyló képes rátelepedni a korallokra, melyik fúródik mélyen a homokba?

Miután szakmailag kellő módon felvérteztünk, jöhetett a „kirakósjáték” elemeinek elkészítése. A zátony összesen 170 db 60 x 125 x 5 cm-es, illetve 60 x 125 x 10 cm-es darabból áll. Ebből összesen száz darabon külön-külön épült fel egy-egy zátonyrészlet. Összesen 200 korall, 160 hal, ezernél több csiga, kagyló, rák, féreg, tengeri sünn, tengeri csillag épült be. Kiegészítőként 50 zsák finomhomok, 10 vödör apró csiga, kagyló, koralltörmelék. S hogy miből készültek a korallok, csigák kagylók, halak? A zátonyépítő kókorallok java része a múzeum saját gyűjteményi anyaga, azaz eredeti. Másik részét vásároltuk. A zátonyokat persze mindenféle egyéb korall is felépíti, amelyeknek nincs szilárd, maradandó vázuk. Ezért ezeket mintáztuk, faragtuk, készen kapható műanyag zöldségféléből készítettük. A tengerek jellegzetes algáit pedig szárazföldi zuzmóval, műfűvel helyettesítettük. Szóval tényszerűen tenger alatti virágskertet építettünk (a korallok a virágállatokhoz tartoznak rendszertanilag). A rákok, tengeri csillagok, kagylók és csigák szintén eredeti preparátumok. A halakat három múzeum: a bécsi Természettudományi Múzeum, a pizai Természettudományi Múzeum preparátorműhelye, és természe-

Az első magyar repülő őshüllő lelet teljes épségben megőrződött alsó állkapcsa

The lower jaw of the first Hungarian flying reptile, preserved in perfect

Fotók – Photos: Közművelődési főosztály

tesen a Magyar Természettudományi Múzeum, valamint egy képzőművész, *Janisch Kornélia* készítette.

Az akváriumokban (összesen 13 ezer literes) 15 hal-, 7 rák-, 10 korallfaj látható, emellett tengeri csillag, tengeri uborka, különböző csőférgék, kagylók és csigák.

A világítás is a legkorszerűbb száloptikás technika, melyet a Candela Kft áldozatkész munkatársai kiviteleztek.

Tó a kövön

Erről is tudnunk kellett már rögvest az elején, hiszen egy tóhoz vízre, lefolyóra és elektromos áramra van szükség. És mindennek ott kell lennie, mielőtt az aljzatbeton és a végleges burkolat felkerül. Végül is egy papirusz-mocsár kivitelezése mellett döntöttünk élő vízzel és növényekkel. A munkát a múzeum preparátora, *Zilahy Ferenc* vállalta magára.

Na, de mivel nyissunk?

Igazából csak 2002, a jubileumi év végén alakítottuk ki a 2004-re szóló, a teljes épületegyüttest átfogó témánkat, amely a nyitó kiállításainkat és programjainkat fogja össze. A „négy őselem”-hez kerestük aztán a részleteket.

Nekünk tollas a hátunk... Tollas Dinoszauruszok – 124 millió éves leletek Kínából

Történt, hogy 2003 márciusában Manchesterben és Londonban jártunk tanulmányúton a British Council jóvoltából. Természetesen minden időnk a múzeumok látogatása tette ki. A Londoni Természettudományi Múzeum már jó ismerősünk, már voltak közös kiállítási és kutatási programjaink. Az időben mutatták be ott a „DinoBirds” című kiállítást (a Londoni Természettudományi Múzeum és a Kínai Geológiai Múzeum bemutatója), amit természetesen mi is megnéztünk. És ahogy a mondás tartja, meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt. Videófelvételünk bizonyítja, hogy akkor született meg a gon-

dolat, hogy ezzel a kiállítással nyissuk, méltóképpen, az új tereinket. A kiállítás számunkra lenyűgöző és nem szokványos dinóbemutató volt. Egyszerre tudományos szenzáció, tárgyi anyagában egyedi, rendkívüli értéket képviselő, tanító, interaktív és egyszerűen szép. A kiállításban 18 eredeti lelet látható. A maradványok mellett multimédiás és egyéb interaktív magyarázó elemek és maga az installáció teszik érthetővé a madarak, a tollak, a szárnyak, a repülés kialakulásának egyes lépéseit. Az első leletet 1996-ban találták meg, tehát újdonság, amit bemutatathatunk. Ráadásul a kontinentális Európában először. Bár el kell ismerni, hogy egyben kockázatos vállalkozás is, hiszen a dinoszaurusz szó hallatán (a szó jelentése rettenetes gyík, melyet Richard Owen paleontológus alkotott meg a XIX. században) mindenkinek a hatalmas testű, vérszomjas ragadozók jutnak eszébe. S ebben a kiállításban mit lát? Apró, sokszor törékeny dinókat. Igaz, hogy tollas a hátuk, a karjuk és mindenük. Valljuk azonban, hogy egy igazán intelligens, mind tudományos, mind pedig kiállítástechnikai szempontból is magas színvonalú kiállítás kiállja a próbát és eléri a célját. „Mert mi emeli a múzeum értékét? Kétségkívül nemcsak a tudományos vizsgálatok céljából egybegyűjtött anyaga, hanem a tanítóképessége is” (Tasnádi Kubacska András).

Az első magyar repülő őshüllő lelet

„Azhdarcho aff. lancicollis (Pterosauria: Azhdarchidae) alsó állkapocs. Felső-kréta. Csehbányai Formáció, Bakony”

Ez a cédula felirata, ami a szenzációs magyar lelet mellett olvasható. Első ízben láthatja a közönség a tavaly felfedezett hazai maradványt, ami a múzeum őslénytani gyűjteményét gazdagítja *Ósi Attila* doktorandusz jóvoltából. Az *Azhdarcho* maradványai voltak az első repülő hulló leletek, melyek Magyarország területéről előkerültek. A nálunk látható teljes alsó állkapocs az egyik legteljesebb maradványa ennek a csoportnak. Mindössze egy tenyér-

nyi darab, kicsi, de a miénk. Mivel a látogatók „nagyobb” igényét is szeretnénk volna kielégíteni, három repülő őshüllő rekonstrukciót készítettünk a Szoborcsoport Bt-vel. És nyugodtan elmondhatjuk, hogy a kupolában repülő hét méteres szárnyfesztávolságú *Pteranodon*nak van hatása és hitele. A paleontológusok egyöntetű véleménye, hogy a rekonstrukciók tudományos szempontból is tökéletesre sikeredtek.

Minden, ami repül

Igen, már az őshüllők is repültek. És mi minden repülhet, még a repülés 100. évfordulójának évében? Repülnek a virágporszemek, a termések és magvak, a kígyók, a gyíkok, a denevérek, a madarak és még a repülő kutyák is... A múzeum gyűjteményi anyagára épülő interaktív bemutató adalék a „Tollas dinoszauruszok” című kiállítás által ismerttetett repüléshez.

Legyen azért valami, ami művészet is

Már hagyomány a Természettudományi Múzeumban, hogy nemcsak szoros értelemben vett természettudományos anyagokat állít ki, hanem néha a képzőművészet területeire is elkalandozik. Így tettünk most is. Nagy Szilvia méhviaszból készült ősellátásobrai tökéletes hűséggel mutatják meg, hogy milyenek voltak a tollas dinók életnagyságban.

Két természetfotó kiállításunk, a NaturArt Természetfotós Szövetség „Repülés” című válogatása és Frans Lanting, a National Geographic fotósának állatportréi egészítik ki az új terek bemutatóit.

Még felsorolásként is soknak tűnik, hát még megcsinálni...

Lásd még – See also: Címlap és Borító 2 – Cover and Cover 2

A Museum under the Ground Snapshots from a Large-Scale Enterprise

The Hungarian Natural History Museum opened a new building compound under the ground in September 2004, in the framework of the large-scale reconstruction and enlargement project for the museum that has been going on for several years now. The new complex has been created to provide space for new temporary and permanent shows, storage and also visitor areas. The authors describe the whole project from the birth of the initial idea, when a decision was made to create something similar to the Louvre in its design, making the most of available space and resources. Several factors had to be taken into account: the building itself which is a protected monument, security, technical conditions, professional concepts and requirements, the function of the space to be created etc. The authors present some of the spectacular ideas that have been realised in the new wing: the glass pyramid, the suspended whale skeleton, the reptiles, the pond, the Great Barrier Reef and many other things but they also mention other facilities that have been established to make visitors feel comfortable and at the same time they meet professional demands as well.

A magyarországi nemzeti parkok kutatása és a Magyar Természettudományi Múzeum

Mahunka Sándor

Biodiverzitás – azaz az élővilág változatossága (ténylegesen kissé kibővítve a fogalmat, az élővilág megismerése, megőrzése és változása-ink folyamatos vizsgálata, tehát monitoringja). Bűvös szó és fogalom, amelyet hozzáértő és hozzá nem értő egyaránt gyakran használ, abban a hitben, hogy ért is hozzá. Jelzőkkel, vonzatokkal, értékítéletekkel, cél- és feladat-meghatározásokkal dobálózik, sokszor anélkül, hogy sokan közülük még a kifejezés lényegével, tartalmával, alapvető problémáival, s főként történeti előzményeivel tisztában lenne. Pedig a lényege nagyon fontos, s valószínűleg az emberiség léte és fennmaradása szempontjából is az egyik döntő tényező. Múzeumunkban hamar felismerték ennek jelentőségét és kezdetektől, illetve a múlt század közepétől már tudatosan, komoly erőfeszítéseket tettek az összehasonlításhoz szükséges alap, tehát jelen esetben a hazánkban élő állat- és növényvilág megismerésére. Ma már végezzük a második feladatkört, a változások megfigyelését is.

Az a szerencsés ember és kutató, aki lehetőséget kapott a sorstól nemzeti parkjaink és nagyobb jelentőségű természetvédelmi területeink megismerésére, tudja, hogy milyen csodálatos természeti értékeket és szépségeket őriznek ezek a területek, és milyen csodálatos, tudományos szempontból is óriási értékeket jelentő élővilág kap menedéket ezeken. A tájak, élőhelyek szépségeiről sokan írtak: a Hortobágy különösen magyar szemnek végtelen pusztái, a Kiskunság félig mozgó homokdűnéi, a Bükk meredeken leszakadó „kövei”, az aggteleki karszt kőteregei vagy a Fertő páras nádasai belülről, az ottani életet figyelve mindenki számára felejthetetlenek. S akkor még nem említettük Bátorligetet, a hansági égereseket, Zselic bükköseit, vagy a Szigetköz erdeit és holtág csatornarendszerét.

De ugyanígy vagyunk akkor is, ha az ottani élővilágot figyeljük. Közöttük kicsi és nagy egyaránt szerepelhet, egy néhány száz mikronos méretű, csak hazánkban élő talajatká, pl. a kiskunsági homokbuckák között felfedezett *Latovetex hungaricus*, vagy a kiskunsági mocsarak eltűnt, majd újra felfedezett csodalepkéje, a „metelkana” (*Rhiparioides metelkana*), vagy a pusztai erdeinkben honos gyönyörű zöld-arany színű futrinka, a *Carabus hungaricus*, mind csak hazánkban előforduló, s mind rendkívüli tudományos érték. S ugyanez érvényes a nagyobb állatokra is, mert a rákosi vagy parlagi viperára, a dunai galócára és a kékvércsere hasonló jelzők és tulajdonságok érvényesek.

Ugyanakkor, és sajnos ez a lényeg, nehe-

Hanság, csíkos éger – Hanság, hazel alder

zen cáfolható szomorú valóság, de az ember szükséges vagy szükségtelen természetromboló tevékenységének következményeként egy ország eredeti élővilágának maradványai – mint védett növény- és állatvilág – már csak a nemzeti parkokban (és a természetvédelmi területeken) maradhatnak fenn. Nemzeti park vagy természetvédelmi terület a világon nagyon sok és sokféle van. Európában ma már különösen vigyáznak a még meglévő természetes vagy természetközeli állapotban lévő élőhelyekre. Magyarországot ilyen szempontból a legfontosabb országok között tartják számon, mert míg másutt a parkok egyhangúak, egysíkúak (pl. Svájcnak, Ausztriának jószérével csak magashegyi parkjai vannak), addig Magyarország nemzeti parkjai – elsősorban a Kárpát-medence különleges földrajzi helyzete, geológiai és vízrajzi adottságai, zártsága és mégis nyitott volta miatt – óriási változatossággal rendelkeznek. Nem véletlen, hogy a hollandok, németek, de más nemzetek is irigylük kincseinket, és szintén nem véletlen hogy hazánkat gyakran és szívesen nevezik, nevezük „értékőrző Magyarországnak”.

Közismert, hogy Magyarország viszonylag későn, csak az 1970-es években kezdett hozza nemzeti parkjai kialakításához, szervezéséhez. Közel 35 éve indultak meg az előkészítő tárgyalások, s nagy politikai, gazdasági nyomást legyőzve alakult meg az első magyarországi nemzeti park. Történelmi dátum számunkra, hogy a Természetvédelmi Hivatal akkori elnöke az 1850/1972 sz. rendeletében 1973. január 1-jei hatállyal a Hortobágyi Nem-

zeti Parkot végre megalapította. Azóta szerencsére a parkok alapítása folyamattá vált, 1975-ben a Kiskunsági, 1977-ben a Bükk, s tavalyelőtt már a tizedik, az Órségi Nemzeti Park is létrejöhett. S akkor még nem beszélünk az azóta létrehozott kisebb természetvédelmi területekről és tájvédelmi körzetekről.

Érdekes anakronizmust jelent, s valószínűleg magyar specialitás, hogy kis túlzással, de hamarabb hozták létre a nemzeti parkokat, mint hogy ismerték volna ténylegesen és teljesen, milyen értékeket is védenek ott, s mi az, amiért a parkok tulajdonképpen létrejöttek! Természetesen ezt a „felületességet” mindig elnéztük, mert a további idővesztésesség beláthatatlan következményekkel járt volna, s úgy járnánk, mint sajnos sok országban jártak, hogy már nem lenne mit védeni...

Szerencsére a magyar biológus társadalom, amely a parkok létrehozásáért amúgy is sokat tett, azonnal felismerte a kutatók, a kutatás felelősségét, és ugyanakkor lehetőségeit. Mivel a természetvédelmi területek kutatása már folyt, azonnal vállalta is az újabb feladatot; tehát a késői alapítás a kutatások indulását nem befolyásolta. Magyarországon ezért a nemzeti parkok élővilágának tervszerű kutatásáról már 1973 óta beszélhetünk.

Köztudott, hogy az ilyen területeken előforduló flóra és fauna teljes körű feltártsága alapvető jelentőségű. Egyrészt így bizonyítható a védelem szükséges volta, tényleges oka és a területek biológiai-természetvédelmi értéke, másrészt alapja lehet a további tudományos kutatásoknak, a védett területeken

zajló folyamatok megfigyelésének, sőt az esetleges természetvédelmi, rehabilitációs munkáknak is.

A kutatások szervezését – a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és az egész magyar szupraindividuális kutatásokkal foglalkozó társadalom összefogásával – kezdettől a Magyar Természettudományi Múzeum végezte, s végzi folyamatosan ma is.

A kutatás előzményei

A fentebb említett kincsek, azaz a magyarországi nemzeti parkok élővilágának kutatása egyike a múzeum, s főként annak Állattára legsikeresebb tudományos vállalkozásainak. Sikeres volt egyrészt azért, mert mozgósítani voltunk képesek szinte minden hazai zoológus mellett több tucat neves külföldi specialistát, másrészt hihetetlen mennyiségű új taxonómiai, elterjedési és életmódbeli adatot gyűjtöttünk össze, ami az egész magyar fauna, modernebb nevén a hazai génbank, azaz az élővilág jelentős számbeli növekedését, diverzitásának jobb megismerését, alapozó kutatását jelentette.

A parkok élővilágának, de különösen állatvilágának kutatása azért lehetett rendkívül gyorsan sikeres, nemzetközi figyelmet keltő, mert egy sok évtizedre visszanyúló, hosszú folyamat betetőzésének tekinthető. Ez a folyamat talán a száz év előtti magyarországi millennium korszakának felbuzdulása nyomán kezdődött, amelynek első komoly eredményei a Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae) katalógus kötetekben publikált óriási adathalmazban csúcsozdak ki (1900–1918), ami korának szintén egyedülállóan óriási teljesítménye volt.

Trianon után, az alaposan megváltozott Magyarországon, a faunakutatás eszméjét és fontosságát Dudich Endre professzor ismerte fel újra, és tanítványaival valóban a modern faunakutatást indította el hazánkban. Fellépésük, illetve munkájuk nyomán összeállt egy gárda, amelynek eredményei a múlt század derekán újra nemzetközi figyelmet keltettek. Jól ismerjük a Kőszegi-hegység (1936–37) vagy a Bars vármegye (1940–1943) faunájának kutatásában elért sikereket. Mégis az igazi nagy, máig ható eredményt az 1948-ban szerveződő „Bátorliget kutatás” jelentette. Ekkorra az első, nagy nemzedéke a Dudich tanítványoknak: Kaszab Zoltán, Soós Árpád, Balogh János, Móczár László – Székessy Vilmos múzeumi főigazgatóval kiegészülve –, olyan lehetőséget kapott vagy harcolt ki, hogy Dudich Endre szellemi vezetésével már gondolkodni tudtak egy komoly összefogáson alapuló, valóban nemzeti program megvalósításában. A maival össze sem hasonlítható lehetőségeket pótolta lelkesedésük, s 2–3 év terepmunka és 1–2 év feldolgozás után már összeállították a „Bátorliget élővilága” (1953) című, ma valóban alapvetőnek nevezhető munkát, amelyben szinte minden fontosabb állatcsoportot ismertettek.

Bugac, pásztormúzeum – Bugac, Shepherd's Museum
Fotók – Photos: Csúzdi Csaba

Minden pozitívuma mellett ennek a munkának érdekes, negatív következménye is lett. Kiderült, hogy faunánkat valójában még igencsak kevésbé ismerjük, sőt ami talán még fontosabb, a feldolgozás, a fajok meghatározása is sok csoportban bizonytalan és nehézkes. Nem állnak rendelkezésre megfelelő határozómunkák, monográfiák. Ezért – a korábbihoz hasonló összefogással – megszületett a „Magyarország állatvilága” című sorozat terve, amit a Magyar Tudományos Akadémia is elfogadott és támogatott. Óriási vállalkozás volt ez, akkor Európa csaknem valamennyi államát megelőztük, s ha a pénz időközben nem fogy el, ma már egy teljes faunaművel dicsekedhetnénk. Így is sikerült 175 „füzetet” kiadni, s a munka, bár pénzühiány miatt akadozik, még nem szűnt meg. Az új feladat következménye viszont az lett, hogy valamennyi specialista erejét lekötötte, tehát nagyobb, átfogó faunamunkára, illetve a faunakutatás folytatására nem maradt sem idő, sem energia.

A határozókönyvek írása mellett a múzeum természetesen nem hagyta teljesen abba a csoportos, átfogó gyűjtéseket (Kis-Balaton 1953–54; Velencei-hegység 1955–56), s utóbb Zircen, a Bakony Múzeumban Papp Jenő is jelentős regionális fauna-kutatást (Bakony-kutatás) indított el. Azonban a múzeumi kutatások mégis jórészt leálltak a gyűjtésnél, az anyag feldolgozása nem történt meg; a Bakony-kutatás pedig nem vált nemzetközivé. Így átfogó, további nagyobb faunakutató programokról hosszú ideig nem beszélhetünk.

A nemzeti parkok kutatása

Ma már történelem, pedig alig 30 év telt el azóta, hogy egy újabb nemzedék tagjaként (de még Dudich tanítványként) kezdtük felismerni, ha nem folytatjuk a faunakutatást, valami végérvényesen elmulasztunk. Pedig az

élővilág veszélyeztetett voltáról akkor még csak beszélgettünk, a vészharangot még meg sem kongatták, a biodiverzitás kifejezés sem létezett még.

A felismerés, hogy az újabb közös kutatási „munka” indítása szükséges és lehetséges, az 1970–71-es évekre datálódik. A Természettudományi Múzeumban akkor már jó ideje azon gondolkodtunk, hogy a magyar zootaxonómia most éli virágkorát, ha ezt nem használjuk ki, nagy felelősség terhel majd. Az alap gondolat az volt: ereje teljében van még a „nagy” nemzedék, s felnőtte vált egy fiatal generáció is, amely jó szervezéssel, együttes munkával, komoly kutatásokkal jelentős eredményeket tud majd felmutatni.

Érdekes, hogy a végső lökést a botanikusoknak köszönhetjük. Jól emlékszem, amikor egy állattani szakosztályi ülés szünetében az egyik nagytekintélyű előadóval, Simon Tiborral, az ELTE Botanikai Tanszékének akkori vezetőjével Soós Árpád, Mihályi Ferenc és Nagy Barna társaságában beszélgettünk: a zoológusoknak is be kellene kapcsolódnia az IBP program keretében folyó átfogó kutatásokba. Bár egyetértettünk, ezekből ténylegesen már nem sok valósult meg, mert a Hortobágyi Nemzeti Park megalakítása más irányba terelte törekvéseinket.

1973 nyarán sikerült rávennünk Kaszab Zoltánt (múzeumunk akkori főigazgatóját), támogasson egy nagyszabású, a nemzeti parkok állatvilágának teljes megismerését, feltárását célul kitűző programot, s szerezzék meg ehhez a Magyar Tudományos Akadémia erkölcsi és pénzügyi támogatását. Ő ezt megtette, s ezzel a „kocka el volt vetve!”. A főbb célokat már megfogalmaztuk, tehát a feladat a teljes állatvilág (akkori névhasználatunkkal a természetes génbank) faunisztikai, taxonómiai, állatföldrajzi és ökológiai vizsgálata, és az eredmények publikálása. A programhoz csatlakoztak a múzeum botanikusai is, így a *nemzeti park kutatás* valóban komplex munkaként indult.

Utólag visszagondolva bevallhatjuk, nem is tudtuk igazán, mekkora munkát vállalunk. Még akkor sem, ha a helyzetértékelésünk utólag is helyesnek bizonyult, s ha voltak is jó elképzeléseink a lehetőségeinkről, különleges helyzetünkről. Az alábbi tényezők könnyítettek meg, illetve tették lehetővé a sikeres kezdeményezést:

– Európában egyedülálló, kiváló taxonómus specialista gárda állt rendelkezésre.¹ Bizonyíték a munkatársak kiválóságára, hogy a nemzeti parkok tudományos eredményeit összefoglaló első két kötet szerzői között olyan világhírű specialisták szerepelnek, mint Kaszab Zoltán, Soós Árpád, Mihályi Ferenc, Gozmány László, Loksa Imre.

– Legalább akkora jelentősége volt annak a nemzetközi specialista összefogásnak, amit a SIEEC (Közép-európai Entomofaunisztikai Társaság)² jelentett. A budapesti központú, németnyelvű társaság Európa legkiválóbb szakembereit tömörítette, így a gyakori budapesti együttlétek megteremtették a közös munka alapjait, s a mi céljainkat is nagymértékben segítették. Példaképpen sorolok fel néhány ismert nevet az akkor velünk dolgozók közül: Besuchet, C. (Svájc); Daffner, H. (Németország); Gruev, B. (Bulgária); Hieke, F. (Németország); Klausnitzer, B. (Németország).

– Botanikusok segítsége, ill. előkészítő munkája. A háború utáni időszakban a botanikusok – legalábbis a virágos növények esetében – érthetően mindig a zoológusok előtt jártak. Ezt kitűnő területi monográfiák bizonyítják (Horánszky A., Pócs T., Borhidi A., stb.) és a nemzeti parkok szinte valamennyi területéről rendelkezésre álltak olyan munkák, amelyek kijelölték számunkra a legfontosabb kutatatandó részterületeket, pl. a Hortobágyi Nemzeti Park esetében Margitai-erdő, Ohati-erdő, stb. Az is természetes volt, hogy a tényleges munkában a múzeumi botanikus kollégák mellett (Szujkóné Lacza, J. és munkatársai) a többiek, pl. az egyetemi kollégák is sokat segítettek.

– A téma újdonsága és a „megfelelő pillanat” felismerése. A korábban már ismertetett előzmények: Bátorliget, Bakony kutatás kis területekre vonatkoztak. Ez nemzetközileg bizonyos érdekeltséget okozott. Más volt a nemzeti parkok kutatása, ez rögtön figyelmet keltett.

– Az Országos Természetvédelmi Hivatal (OKTH), az akkori Környezetvédelmi Minisztérium „érdekeltsége”. A „Hivatal” mindenkor vezetője, Rakonczay Zoltán, Szemes Imre, Szabó Lajos és mások, s hasonlóan a megalakult Nemzeti Parkok vezetői és munkatársai (pl. Salamon Ferenc a Hortobágyi és Tóth Károly a Kiskunsági Nemzeti Parkban) azonnal felismerték, hogy valójában nekik, illetve részben helyettük dolgozunk. A múzeum és a körénk szerveződött kutatók tehát a Minisztérium, illetve az igazgatóságok háttérintézményének szerepét is fel tudják vállalni.

– Az előző pontból következik, hogy viszonylag könnyen meg tudtuk szerezni – az erkölcsi mellett – a szükséges szerény anyagi támogatást is.

– A kutatások közvetlen előzményének számít a „Balatoni szünyogirtások hatásának vizsgálata” című program elvégzése, amelyet főként az OTVH, majd OKTH megrendelésére végeztünk 1969–72 között. Kevesen ismerik ezek történetét, mert publikációk ezekből a vizsgálatokból nem születtek, s a jelentések pedig irattárakban porosodnak. Pedig a közös munka „újgyakorlatait” itt végezte el az a team, amely például a Hortobágyi Nemzeti Park terepkutatásakor együtt dolgozott. Itt sajátítottuk el a modern, félautomata vagy automata vizsgálati eszközök kezelését, az aszisztencia is megtanulta a bevált régi és új gyűjtőmódszereket, a „mindent gyűjtés” gyakorlatát. Nagyszerű iskola volt, hatása a mai napig érezhető.

Végül is felállt a team, és minden szempontból felkészült a munkára, s 1973-74-ben mintegy hetvenen nekivágtunk a Hortobágyinak.

A kutatás céljai és fontosabb eredményei

Hamar rájöttünk, és a kezdetekkor már tudtuk is, hogy a fő cél csak a vizsgált területek faunájának (és flórájának) teljes feltárása, azaz a fauna (és flóra) alapállapotának rögzítése lehet. Ez felbontva az akkor rögzített részletekre, céljai ma is vállalhatók és a kutatások lényegében a legutóbbi időkig ezen elvek szerint folytak. Eredeti megfogalmazásunk szerint:

„1. To establish the species composition of plants and animals (natural gene bank) of the territory under investigation.” A flóra és a fauna vizsgálatakor, a fajlista minél pontosabb megállapítása adja a kiindulási alapot minden más kutatáshoz. Az állatvilág esetében a teljességre törekedtünk, s a feldolgozás határait mindig a rendelkezésre álló specialisták határozták meg. Természetesen minden erőfeszítésünk ellenére sem sikerült minden állatcsoport feldolgozásához munkatársat találni, ennek ellenére meggyőződésünk, hogy a területek faunájának 80–85%-át begyűjtöttük, illetve meghatároztuk.

Minden hasonló kutatás elengedhetetlen tényezője a bizonyító anyag megőrzése, az ellenőrző vagy egyéb későbbi vizsgálatok számára. Ezért természetes az, hogy a teljes feldolgozott vizsgálati anyag a Magyar Természettudományi Múzeum Növény- és Állattárában megtalálható.

Az akkori 2–4. pontok alatt összefoglalt témák, illetve feladatok elsősorban ökológiai jellegűek voltak. Ezekben a kutatásokban szabad kezdet adtunk a kutatóknak, mert tudtuk, hogy egységesíteni, sőt, az ökológiai kutatásokat kötelezővé tenni nagyon nehéz.

„5. To publish the results gained through the scientific investigations in a series of books entitled the Natural History of the National

Parks of Hungary.” Ezt a feladatot nagyon komolyan vettük, hiszen tapasztalataink szerint csak a nyomtatásban rögzített eredmények jelentenek olyan meghatározó alapot, amely mind a tudományos kutatás, mind a gyakorlati természetvédelem számára biztos bizonyítékokat hordoz. Sajnos bizonyítékaink vannak arra, hogy 'szakemberek' milyen nyugodtan írnak le fajneveket anélkül, hogy fogalmuk lenne az említett faj taxonómiájáról vagy elterjedéséről. Ezért mi nem fogadjuk el azokat az ún. jelentéseket, amelyek bizonyító anyaga újra nem vizsgálható, sőt esetleg nem is létezik.

A párhuzamos gyűjtő-feldolgozó munkatette lehetővé, hogy az egyes nemzeti parkokról szóló kötetek, 2–3 év különbséggel kövessék egymást. Ide számítom, sőt az egyik legértékesebb munkánknak tartom, hogy a nemzeti parkok kutatása közben időt tudtunk szakítani a – a botanikusok korábbi munkája nyomán – már alaposan kikutatott, növény-tani ritkaságairól és jégkori reliktumairól híres – Bátorligeti Természetvédelmi Területek faunájának újrafeldolgozására is. Ez sok szempontból első előzménye a magyarországi biomonitoring kutatásoknak. Pontosan 40 év különbséggel, s azzal a szándékkal végeztük ezt a munkát, hogy meghatározott területeken történő változások regisztrálásában és okainak felismerésében az ismételt kutatásoknak van-e értelme és lehetősége? Sok állatcsoport esetében ennek fontosságát be is tudtuk bizonyítani, bár a 40 év mindenképpen túl nagy időtávlat, akár a taxonómia fejlődését, akár a környezeti változásokat tekintjük.

A bátorligeti vizsgálatok során külön foglalkoztunk bizonyos módszerekkel, amelyek alkalmasnak látszottak a tervezett monitoringokban történő alkalmazásra. Ez, különösen zoológiai vonatkozásban volt jelentős, mert a területek állapotának értékelését célzó monitoringoknál nagyon kevés a jó módszer (más a helyzet, ha az egyes állatcsoportok monitorozása a feladat). A zoológiai monitoringoknál az élőhely jellege döntő, és a levegő, a víz, a talaj és a növényzet külön-külön is vizsgálható. A levegő, víz és a növényzet monitoringja nagy vonalakban kidolgozott,³ a talajok esetében e vizsgálatokig nem volt megfelelő módszer, ezt mind a makro-, mind a mezo-fauna vonatkozásában most dolgoztuk, illetve dolgozzuk ki.

Természetesen a fő célok mellett külső kérdésre, vagy akár a napi munka gyakorlata által felvetett kérdésekre is válaszokat kellett keresnünk. Ezek elsősorban ökológiai jellegűek voltak, s inkább a gyakorlati természetvédelem oldaláról merültek fel. Két további kutatási szempont (részben szerepel a fentebb említett fő célkitűzések 4. pontjában is) azonban jelentősnek bizonyult, és befolyásolta munkánkat:

– Hamar kiderült, hogy a Nemzeti Parkok

határait szinte a politikai államhatárok következetlenségével és kiorított kompromisszumok figyelembevételével húzták meg. Ez, a területen járva és dolgozva, hamar kiderült, különösen a több részterületből „összerakott” nemzeti parkok esetében (pl. Kiskunsági NP). Ez a kutatásokat is zavarta, ezért aztán sok esetben önkényesen is bővítettük a kutatási területek határait.

– Ehhez a kérdéshez csatlakozik, hogy hamar rájöttünk: lehetséges, sőt szükséges a további, még védelem alá helyezhető területek feltárása és kutatása is. Szinte minden eddig vizsgált nemzeti park környezetében sikerült találni ilyen területeket.

Vizsgálati módszerek

A gyűtések (vagy hivatalosabban fogalmazva, az alapfauna feltárása) során alkalmaztuk mindazt a módszert, ami eddig Magyarországon ismert és bevált. Ezek részben egyedi-egyéni, részben félautomata és automata eszközök használatát és néhány védett vagy szigorúan védett fajokat tartalmazó állatcsoport esetében az élvefogó csapdák és a jelölés-visszafogás módszerét jelentették. Az egyedi módszerek közül az egyelést, hálózást, kőforgatást, kérgészést, kopogtatást és a vízparti taposást, partmosást kedveltük. A félautomata módszerek közül a rostálás, lámpázás, formalinos talajöntés és a sárgatálás módszer szerepelt. Az automata módszerek közül a futtatások különböző típusait (Berlese, Moczarsky-Winkler, Tullgreen) használtuk, a csapdázásoknál a Malaise csapdát, az UV és normál lámpázást, s különböző talajcsapdákat alkalmaztunk, ahol fontos volt, ott pedig az elevenfogó készülékeket részesítettük előnyben.

Kutatásaink a magyarországi nemzeti parkokban

Eddig az alábbi nemzeti parkjaink kutatását végeztük el:

	Hortobágyi Nemzeti Park	Kiskunsági Nemzeti Park	Bükki Nemzeti Park	Aggteleki Nemzeti Park	Fertő-Hanság Nemzeti Park
Terepmunka ideje	1974	1977	1981	1987	1995
	1977	1981	1986	1995	2000
Feldolgozás ideje	1977	1981	1986	1992	1999
	1981	1984	1992	1977	2002
Résztvevők száma	75	72	62	60	42
Könyv	1981	1986	1993	1999	2002
	1983	1987	1996		

A terepmunkákat kisebb fajta magyarországi expedíciónak is lehetett tekinteni. Különösen a kezdeti időkben a csoportos munka, a közös gyűtések, együttlétek, a szakmai beszélgetések akár jutalomnak felfoghatók voltak. Azok, akik sok-sok estét eltöltöttek a Margitai erdőben megbújó faházban, vagy a fülöpházi iskolában, felejthetetlen emlékeket őriznek. Az sem kis dolog, hogy így rengeteget tanultunk egymástól, de elmondhatjuk azt is, hogy Magyarország rengeteg rejtett csodáját, különleges részletét ismertük meg.

Sok segítséget és őszinte szeretetet kaptunk a nemzeti parkok vezetőitől és munkatársaitól is. Mindig emlékezetes marad Salamon Ferenc slambucfőző versenye, a bükki fociderbi és a számtalan szelcepusztai közös táborút. Azonban a tudománypolitikában bekövetkezett változások, elsősorban az egyéni témák favorizálása, a kutatásokban fokozatosan alapos változásokat hozott.

Ma már bizonyos vagyok abban, hogy a Hortobágyi Nemzeti Park sok tekintetben szerencsés választás volt, akár elsőkénti alapítását, akár elsőkénti kutatását tekintjük. Közismert, hogy bár a Hortobágy nagyobbik része, maga a pusztaság másodlagos, kb. 500 éves folyamatos emberi tevékenység nyomán alakult ki, de igazán szerencsés volt, hogy a viszonylag egyhangú pusztaság mellett olyan területeket is csatoltak a Nemzeti Parkhoz, mint a Margitai és az Ohati erdő, vagy az Etyek-Pusztaköcsi mocsarak. Így aztán ténylegesen változatos, s főként érintetlen biotópokban is dolgozhattunk.

A gyűtések a számolható méretű anyagból – durva becslés szerint – egymillió példányt eredményeztek. A preparálás a gyűtésekkel párhuzamosan folyt, s így 1976-ban elkezdhetjük az anyag feldolgozását, illetve feldolgoztatását. Ekkor jöttünk rá, hogy lehetetlenre vállalkoztunk, hiszen csak a szétosztás, „családra válogatás”, s a válogatott anyag specialistákhoz küldése rendkívül munka- és időigényes. Ha a következő nemzeti park kutatásával várunk addig, míg a Hortobágyi Nem-

zeti Park anyagának feldolgozása befejeződik, a kutatás annyira elhúzódik, hogy értelmét veszti. Ezért született az elhatározás, hogy időbeni eltolódással kell dolgoznunk, amíg az egyik park anyagának tudományos feldolgozása folyik, a másikban terepmunkát kell végezni. Ezért már 1977-ben megkezdtük a gyűtések és vizsgálatokat a Kiskunsági Nemzeti Parkban.

Sok tapasztalattal gazdagodva fogtunk hozzá e terület feltárásához. Nagy segítséget jelentett, hogy a Nemzeti Park igazgatósága, Tóth Károly igazgató vezetésével „kutatáscentrikus” volt, s vezető munkatársai maguk is tevékenyen részt vettek abban. Itt kezdődött az „iskolás” korszakunk; mindkét szálláshelyünk elhagyott iskola volt, megkaptuk kizárólagos használatra a fülöpházi és a bugaci külső iskola épületeit. Ez alapvető segítséget jelentett, hiszen a preparálás (pl. legyek, lepkék tűzése), a boncolás egy része már a terepen megtörténhetett.

Aki a Kiskunságot ismeri, tudja, hogy a látványlag egyhangú buckák is mennyire mások, s viszonylag kis területeken is milyen nagy az élőhelyek változatossága. S pontosan a mikrohabitatok vizsgálata adta ott az igazi érdekes eredményeket. Sok, a tudományra nézve is új faj felfedezése volt ennek a felismerésnek köszönhető.

A két síkvidéki nemzeti park után nagyon vártuk az első hegyvidéki terület, a Bükk Nemzeti Park vizsgálatát. Csak azzal nem számoltunk, hogy az eddigi helyeken nem zavartak bennünket turisták, itt viszont annál inkább. Sajnos, szó sem lehetett arról, hogy átadjanak nekünk egy „kutatóházat”, az másra és másnak kellett. Pedig még a Cserépfalu melletti hely sem volt ideálisnak nevezhető, mást pedig nem kaptunk. Ennek furcsa eredménye lett. Egyrészt a kutatógárda fokozatosan elkedvetlenedett, másrészt egyre inkább kezdtek a korábbi gyűtésekre, a múzeumban őrzött gyűjteményi anyagra alapozni. Pedig a cél ennek pontosan az ellenkezője volt. Tudtuk jól, hogy kutatásainknak akkor van igazán értelme, ha mindig a konkrét jelen faunáját rögzítjük. Egyébként abban az időben született egy „kezdeményezés”, amin azóta is mosolygunk, s ami a nemzeti parkok faunájának „rögzítését” tűzte ki célul, nem is kis pénzért. Még arra is felkérték valakiket, hogy vizsgálják újra, amit mi már elvégeztünk. Persze nem véletlen, hogy ezek a munkák sohasem kerültek publikálásra.

Ezután az Aggteleki Nemzeti Park következett. Sajnos a team már sokat változott, több nagy specialistát elvesztettünk. Két alapvető változás is megfigyelhető volt. Az egyik, az egyedi pályázati rendszerek térnyerése, ami a team-ek szétesésének és a rossztélmű individualizmusnak kedvezett. A másik az emberi irigység, ami esetünkben az eddigi eredmények elhallgatása irányába hatott. Ma sem tudjuk, miért? A Nemzeti Park Igazgatóság támogatására azonban a terepmunkában itt

Hortobágy, kilenclyukú híd
Hortobágy, bridge with nine spans
Fotó – Photo: Mahunka Sándor

sem panaszkodhattunk, különösen BuzECKY Győző támogatott minket. A Park területén Szelcepusztán egy erdészházat kapott a csoport, s a körülmények igazán ideálisak voltak.

Utolsóként került sor a Fertő-Hanság Nemzeti Park kutatására. Itt ismét szerencsénk volt, hiszen az igazgató, Kárpáti László maga is kutató, aki részt vett a terepmunkában. Rendkívüli segítséget jelentett a két kerület vezetője, óre Fülöp Tibor és Nagy László. Mindketten mindent megmutattak, minden értékes, rejtett zugba elvezettek. Sokat tanultunk tőlük. A feldolgozásnál ugyanazok a problémák jelentkeztek, ami már az aggtelekinél is. Fogytak a specialisták, vagy más munkákat vállaltak. Azért sikerült összehozni az alapfaunát tartalmazó köteteket, bár a Fertő-tó környékére mindig nehezen jutottunk el. Az egyes parkok vizsgálatának időtartama, eredményei (könyvek) a számok tükrében összehasonlítható, beszédesen bizonyítja az elmondottakat.

Hogyan tovább?

A legnagyobb baj az, hogy hasonló, egy egész országra, de legalábbis a nagy területekre kiterjedő kutatássorozatok vagy nem fejeződnek be, vagy sohasem lesznek teljesek, minden állatcsoportra kiterjedők. Az okait részben ismerjük. Magyar betegségeknek is hívják, de talán a legnagyobb baj az, hogy sokan kezdenek bele hasonlóba, megpróbálják utánozni. S mivel a rendelkezésre álló, igazán magas szinten dolgozó szakem-

bergárda már véges, egyre több torzó születik, s hiába szerepel a címben „A terület élővilága”. A tallózás a tartalomjegyzékben és a szerzők listájában rögtön elárulja a turpisságot. Különösen, ha ahhoz az alapelvünkhöz mérjük az eredményeket, hogy a fő élőhelyeknek, gyűjtőhelyeknek (víz, talaj, vegetáció) és állatcsoportoknak egyaránt szerepelniük kell. Pedig a kutatást mindenképpen folytatni kell, mert érdemes. A könyvek tartalma önmagáért beszél. Magyarországot már kutatásaink előtt is a viszonylag jól ismert faunájú területek közé sorolták, mégis az elmúlt 30 év alatt a tudomány szempontjából 198, hazánk területére nézve pedig 1400 ismeretlen állatfajt találtunk, publikáltunk.

Mi kell(ene) a további sikeres munkához?

Talán nevetségesen hangzik, de mindenképpen a *hit*. Hinni kell abban, hogy amit csinálunk, azt a jövőnek csináljuk, mert sikeres védelmet Rió szellemében folytatni csak ennek a munkának segítségével lehet! Amikor egy-egy nemzeti parkot megalapítottak, mindig rengeteg tamáskodó, okoskodó, titokban persze ellenérdekelte ember volt, de nemzeti parkjaink kivétel nélkül kiállták az idő próbáját, bebizonyosodott, hogy érdemes volt létrehozni őket. Biztos vagyok benne, hogy a kutatóprogram eredeti célkitűzéseivel ugyanilyen eredményre jutunk, s mindenképpen érdemes lenne, éppen a jövő érdekében valódi kutatásokkal végigvinni és befejezni azt.

Vitatott kérdés, mennyire alkalmasak ezek

a vizsgálatok a természetvédelmi monitorozás megalapozására? Vagy az összehasonlítás lehetőségének megteremtésére? Ennek lehetőségeit a batorligeti vizsgálatainkkal bizonyítottuk. Azonban nyitva maradt a hogyan, mikor és mennyit kérdése. Bár időközben megtörtént a *Nemzeti Biodiverzitás* monitorozó rendszer megalapozása, sajnos azóta sem működik. Pedig munkánk igazi értékmérője lehetne, ha ennek keretében folyamatosan tudnánk megfigyelni, hogy mi történik természeti értékeinkkel, így a nemzeti parkok élővilágával.

Jegyzetek

¹ Különösen érdekes ez, mert abban az időszakban a molekuláris biológia fejlesztése volt a magyar hivatalos tudománypolitika fő célja, s az ökológia (minden oda sorolt tudományággal együtt) sajnos még – okos emberek fejében is – a „lepkehálós biológia” gúnynéven élt, s legfeljebb a „szinten tartandó” tudományágak között szerepelt, tehát művelői állandó nyomás alatt dolgozhattak csak.

² A társaságról inkább csak a bennfentesek tudják, hogy tulajdonképpen politikai indíttatású társaság (mozgalom) volt. Be nem vallott fő célja ugyanis a németajkú rovarászok (NSzK, NDK, Ausztria) összejöveteleinek biztosítása volt.

³ A növényzet zoológiai monitoringjának szükséges volta erősen megkérdőjelezhető. A monofág vagy oligofág fajok esetében általában elég a gazdanövény ismerete, tehát monitorozása, hiszen azok, mint tápnövények úgyis meghatározzák a fogyasztók jelenlétét.

Research of Hungarian National Parks and the Hungarian Natural History Museum

As an introduction the author describes the concept and importance of biodiversity. Hungary plays an important role in Central Europe in preserving the biodiversity in various forms like national parks and natural reserves. At present there are 10 national parks and several natural reserves and they are varied in the form of life, geology and other factors. The first national park was established in 1973 in the Hortobágy region and the importance and opportunities of research were realised at the same moment so the planned research of the ecology of national parks was able to start right in 1973 organised by the Hungarian Natural History Museum and some of its results have been published since then. The great predecessors and similar previous initiatives are also mentioned. The result of studying the flora and fauna of national parks led to the discovery of totally new species as well as species yet unknown in Hungary. The project is described from different aspects: methods, participants, circumstances and the focus of research. Although the programme has been successful and invaluable, the author is not fully optimistic about its future perspectives, he considers faith and devotion as well as teamwork over individual pursuits as absolute necessary to be able to continue and complete this series of research.

Gondolatok a múzeumok és a természetvédelem kapcsolatáról

Gaskó Béla

„Tűrhetjük-e hallgatagon, hogy bizonytalan gazdasági érdekből, romboló dühtől vezényelve, vagy vétkes könnyelműség miatt örökre és pótolhatatlanul eltűnjenek olyan értékes természeti alkotások, eredeti szépségek, nagy értékű ritkaságok, amelyek soha többé újra létre nem hozhatók?”

(Földváry Miksa, 1928)

A kapcsolatrendszer jellegéről

A közgyűjtemények preparátumai éppúgy részei természeti nemzeti kincsünknek, mint az élő állatok. Forintban kifejezett eszmei értékük is megegyező. Gyarapodásuk anélkül növeli az ország vagyonát, hogy az gyengítené a természetvédelem pozícióit. Az utóbbtól való félelem, ennek ellenére, előkelő helyet foglal el a hivatásos természetvédők és a „mérgezölkdek” főbiái között.

Azt mindjárt az elején szeretnénk leszögezni, hogy a vadásztársaságok tagságát nem a természettudományos muzeológusok köréből verbuválják. A közgyűjtemények számára (reményeink szerint mindörökre) véget ért a puszkára és egyéb ölöszerkentűikre épülő madár- és emlősgyűjtés. Ebből következik, hogy a gyarapítás egyetlen lehetséges forrása, a kádávek megszerzése alaposan felértékelődött. Ha valamely ritkább madár vagy emlős teteme még preparálható állapotban kerül hozzánk, kötelességünk (lenne) azt dermoplasztikaként megőrizni a későbbi korok kutatói számára. Különben a bizonyító példány elvesz a tudomány számára, és kétséges, találunk-e helyette valaha is másikat.

Szerencsére egyre többen ismerik fel, hogy egy állatot vagy növényt csak úgy lehet meg-

menteni, ha előbb azonosítják azt. Másképp fogalmazva, elmélyült taxonómiai ismeretek hiányában a természetet legfeljebb szeretni lehet, védeni nem.

Ha egy zöld aktivista „első látásra” felismeri a szarvasbogarat vagy a hétpettyes katicát, az igen dicséretes dolog, ámde korántsem következik belőle, hogy az illető minden más rovarfajt is hasonló könnyedséggel képes azonosítani. Mivel az ilyen feladatok magukban rejtik a tévedés lehetőségét, a bonyolultabb határozásokat bízzuk inkább az erre szakosodott specialistákra.

Az identifikáció különleges ismereteket igényel, melyek kizárólag könyvekből nem sajátíthatók el. A taxonómiában való jártasság megszerzését a teljességre törekvő összehasonlító gyűjtemények segítik a leghatékonyabban. Ehhez nyugodtan hozzáadhatjuk azt a szakirányú tudáshalmazt, amellyel a múzeumi szervezetek munkatársai rendelkeznek. E tényeket felismerve, Nyugat-Európa legtöbb országában a természettudományos múzeumi szakág a (hivatalos) természetvédelem egyfajta háttérintézményének számít.

Nálunk egyelőre a lassú távolodás jelei

*Szeged, Fehér-tó Koromsziget.
Itt alakult ki hazánk egyik legnagyobb sirály- és csértelepe
Szeged, Fehér lake, the Soot
Island, one of the largest
Hungarian gull and tern
populations
Fotó – Photo: Beretz Péter, 1961*

*Homokbucka az ásothalmi Süveg-Magyar erdőben
A sand-hill in the Süveg-Magyar
Forest, Ásothalom*

A hősor (1879–1947)

A hazai természetvédelem és a természettudományos muzeológia hősora időben megegyezik, ami esetenként a személyekről is elmondható. A természetvédelem ekkor még, a szó legnemesebb értelmében, a természet szolgálatát jelentette. Nem létezett az a törvényekkel körülbástyázott, hierarchikus apparátus, amely – szinte törvényszerűen – minden kezdeményezésre ráépül, hogy később a saját képére formázza azt. A viszonylag hosszú időszak történései 3 témakör köré csoportosíthatók, melyek: a területek védelme, az egyedi védelem, továbbá a flóra- és a fauna-adatbázisok kiépítése.

Területek védelme. Ezt a gondolatot az erdészeti szakág képviselői fogalmazták meg először. A területvédelem előfutárának tekintett I. Magyar Erdőtörvény (1879. évi XXXI. tc.) már

lehetőséget biztosított természeti értékeink egy körülhatárolt csoportjának a megóvására. Lényeges elemnek tekinthető a *védendő* kategória bevezetése is. Korszakos jelentőségű szemléletváltást tükröz a Kaán Károly és munkatársai által előkészített 1935. évi IV. tc. az erdőkről és vadvizekről. Ebben külön fejezet foglalkozik a természetvédelemmel. A törvény végrehajtási utasítása 1938-ban jelent meg. 1939-ben végre elkezdődhetett a területek természeti értékeire alapozó védetté nyilvánítás.

Egyedi (területen kívüli) védelem. A természetvédelem másik fő vonulata az egyedi védelem. A Herman Ottó által kiharcolt (1901-es 24.655/VII.1. sz. és az 1906-os 55.326/I-A. 1. sz.) földművelésügyi miniszteri rendeletek jóval hatékonyabbak és konkrétabbak voltak, mint a területvédelem kezdeti botladozásai. Ekkor – mai szóhasználattal élve – 132 madár- és 30 emlősfaj nyert területen kívüli védelmet (került a tilalmi listára). Később ezekről a rendeletekről – valószínűleg a vadász-lobbi nyomására – „sikerült” teljesen megfeleledkezni.

Adatbázisok. Az 1800-as évek utolsó harmadában megkezdődött a korszerűnek tekinthető fauna- és flórákutató. A gerinctelen taxonoknál még a XX. század első évtizedeiben is a közlésre esett a hangsúly. Mindenki minden adatot publikált, melyek felhalmozódva, egy idő után minőségi változáshoz vezettek. A XIX. század végére kibontakozó faunakép meglehetősen mozaikszerű, és a résztanulmányok ellenére óriási területek maradtak fehér foltok. A továbblépés igénye megkövetelte az eredmények összegzését. Ezt a célt szolgálta az eredetileg a millenniumra szánt, de végül csak 1918-ra elkészült *Fauna Regni Hungariae* kötet. Valószínűleg a kisebb fajszámúknak köszönhetően, a botanikusok ebben az időben már a teljesség igényével fellelő tanulmányokat közöltek. Mindkét tudományág koordinálását budapesti központok vállalták fel. A munka oroszán részre a Magyar Nemzeti Múzeum (Állat- és Növénytar) szakembereire hárult.

Szegedi történelem. Intézményünk és a természetvédelem kapcsolata csaknem száz esztendő múltja tekint vissza. Néhány munkatársunk, Lakatos Károly 1869 és 1895 között, alkotó éveinek legjavát városunkban töltötte, majd 1909-től 1911-ig szakdíjnokként tevékenykedett a Szegedi Városi Múzeumban. Szeged Herman Ottójának gondolatvilága és hozzáállása az élet dolgaihoz (leszámítva olt-hatatlan vadászszenvedélyét) rendkívül közel állt a mai zöldekéhez. Lányi Béla 1911–1915 között dolgozott nálunk. Főműve a Magyar Botanikai Lapok 1914. évi kötetében megjelent „Csongrád megye flórájának előmunkálatai”. Ez a tanulmány, melyet a botanikusok kikerülhetetlen alapműnek tartanak, mind a mai napig a legteljesebb összegzés erről a vidékről. Madárgyűjteményünk létrehozója, Beretzk Péter orvos, ornitológus 1932-től járta rendszeresen a (szegedi) Fehér-tavat és a környező

Pókbangó, a legnagyobb tőszámú Csongrád megyei populáció a Tanaszi-semlyéken tenyészik Ophrys sphegodes, the largest population of Csongrád County in the Tanaszi Semlyék

ősállapotú gyepeket. Indítványára Szeged város törvényhatósága az Algyői-főcsatornától északra elterülő „összikesből” 280 holdat saját hatáskörében védetté nyilvánított. A következő évben a földművelésügyi miniszter a védett terület nagyságát 350 holdra emelte.

Az útkeresés éve (1948–1972)

1945 után a politikai–gazdasági viszonyok alaposan megváltoztak. Az évtized végére mind a természetvédelmi, mind a természettudományos múzeumi vonalon kialakult egyfajta bizonyítási kényszer. Így kerülhetett sor arra az egymásra találásra, amely a későbbi korok számára is példaértékű lehet. Célként az egykori tiszántúli lápok talán legutolsó gyöngyszemének, Bátorligetnek a minél teljesebb florisztikai és faunisztikai felmérését tűzték ki maguk elé. A zömmel 1948–49-ben folytatott gyűjtésekben, majd az ezt követő feldolgozásban gyakorlatilag az Állat- és Növénytar teljes szakembereinek részét vett. Néhány taxon esetében külső munkatársak segítségére is számíthatnak. A Székessy Vilmos szerkesztésében 1953-ban megjelent „Bátorliget élővilága” című kötet színvonala rendkívül magasra állította a mércét a későbbi területfelmérések kutatói számára. A kezdeti lendület nem sokáig tartott. Az 1970-es évek elejéig nincsenek további nagyobb léptékű, közös munkák. A muzeológusok folytatták alapkutatásaikat, a természetvédők energiáját lekötötte a működőképes szervezeti formák kialakítása.

Szegedi történelem. Az 1950-es évek végén (1957-ben?) Csongor Győző javaslatára helyi jelentőségű természetvédelmi területté nyilvánították a Zsombói láperdő centrális részét (a pufferzóna kijelölése nélkül). A Tiszakutató Bizottság 1958. január 10-én Szegeden, megtartott alakuló ülésének jegyzőkönyve alapján a területben az alábbi munkatársaink kaptak helyet: Beretzk Péter (elnökségi tag), Marián Miklós és Gallé László (senior). 1968 és 1980 között Marián Miklós töltötte be az időközben nemzetközi szervezetté vált Tiszakutató Bi-

zottság titkári posztját. Sokak szerint ezek az évek tekinthetők a Tisza-kutatás „aranykorának”, ami rajta kívül alapvetően 2 egyetemi embernek köszönhető: dr. Bodrogek Györgynek és dr. Horváth Imrének. A hazai fehérhólyga (*Ciconia c. ciconia*) számlálást Marián Miklós indította újra 1956-ban. A Somogy megyei kezdeményezés rövid idő alatt (1958-tól kezdődően) az egész országot behálózó láncolatá terebélyesedett.

Epergyöngyike, Mórahalom, Tanaszi-semlyék Muscari botryoides, Mórahalom, Tanaszi Semlyék

A szervezett együttműködés ideje (1973–1995) 1973-ban létrehozzák az ország első nemzeti parkját, a Hortobágyi Nemzeti Parkot. Ezt követően, a korábbi idők ügyintézési „sebességéhez” viszonyítva meglepően gyorsan, további nemzeti parkok alakultak. A természetvédelem eme extenzív szakaszában egyre inkább problémát okozott, hogy a hazai gerinctelen fauna kutatottsága a hősor óta alig változott. Különösen a fővárostól távolabb eső, fajszegényebb alföldi területekről tudtak meglepően keveset. Az információhiányon legalább a nemzeti parkok esetében változtatni kellett. Tudományos igényű megoldást csak a két fél összefogásából lehetett remélni. Ezúttal tartós érdek közösség alakult ki a felméréseket szorgalmazó OKTH, és a munkálatokat koordináló MTM között. Az együttműködést elviekben kiterjesztették a többi nemzeti parkra is. Az állapotfelmérések ütemezése ettől kezdve már „csak” az igényektől, az anyagiaktól, a szakember-ellátottságtól és a kutatások időigényétől függött.

Szegedi történelem. Az 1976-ban újjáalakuló Csongrád Megyei Természetvédelmi Bizottságban intézményünket Trogmayer Ottó megyei igazgató és Gallé László senior képviselte. Nyugállományú munkatársaink közül Marián Miklós és Csongor Győző neve szerepel a résztvevők listáján. A bő két évtized természetvédelmi vonatkozású kutatásai 5 nagyobb témacsoportot ölelnek fel, melyek a következők: 1.) A Maros-hullámtér védettségéért folytatott erőfeszítések (az első területi védelmet szorgalmazó javaslatot Bába Károly és Gaskó Béla nyújtotta be még 1976-ban. Az első védetté nyilvánítás 1991-ben történt). 2.) Részvétel

Balástya, Őszeszéki-tó. Az M5-ös autópálya nyomvonala közvetlen e madárparadicsom mellett halad el Balástya, Őszeszéki Lake, the track of the M5 motorway passes by this site full of different species of birds Fotók – Photos: Antal Tamás

a KNP által szervezett regionális programokban (A JATE Ökológiai Tanszéke látta el a koordinátori feladatokat abban az 1992. és 1993. években végzett állapotfelmérésben, amely kiterjedt a KNP és a leendő KMNP teljes területére). 3.) A Tisza-völgy entomológiai feltérképezése Tiszaalpártól Szegedig 1974-től folytatott tevékenység. 4.) Védelmi javaslatok készítése Csongrád megye természet és természet közeli élőhelyeiről (Gaskó Béla egységes szempontok alapján összesen 21 védelmi javaslatot terjesztett be, ebből az ex lege és a Natura 2000-es területeket is figyelembe véve 18 lett sikeres). 5.) Élőléltár készítés (1974-től folytatott tevékenység).

A szakági szétválás felerősödése 1995–

1995 után mind erőteljesebben bontakozik ki egy új típusú fauna és flórakutatás. Ezekben az MTM szerepét egyéb, rendszerint a felsőoktatáshoz vagy valamilyen országos hatáskörű szakmai egyesülethez kötődő tudományos műhelyek vették át. Közös jellemzőjük, hogy program-centrikusak, professzionista módon aknázzák ki a pályázatok nyújtotta lehetőségeket, és alaposan megszervezik az adatszolgáltatást. A botanikusok például, első lépésként az ország valamennyi elérhető hivatásos és amatőr szakemberének a bevonásával létrehozták a teljesség igényével fellépő hazai adatbankot. Ez a széles bázison építkező, mindamelllett kőkeményen központosított kutatási rendszer egyáltalán nem, vagy legfeljebb néhány ott dolgozó személy bevonásáig kötődik az Magyar Természettudományi Múzeumhoz. Hasonló mechanizmust figyelhetünk meg a gerinces állatok feltérképezése terén is, azzal a különbséggel, hogy itt a nagyobb rendszertani egységek (pl. halak, kétélűek, hüllők, madarak és emlősök) vizsgálatát eltérő központok koordinálják.

A meghatározó jelentőségű programok szakmai irányítója többnyire a Környezetvédelmi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala. Az „Élőhelyvédelmi irányelv magyarországi bevezetésének előkészítése” című projekt megvalósításáért felelős konzorciumba egyetlen múze-

um sem került be. A CORINE Biotóp Adatbázis szakértői között néhány kolléga is helyet kapott.

Szegedi történések. Áthúzódo munkáinkhoz 3 új feladat csatlakozott, melyek: 1.) Az M5-ös autópálya Csongrád megyei nyomvonalának komplex florisztikai és ökofaunisztikai felmérése. Az 1998. május 20-án megkezdett, 2000. november 20-ig tartó terepmunkán a természettudományi osztály 5 tagja vett részt. Külső szakemberként dr. Bába Károly és dr. Bagi István segítette felméréseink eredményességét. Mint utóbb kiderült más komolyan vehető kutatás nem folyt e témakörben. 2.) Szakvélemények készítése. 1998 óta speciális szakmai feladatnak számít a különféle rendezési tervek és törvénytervezetek véleményezése. Eddig 12 jelentősebb Csongrád megyei területfejlesztési tervről és 3 törvényjavaslatról készítettünk írásos anyagot. 3.) Szegednek és vonzáskörzetének véderdő tervezete, továbbá a helyi természeti értékek (szám szerint 23) feltérképezése. Ezeket 2003-ban egy csomagterv keretében terjesztettük Szeged megyei jogú város közgyűlése elé.

Hogyan tovább?

A természettudományos muzeológia a kezdetektől fogva Budapest centrikus. Napjainkban is sokkal inkább az, mint bármely más múzeumi szakág. A jelenség kialakulásában a következő tényezők játszottak szerepet:

– Határozási nehézségek, melyet csak az Állattár összehasonlító gyűjteményének segítségével lehetett megoldani.

– A budapesti információs bázis monopol helyzete, melybe az alapirodalmak beszerzésén túl a tárgyvásárlás és a tudományos szakág társasági élete is beletartozott.

– Tisztelet a kivételnek, de a bölcsész végzettségű vidéki igazgatók nem túlzottan szimpatizáltak a „bűdös és pepecselő” zoológusokkal, továbbá a „mezőn bölklászó” botanászokkal.

– A lánc mindig a leggyengébb szemnél szakad el. A vidéki természetrajz gyűjtemények és kezelőik (már akkor is), túl gyakran kerültek a leépítő kedvű döntéshozók látóterébe.

Az elmondottakat úgy összegezzük, hogy a

mai helyzet (erős MTM, a regionális centrumok kivételével gyenge, olykor haladó vidéki szervezet) történetileg kialakult tény.

A „Vidékmagyarország” természettudományos munkatársai napjainkban két életstratégia közül választhatnak. Amennyiben a gyűjteménygyarapítást helyezik előtérbe, az kétségtelenül hasznos az érintett tudományágaknak, valamint az adott intézménynek, de az e célra fordított rengeteg energia, esetenként az egyéni tudományos ambíció feladásához vezet.

A másik járható út a specializálódás. Ilyenkor a munkatárs, egy vagy néhány taxon alapos ismeretében megpróbál csatlakozni ahhoz a programhoz, ahol egyáltalán igényt tartanak a részvételére.

A taxonspecialisták általában sikeres emberek. Ne feledjük el, a különféle projektek és pályázatok – a várható eredményeken kívül – elsősorban a pénzről szólnak. Az anyagiak leosztásánál minden nyitott kérdésre választ kapunk.

A kulturális örökség védelmével foglalkozó 1997. évi CXL, illetőleg a 2001. évi LXIV. törvények a teljes természettudományos szakterület alávetik a természetvédelmi törvénynek, miközben az utóbbi létrehozói látványosan nem tudtak mit kezdeni a közgyűjteményekkel. Ez önmagában is óriási hátrány, amihez teljes múzeumi spektrum esetén további problémák járulhatnak. Az eleve kis létszámú, számos projekten dolgozó természettudományos részlegek a fokozott terheléstől előbb-utóbb összeroppannak.

A megoldást a (múzeumi és természetvédelmi) törvények újragondolása mellett a vidéki természettudományos struktúra regionális alapú decentralizálása jelenthetné. A régiók központjában helyet kapó, tiszta profilú természettudományi múzeumok sikeresen vehetnének részt EU-s programokban, eredményesen pályázhatnak, és méltó partnerei lehetnének a természetvédelem gyakorta változó apparátusának.

Lásd még – See also: Képmelléklet II-III.

Thoughts on Museums and Nature Conservation

In the first part the author describes the relationship between natural history museums and institutions in charge of nature conservation as it is in Western Europe, that is, the museum is a kind of background organisation for conservation, and as it is in Hungary, where the situation is somewhat reversed. He emphasises the importance of taxonomy and serious professional background as well as of suitable laws in which both „in situ” and „ex situ” conservation of our natural heritage are regulated and protected. A historical outline is given with special references to the happenings in Szeged. The author urges the decentralisation of scientific museology on a regional basis and the establishment of regional scientific museums specialised in natural heritage besides the restructuring and revision of current laws in order to establish a successful co-operation between all parties in nature conservation.

A természettudományos muzeológia és a természetvédelem együttműködése Dél-dunántúli példák

Ábrahám Levente

Egy muzeológiával foglalkozó újságban kicsit furcsának tűnhet, ha a szerző a címben körvonalazott témában a természettudományos muzeológia vagy a természetvédelem fogalmak magyarázatával kezdi cikkét. Hogy mégis ezt teszem, arra az inspirált, hogy nem csupán a laikusok, de sokszor a magasan kvalifikált biológiai végzettséggel rendelkező, természettudományos muzeológiai tevékenységet csak felületesen ismerő emberek is gyakran tesznek egyenlőségeket a két tevékenység közé.

Bár első megközelítésre sok a hasonlóság, alapos elemzéssel azonban több különbséget is felfedezhetünk a két fogalom tartalmában. A természettudományos muzeológia alapvetően a társadalmi tevékenységek között a kulturális terület részét képezi. Mint minden múzeumi szakágnak feladata 1. a gyűjtés, 2. a gyűjtött anyagok tudományos feldolgozása, 3. bemutatás és az ismeretterjesztés. A természetvédelem is a társadalmi tevékenység eredményeképpen jött létre, feladatköre szintén hármas tagolódást mutat: 1. feltárás, 2. megőrzés, 3. helyreállítás.

Amíg a hazai múzeumokban a bölcsészeti tudományoknál jórészt egy-egy tudományág képviseli a múzeumi gyűjteményeket (régészet, néprajz stb.) addig sem a természetvédelem, sem a természettudományos muzeológia nem azonosítható egyetlen tudományággal, azoknál mindkettő szélesebb alapon nyugszik, bár egyik sem nélkülözheti a tudományos tevékenységet.

A két tevékenységi körben azonban szám-

tan hasonlóság is felfedezhető: mindegyik ugyanazokra a tudományokra támaszkodik, ezek közül a föld- és a biológiai tudományok emelkednek ki. Végigtekintve a természettudományos muzeológia történetén, megállapíthatjuk, hogy mindig a rendszertani tudományoknak volt elsődleges szerepe e tevékenységben. A természetvédelemben a természetvédelmi biológia (konzerváció-biológia) kapott nagyobb hangsúlyt, amelynek eredményessége abban mérhető le, mennyiben járul hozzá a természetes populációk, közösségek és tájak megőrzéséhez. A természetvédelmi biológia a biológia ma már nagyon szerteágazó szaktudomány területein (pl. ökológia, biogeográfia, molekuláris biológia, stb.) felhalmozott információkat gyűjti össze és használja a természetvédelmi célok elérésében.

Látszatra hasonló a két tevékenység között az is, hogy mindkettő célobjektumai főleg a fajok, de míg a természettudományos muzeológia a fajokat a taxonómia tudományának segítségével írja le, és típuspéldányait gyűjteményekben megőrzi, addig a természetvédelem a védett fajok segítségével próbál a természet megőrzésnek érvenyt szerezni.

Időben a természettudományos muzeológiai tevékenység a kultúra fejlődésével együtt alakult ki a polgárosodás során, ugyanakkor a természetvédelmet is ugyanennek a tevékenységnek egy másik oldala hívta életre. Története szintén néhány száz évre nyúlik vissza, kezdetét Mauritius szigetén a francia gyarmatosítók a saját maguk által okozott természeti károk láttán hozott erdővédelmi intézkedéseitől (1796) számítjuk.

Azonban a napjainkban tapasztalható,

*Dr. Marián Miklós természetvédelmi felmérés közben a Baláta-tónál
Dr. Miklós Marián, carrying out a survey at lake Baláta*

a természeti környezetünkre negatív módon ható társadalmi jelenségek közelítik – az alapvetően más feladatot ellátó – természetvédelmet és természettudományos muzeológiát.

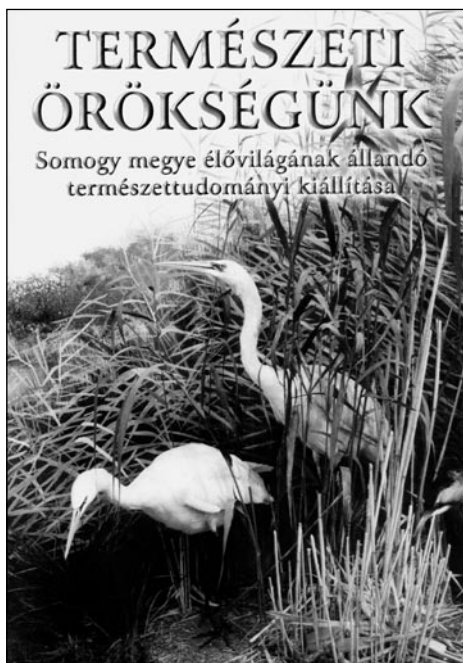
*

Ebben a cikkben elsősorban dél-dunántúli példák rövid bemutatásával adok áttekintést a két tevékenység közös erőfeszítéseiről és eredményeiről. Közöttük a legszorosabb együttműködés a kutatási és a bemutatási (kiállítások, ismeretterjesztés) területeken alakult ki. A természetvédelem és a természettudományos muzeológia intézményes együttműködése a dél-dunántúli régióban éppúgy, mint más hazai régiókban már sok évtizedes múltra tekint vissza. Somogy megyében a múzeum közreműködésével végzett kutatások már az ötvenes években is a természetvédelmi célokat szolgálták. Hazánk egyik elsőként védetté nyilvánított területe a Baláta-tó volt. Növény- és állatvilága egyediségét a múlt század első évtizedeiben fedezték fel. A Baláta-tavat országzerte ismertté dr. Marián Miklós kutatásai és a területéről készített ismeretterjesztő filmje, írásai tették. Az elzárt honvédségi területre a szocialista rendszerben nehezen lehetett kutatási engedélyt szerezni, ezért a komplex természeti alapfeltárása elmaradt, bár ekkorra már ritka természeti értékei miatt európai hírnévre tett szert.

A természettudományos muzeológiában a vidéki tájkutató programokat a hatvanas évek elejétől kezdték szervezni, amely nagyon haté-

*Élet az ártéren címmel természetvédelmi kiállítást építenek a múzeumi szakemberek
Museologists setting up an exhibition on nature conservation, called Life on the Floodplains
Fotó – Photo: Ábrahám Levente*

Kiállításvezető
An exhibition guide

kony segítséget nyújtott az ekkor még alacsony szervezetségű természetvédelem számára. A vidéki természettudományos gyűjtemények szervezésében elinduló tájkutató programokban az ország minden természettudományos műhelye, kutatóhelye képviseltette magát. A program kiváló lehetőséget nyújtott a fiatal kezdő kutatók számára ellesni a terepi vizsgálatok szakmai fortélyait, megtanulni a fajismeretet a tapasztaltabb kutatóktól, muzeológusoktól. E programok az én életemben és személyes karrieremben is meghatározóak voltak, hiszen azok a személyiségek, akik ezeket irányították – dr. Uherkovich Ákos, dr. Tóth Sándor – mutatták meg a természettudományos muzeológusi pálya szépségeit.

„A Bakony természeti képe”, „Mecsek és környéke természeti képe” és a többi tájkutató program eredményei a természetvédelmi területek kialakítását és a természeti értékek feltérképezését hatékonyan segítették elő. A Dunántúli dombságon a „Mecsek és környéke természeti képe” című tájkutató program Somogyban a *Barcsi Borókás* vizsgálatával vette kezdetét. A terület nagyon gazdag növény- és állatvilágát vizsgáló kutatók többségében múzeumi szakemberekből szerveződtek. E tájkutató munka első nagy természetvédelmi eredménye a kutató terület tájvédelmi körzettel történő nyilvánítása volt 1975-ben. Ezen a területen a természettudományi kutatások Uherkovich Ákos, a Janus Pannonius Múzeum egykori osztályvezetője szervezésével ezt követően még tíz éven keresztül folytak, eredményük négy tanulmánykötetben látott napvilágot.

Hazánk gazdasági fejlődésével, az infrastruktúrájában elmaradottnak mondott vidéki területek iparosításával, az intenzív mezőgazdasági technológiák alkalmazásával

természeti környezetünkben egyre több intő jel arra figyelmeztette a társadalmat, hogy aktívabban kell fellépni a természet védelme érdekében. A természetvédelmi területek nagysága a nyolcvanas évektől kezdve országos szinten is jelentősen növekedett, kijelölésük alapját zömében a természettudományos muzeológia kutatási eredményei alapulták meg. A kilencvenes években legnagyobb jelentősége a természetvédelemben a nemzeti parki hálózat kialakításának volt.

A közösen készített kiadványok hatékonyan szolgálják az ismeretterjesztést
Education and the dissemination of knowledge is efficiently realised through publications as a result of conjoined efforts

A Duna-Dráva Nemzeti Park területének kijelöléséhez az 1985-ben alakult Somogy Megyei Múzeum Természettudományi Osztálya hatékony segítséget nyújtott. De ezt megelőzően is aktívan vettünk részt a védetté nyilvánítási feladatokban. A múzeum természettudományi osztálya a „Somogy természetvédelmi értékeinek feltárása” című OTKA kutatási téma keretében 16 terület védelmére tett szakmai javaslatot. Ma ezek alkotják a megye védett területeinek zömét. A kilencvenes évek elején a privatizáció lelassította az újabb természetvédelmi területek kialakítását, bár a területek természeti érté-

keit feltáró alapfauna- és vegetáció-vizsgálatok a múzeumi és felsőoktatási szakemberek közreműködésével tovább folytatódnak.

A Somogy Megyei Múzeum Természettudományi Osztályának szervezésében került sor 1992-ben a Boronka-melléki Tájvédelmi Körzet élővilágának feltárására, ugyanezzel párhuzamosan más területek hasonló alapkutatói munkáiban is részt vettünk, pl. a Béda-Karapancsa Tájvédelmi Körzet vizsgálatában. A rendszerváltást részben előidéző társadalmi változások a környezet- és természetvédelmi politikában is éreztették hatásukat. A bős-nagymarosi vízierőmű megépítése elleni tiltakozás a természetvédelmen keresztül a természettudományos kutatások, különösen a hazai vidéki múzeumokban végzett faunisztikai és vegetációs kutatások felértékelődéséhez vezetett. A Barcsi Borókásban végzett természettudományos feltárómunka eredményei a kilencvenes évek közepén nyerték el igazi szakmai súlyukat, amikor Horvátország bejelentette, hogy a Bős-Nagymarosi vízierőműhöz hasonló síkvidéki vízierőművet kíván építeni a Dráván, amely teljes egészében a somogyi Dráva szakaszt érinti. Így a múzeumi szakemberek a természetvédelem anyagi támogatásával azóta is folytatják alapfauna feltáró és monitoring jellegű kutatásaikat a Dráva mentén.

*

A természettudományos muzeológia nem csupán a kutatások miatt kapcsolódik ezer szállal a természetvédelemhez, hanem *közművelődési* tevékenységén keresztül is. Ezt mi sem példázta jobban, mint az a tény, hogy a természetvédelmi rendeletekben és a nemzeti parkok közép- és hosszútávú terveiben bemutatóközpontok, természetvédelmi oktatóközpontok kialakítása és fenntartása is kiemelt helyet kapott.

A természettudományos múzeumi kiállítások és a természetvédelmi bemutatók (kiállítások) között biológus szemmel lehetetlen megvonni a határt. Különösen igaz ez azért is, mert a természetvédelemmel foglalkozó kiállítások zömét maguk a természettudományos muzeológiával foglalkozó muzeológusok készítik országsszerte. A természetvédelemmel foglalkozó szakemberek szájából is gyakran halljuk azt a – fogalmi tartalmában nekünk muzeológusoknak kissé szélesebb spektrumot jelentő – kijelentést, hogy a természetvédelem ismét gazdagodott egy „múzeummal” (bemutatóhellyel).

A Somogy Megyei Múzeumok Természettudományi Osztálya kiállítási tevékenységét tekintve megbízható partnert talált a területileg illetékes nemzeti park szakembereiben. A két intézmény ilyen típusú együttműködése országos szinten is példaértékű; büszkék vagyunk egymás eredményeire, és közös céljaink a természeti környezetünk védelme, a tudatos természetvédelmi szemlélet kialakítása, és a természettudományos ismeretterjesztés szoros együttműködésre kötelez bennünket.

A természettudományi kiállítások nagyon költségesek, ez alól nem kivétel egyetlen muzeológiai szakág sem, amelyik ún. vitrines kiállításokat készít. A természetvédelmi tárgyú pályázati alapok nélkül a rendszerváltás utáni Magyarországon – különösen az önkormányzatok által fenntartott múzeumokban – lehetetlenség lett volna új természettudományos kiállításokat megvalósítani. Példaként említhetjük azokat a nagyobb állandó kiállításokat, amelyeket az elmúlt tíz évben a vidéki múzeumokban nyitottak meg (Kaposvár, Békéscsaba, Zirc stb.).

A természetvédelem és a természettudományos muzeológia kiállítások készítésére irányuló együttműködése mindkét fél számára hasznos. A természetvédelemben jelenleg nem dolgoznak kiállítások készítésében járatos szakemberek. Nincs gyűjteményi háttérük, amely biztos alapot szolgáltatna a természetvédelmi célú kiállítások készítéséhez, ennek következtében az együttműködés még kézenfekvőbb. A nemzeti parkok azon törekvése, hogy területükön található természeti értékeket tájegységenként látványos bemutatóközpontokban, ún. „nemzeti parkkapukban”

állandó kiállításokon keresztül mutassák be, jelentős mértékben hozzájárul a természettudományos és a természetvédelmi ismeretek terjedéséhez. Az elmúlt évben adta át a Duna-Dráva Nemzeti Park Gemencen a Duna menti területek bemutatóközpontját. Itt nyílt meg „Élet az ártéren” címmel a Somogy Megyei Múzeumok Természettudományi Osztálya vezetésével készített kb. 400 m² alapterületű természetvédelmi kiállítás.

Hasonló jellegű, a természeti értékeket bemutató kiállítás koncepciója a Balaton mentére és a Baláta-tó természetvédelmi területre is elkészült. A közelmúltban átadott drávaszentesi „Dráva kapu” új épülete, valamint a még tervezőasztalon lévő oktató- és bemutatóközpont a Dráva vidékén fog a természetvédelmi és a természettudományos ismeretterjesztés számára méltó helyet biztosítani.

A kiállítások mellett az ismeretterjesztő kiadványok: kiállításvezetők és a természeti értékeket bemutató prospektusok is erősítik a közös célok elérését. A természettudományos muzeológusok aktívan részt vesznek a természeti értékeket bemutató brosúrák, prospek-

tusok, plakátok készítésében, legyen annak kiadója természetvédelmi vagy múzeumi intézmény.

Lásd még – See also: Képmelléklet II-III.

The Co-operation of Natural History Museology and Nature Conservation

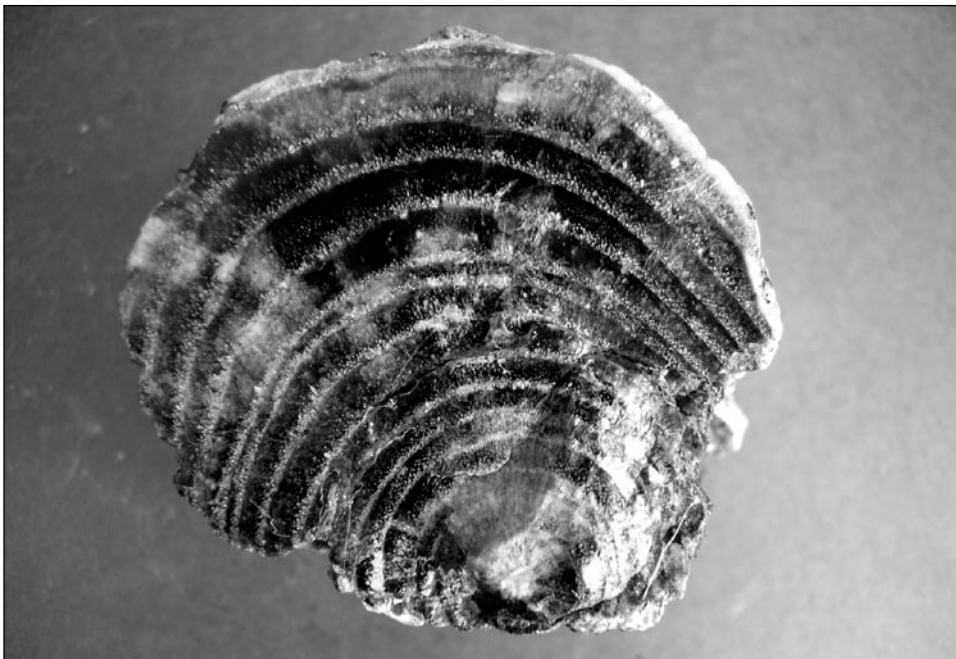
The exact concepts of natural history museology and nature conservation have to be clarified as sometimes even professionals tend to confuse these two fields. Natural history museology focuses on the cultural part and as all the other museum sections, has the key functions of collecting, processing, and the advancement of knowledge. Nature conservation focuses on the discovery, conservation and restoration of natural heritage. Both fields are based on several branches of geology and biology, although natural history museology uses taxonomy to describe species, while nature conservation tries to carry out its functions by protecting species with laws and regulations. The co-operation of the two areas is described through examples from the Southern Transdanubian region of Hungary.

Ásványtani muzeológia és természetvédelem

Fehér Béla – Szakáll Sándor

Természeti környezetünket alapvetően ásványok építik fel. Ásványokból állnak a hegyeket, hegységeket felépítő kőzetek, a domboságok löszfalai és a medencéket kitöltő üledékek éppúgy, mint a növényeknek életet adó talaj nagy része. Parányi méretű ásványok milliói vannak a vizeinkben és a levegőben. Ásványokból származik az élővilág számára nélkülözhetetlen kémiai elemek nagy része is. Az ásványok körülvesznek bennünket, részei mindennapi életünknek, az emberi lét nélkülözhetetlen alapelemei, mégis keveset tudunk róluk, „köszönhetően” a magyar közoktatásnak, amely az ásványtant, illetve tágabb tudományterületét, a földtudományokat nem tartja érdekesnek arra, hogy önálló tárgyként elismerje. Éppen emiatt nem lehet közérthető cikket írni az ásványtanról anélkül, hogy röviden ne határoznánk meg, hogy valójában mit is értünk ásvány alatt.

Ásványoknak azokat az anyagokat nevezzük, amelyek 1) természetes geológiai folyamatok útján jöttek létre, 2) szilárd halmazállapotúak (egyetlen kivétel a terméshigany), 3) kristályos szerkezettel rendelkeznek (néhány amorf anyagot kivéve) és 4) meghatározott kémiai összetétellel jellemezhetők, vagyis kémiai vegyületek, ritkábban elemek.

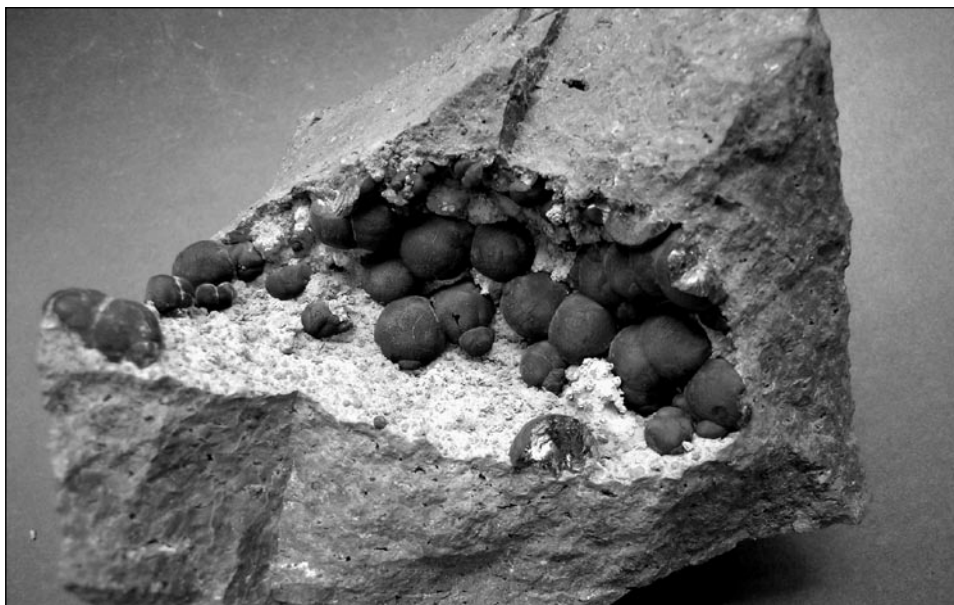

Opál (faopál), Megvaszó, Csáki-kőfejtő. Átmérője 7 cm
Opal (wood opal), Megvaszó, Csáki-quarry. Diameter 7 centimetres

Mivel természeti környezetünk alapvető építőelemei az ásványok, azt gondolhatnánk, hogy a természetvédelmi szervek és az ásványtani múzeumok között szoros együttműködés alakult ki. Ez azonban nincs így.

Kell-e védeni az ásványokat?

Minden egyes ásványpéldány egyedi darab, a természet megismételhetetlen csodája, így a címben feltett kérdésre adandó válasz

Sziderit (szferosziderit), Erdőbénye, Mulató-hegy. Hosszúsága 15 cm
Siderite, Erdőbénye, Mulató-hill. 15 centimetres long
Fotók – Photos: Szakáll Sándor

egyértelműnek tűnik. A kérdést inkább „hogyan”-nal kellett volna kezdeni.

Az ásványrendszertan alapkategóriája – hasonlóan az állatok és a növények rendszeréhez – a faj. Azt, hogy egy ásványfajt mi határoz meg, most nem részletezzük. Az ásványfajok között vannak nagyon gyakoriak, de ritkák, sőt nagyon ritkák is. Nem egy ásványfajnak eddig csak egyetlen előfordulását ismerjük Földünkön. Mindezek ellenére védett ásványfajokról nem beszélhetünk, vagyis az ásványoknak nincs úgynevezett „Vörös könyve”. Ennek talán két fő oka van. Egyrészt sok igen ritka ásvány mikroszkopikus méretű, így védelmük nem könnyen kivitelezhető, s meghatározásuk képzett szakembert igényel. Másrészt az ásványokat természeti környezetükben nem lehet hatékonyan védeni (kivéve ez alól talán csak a barlangi ásványok képviselnek, feltéve, ha magát a barlangot valóban tudjuk védeni), így alapvetően csak begyűjtés útján menthető meg.

A jelenlegi gyakorlat szerint maguk az egyes ásványok nem, csak a földtani képződmények, az ásványok „termőhelyei” élveznek védelmet. Ez végül is rendjén van így, hiszen mint az előző bekezdésben írtuk, az egyes ásványfajok védelme értelmetlen lenne, s megoldhatatlan feladatot adna a természetvédelmi hatóságoknak. Emellett a nemzetközi gyakorlat is a feltárások védelmét részesíti előnyben. A földtani képződmények védelmével együtt persze a bennük megtalálható ásványok is védettséget kapnak.

Néhány gondolat az ásványgyűjtésről

Az ásványgyűjtés egy olyan hobbitevékenység, melyet nagyon sokféleképpen ítélnék meg. Megítélését talán két fő tényező befolyásolja: 1.) a gyűjtés helye és a 2.) a gyűjtött anyag mennyisége.

Bárhol is legyen szó ásványgyűjtésről, az mindenképpen leletmentésnek minősíthető, hasonlóan a régészeti tevékenységhez, hiszen – mint fentebb jeleztük – minden ásvány egyedi darab, s ha elpusztul, akkor örökre megsemmisül az utókor számára. A leletmentés legjobb példája, amikor működő bányában történik az ásványgyűjtés, mivel az onnan kihozott darabok a biztos pusztulástól menekülnek meg. A bányákban történő ásványgyűjtés hasznosságát tovább növeli, hogy minden bánya egyszerű bezár: s utána már csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehet onnan ásványt kihozni.

Más az eset akkor, ha az ásványgyűjtő megbotyogtatja a természetet annak érdekében, hogy a kívánt darabokhoz hozzájusson. Ennek a tevékenységnek a megítélése attól függ, hogy természetvédelmi területen van-e a gyűjtőhely, vagy pedig nem? Végeredményben minden esetben engedélyt kell kérni, vagy a természetvédelmi hatóságoktól, vagy pedig a gyűjtőhely tulajdonosától. És itt jön be a képbe a gyűjtött anyag mennyisége. Muzeológusi szempontból nem tartjuk elfogadhatónak ilyen helyeken a kereskedelmi mennyiségű ásványgyűjtést, melyet egyértelműen csak a működő bányákra kellene korlátozni. Mindemellett nem szabad elfelejteni, hogy nem kevés olyan gyűjtő van hazánkban, akiknek a munkája közvetlenül a tudományt és az ásványtani múzeumokat segíti. Minden múzeumi gyűjtemény törzssanyagát ilyen gyűjtők munkájának köszönheti. Hiszen nincs annyi ásványtani muzeológus az országban, aki képes lenne a feltárások anyagát nyomon követni.

A bányászat szerepe a múzeumi ásványgyűjtemények bővítésében

Muzeális értékű ásványpéldányok elsősorban működő bányákból kerülnek elő. Ezek száma azonban hazánkban rohamosan csökken.

Emiatt egyre inkább felértékelődik a felhagyott bányák, kőfejtők, valamint a körülöttük még megtalálható meddőhányók vizsgálata. A meddőhányók anyagában is sok ásványkülönlegességre lelhetünk, nem beszélve arról, hogy sok ásvány magán a meddőhányón, illetve a hányóban képződik. Ezt alátámasztandó megemlítjük, hogy legalább 40-50, jobbra ritka ásványt hazánkban csak meddőhányókról mutattak ki.

Tekintettel arra, hogy komoly tendencia a bányászat befejezése után a környezet rehabilitálása, feltétlenül megoldandó feladat lenne a múzeumok számára a szervezett leletmentés biztosítása. Hiszen a bányászat során felszínre kerül anyagban sok olyan ásvány megtalálható, amely a rekultiváció által újra elvész mind a kutatás, mind a gyűjtemények számára. Elengedhetetlen, hogy a teljes rekultiváció előtt az ásványtani múzeumok dokumentatív célú leletmentést végezzenek. Ennek költségeit – tekintettel a múzeumok anyagi helyzetére – a rekultiváció anyagi forrásaiból kellene fedezni, ahhoz hasonlóan, ahogyan például a régészeknek is megoldották a leletmentések anyagi finanszírozását. Másrészt helytelen gyakorlatnak tartjuk, hogy minden bányászati objektumot, minden kis meddőhányót, külszíni feltárást, kőfejtőt rekultiválnak, oly módon, hogy az utánunk jövő generációknak már nem lesz módja az ott egykor éppen a bányászat során feltárt ásványok, kőzetek megtekintésére, tanulmányozására. Pedig ezek az objektumok – legalábbis egy részük – nemcsak ásványtani, hanem bányászattörténeti szempontból is megőrzésre érdemesek. A „rekultiváció” legrosszabb példái talán a személtöltésre ítéltetett egykori bányászati feltárások. Ahelyett, hogy ezek egy részét bemutatnánk az utókor-nak, általános szemlélet, hogy töltsük fel szeméttel és takarjuk be fedőanyaggal. Az ásványtani múzeumok és a tudomány együttes igénye, hogy legyen kötelező a rekultiváció közbeni leletmentés.

A természetvédelem és az ásványtani múzeumok kapcsolata

Mint a bevezetőben említettük, a természetvédelmi szervezetek és például a miskolci Herman Ottó Múzeum Ásványtára között lényegében nincs intézményesített kapcsolat. Ez leginkább azért van így, mert a természetvédelmi szervezetek nem mutatnak érdeklődést a területükön fellelhető ásványok iránt, ásványtani kutatásokkal, illetve egyéb, ásványtani szakértelmet igénylő feladatokkal a múzeumot nem bízzák meg. Pedig nincs olyan természetvédelmi terület, különösen a hegyvidékeken, ahol ne lenne ásványtani vonatkozása a területnek.

A növények és az állatok védelmétől eltérően az ásványok természetben történő védelmének – véleményünk szerint – jelentősen különböznie kellene. Hiszen, még ha védelem alatt vannak az ásványok „termőhelyei” (a feltárá-

sok), a felszínen lévő példányok akkor is pusztulásra vannak ítélve. Minden ásványpéldány, mielőtt a felszínre kerül, mállásnak indul (idővel átalakul, végső soron elpusztul). Ettől kezdve megőrzése a jövő generációi számára csak múzeumi gyűjteményekben biztosított. A jövőben megoldandó feladatnak tartjuk, hogy a természetvédelmi területeknek készüljön el az ásványtani leltára. Egy olyan adatbank álljon rendelkezésünkre, mely világosan megmutatja, hol, milyen típusú feltárásokban, milyen ásványgyűjtemények érdemelnek különös figyel-

met a tudomány számára. Ezt a munkát szakemberek közreműködésével, a természetvédelem hathatós anyagi támogatásával lehet elvégezni.

Lásd még – See also: Képmelléklet II.

Nature Conservation and Mineralogy Museums

Minerals are essential elements in our life however their importance is hardly realised and our knowledge of them is rather limited.

The authors give a brief general definition of minerals, then they raise the question of co-operation between institutions dealing with minerals and nature conservation as well as museums, and whether it is important to protect minerals and how. Then they discuss the role of mineral collectors and their activities and also the role of mining and recultivation in the preservation, collection and protection of unique types of minerals. They urge to strengthen the co-operation between the involved Hungarian institutions.

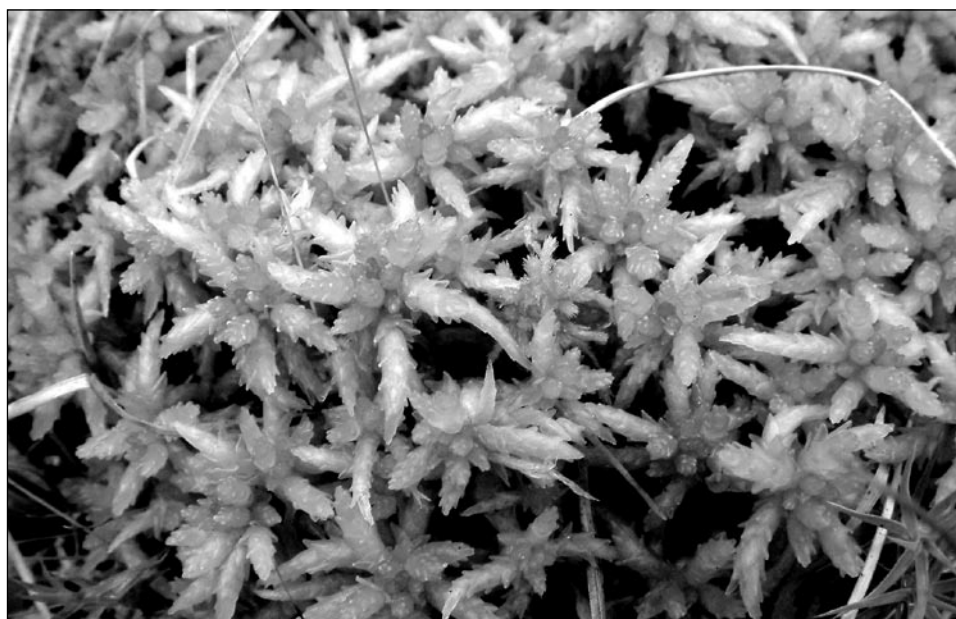
Mohák és természetvédelem

Papp Beáta

Magyarországon összesen 696 állat és 1648 növényfaj védett. A védett növények közül 80 faj moha. Ezek a kistermetű növények jelentéktelen kis zöldsegeknek tűnnek az átlag emberek szemében, nem nagyon különböztethetők meg egymástól, pedig a teljes hazai mohafőrra jelenlegi ismereteink szerint 629 mohafajt számlál. Azt is látnunk kell, hogy ezek a növények éppúgy veszélyeztetettek, mint a látványosabb, feltűnőbb virágos növények. A legnagyobb veszélyt a mohák számára a természetes élőhelyek megszűnése, feldarabolódása, degradációja jelenti. Védelmük eddig elég elhanyagolt volt, feltehetőleg a nem túl hivalkodó megjelenésük és a rájuk vonatkozó ismeretek hiányosságai miatt. 1990-ben azonban megalakult az ECCB (European Committee for Conservation of Bryophytes – Európa Bizottság a Mohák Védelméért) és ezzel egy időben az IUCN is létrehozott egy bizottságot, azzal a céllal, hogy előmozdítsák a mohák védelmét a szakmai háttér megerősítésével, és ismeretterjesztés révén fontosságukra, veszélyeztetettségükre felhívják a figyelmet. 2000-ben létrejött egy világszintű akcióterv a legfontosabb moha-élőhelyek és legvesélyeztetettebb fajok megmentésére.

A mohák szerepe az ökoszisztémában

A mohák jelentőségét gyakran alábecsülik. Például, mint a csupasz sziklafelületek első kolonizálói nagy szerepet játszanak a zuzmókkal együtt a talajképződés megindulásában. A nyílt talajfelületeken az erózió csökkentésével és a víz megkötésével, humuszképzéssel megfelelő körülményeket teremtenek más, magasabb rendű növények fejlődéséhez. Számos élőhely típus (pl. mohákban gazdag erdők, mocsarak) esetében nagyon fontos a vízháztartásban betöltött szerepük. A leeső csapadékot nagy vízfelvevő képességük révén elraktározzák és fokozatosan párologtatják vissza a környezetbe, és így kiegyenlítettebb mikroklimát hoznak létre. Ahol az életkörülmények a virágos növények számára túl szigorúak, a mohák a fő tömeget adhatják

Hazai lápjaink egyik jellemző tőzegmohája (*Sphagnum palustre*)
A typical species of Hungarian marshland: the *Sphagnum palustre*

a vegetációnak, mint például a tundrán. A tundrai moha- és zuzmóvegetáció táplálékot szolgáltat az ott élő növényevők pl. a rénszarvasok számára. A mohapárnák gyakran a nagyon gazdag gerinctelen faunának is otthont adnak (pl. medveállatkák, kerekeshérgék).

Mohák védelme Európában és nálunk

A mohák védelme elsősorban Észak- és Nyugat-Európában már eléggé előrehaladott. Az első moha vörös lista Belgiumra vonatkozott, és 1969-ben jelent meg. Azóta szinte minden észak- és nyugat-európai ország elkészítette már, vagy készülés alatt van a moha vörös listája. Ezen a téren mi sem vagyunk lemaradva. Az 1990-ben megjelent magyar „Vörös Könyv” tartalmaz egy 120 fajt számláló listát, melyet Rajczy Miklós készített el. Az Európára vonatkozó ismeretek összegzéseként az Európai Bizottság a Mohák Védelméért (ECCB) szervezet munkacsoportja elkészítette 1995-ben az „Európai Moha Vörös Könyvet”. Ebben a könyvben 50, Magyarországon is előforduló, európai szinten védelemre javasolt faj szerepel.

2001-ben a nemzetközi példának és a hazai erőfeszítéseknek köszönhetően a már 1980-tól védett 20 tőzegmohafaj mellett további 60 mohafaj kapott törvényes védeltséget Magyarországon. Ezeknek a többsége az „Európai Moha Vörös Könyv” ajánlásai alapján nyert védeltséget, köztük van 6 olyan faj, amely az Európai Unió élőhely-védelmi irányelveiben (Berni konvenció) is szerepel. Néhány regionálisan ritka, lápi moha is védeltséget kapott, amelyek élőhelyei nagyon átalakultak, degradálódtak vagy eltűntek az elmúlt évtizedekben.

Ugyanakkor további erőfeszítések is történtek a mohák védelmébe vonásának terén. Megkezdődött egy adatbázis létrehozását a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában a ritka és védendő mohafajok lelőhelyadataiból. Ez elsősorban a herbáriumi adatok adatbázisba helyezéséről, az irodalmi adatok összegyűjtéséről, majd a korábbi termőhelyek állapotának ellenőrzéséről, illetve a kérdéses fajok újra megkereséséről, valamint potenciális új lelőhelyekről a feltárására is sor kerül. Néhány esetben a ré-

Egyik Korhadat fákon élő egyik védett mohának, a zöld koboldmoha (*Buxbaumia viridis*)
A protected species of moss living on punkwood: *Buxbaumia viridis*

gi példányok ellenőrzése során egy-egy nehezen határozható taxonómiai csoport fajai esetében revíziót is végre kellett hajtánunk, így az adott fajok elterjedéséről most pontosabb, hitelesebb képünk alakult ki. Az élőlények, így a mohák esetében is nagyon fontos az ún. bizonyítópéldány léte, mely egy élőlény előfordulását igazolja az adott lelőhelyen, és bármikor a későbbiekben is lehetőséget ad a határozás ellenőrzésére, illetve az új taxonómiai eredmények tükrében a példány átértékelésére, újrathatározására.

A fajok egykori és mai elterjedésének tisztázása elengedhetetlenül fontos a veszélyeztettségük megítélésében, hiszen tudnunk kell hogy a lelőhelyeik száma csökkent-e az elmúlt évtizedekben? Sajnos hazánkban a tapasztalatok alapján a ritka fajok többségének elterjedésében szűkülés következett be, és még szomorúbb, hogy vannak olyan mohák, amelyeket egyetlen régi lelőhelyükön sem találtunk meg az ellenőrzések során, azaz valószínűleg kipusztultak a hazai flórából.

A mohákra leselkedő veszélyek

Nagyon keveset tudunk arról is, hogy milyen természetvédelmi kezelésekre, milyen védelemre lenne szükségük a moháknak, pedig általában a mohafőra 20-30%-a ritkának vagy veszélyeztetettnak bizonyul az európai vörös listák alapján. A mohák esetében az élőhelyeik védelmének sokkal nagyobb fontossága van, mint a fajvédelemnek, hiszen számos fajuk igen apró, szemünk elől rejtve maradó kis növényke, de a természetesebbek azonosításához is többnyire mikroszkópos vizsgálatokra van szükség. Így nem ismerjük őket, de nem is fordítunk rájuk kü-

lönösebben figyelmet, és szerencsére többségük gazdasági hasznosításra sem kerül. Ez alól kivételt képeznek a tőzegmohák és néhány tömeges megjelenésű, nagy párnákat alkotó sziklakó moha, mint például a ciprusmoha. Ezeket a kertészetek – nagy vízvisszatartó képességük miatt – gyakran használják fel orchideák és más trópusi növények termesztéséhez, valamint dekorációs célokra, vagy például koszorúk alapanyagaként. A tőzegmohák hazánkban érik el déli elterjedésük határát, és ennél fogva ritkák, ezért védelmükre már korábban ráirányult a figyelem, és a törvényes védettség megővta őket. Más a helyzet a sziklakó mohákkal. A ciprusmoha ugyan nem védett, de a sziklakóról válogatás nélkül szedett, jobban mondva letarolt nagy mohapárnák között ritka fajok is lehetnek, hiszen a mohák megkülönböztetése még a szakemberek számára sem könnyű feladat. Nem beszélve arról a károsításról, ami az erdőt éri, ahol a jó vízháztartás fenntartásában aktívan vettek részt ezek a nagy mohatömegek.

Az erdők mélyén meghúzódó kisebb-nagyobb árnyas sziklakon egyébként számos védett faj él. Ezeket az élőhelyeket a közvetlen gyűjtögetésen kívül a környékükön folytatott erdőgazdálkodás is veszélyezteti. Az erdők kivágása megváltoztatja a sziklák mikroklímáját, amely az érzékeny, nedves körülményeket kívánó mohák pusztulásához vezet. Az erdők talaján, élő és korhadat fákon előforduló fajok számára a legnagyobb veszélyt szintén az erdőgazdálkodás jelenti. Erdünkben általában hiányoznak az idős fák, kevés a holt fa és hiányoznak az előrehaladott korhadási stádiumú, nagyméretű kidőlt fák is. Számos védett, ritka mohafaj nagyméretű élő és korhadat fákat és egész éven át nedves körülményeket igényel megtelepedéséhez és fennmaradásához.

Lápokon, lápréteken, árnyas völgyek, szurdokok patakjainak partján, szikláin is számos védett faj fordul elő. Fontos számukra a jó vízellá-

tottság, a tiszta víz folyamatos jelenléte. Ezeken az élőhelyeken a legnagyobb veszélyt a vizek elszennyeződése, valamint a láprétek, patakok kiszáradása, források vízhozamának csökkenése, ingadozása jelenti, ami gyakran a helytelen erdőgazdálkodás (tarvágások) eredménye, vagy a bányászati tevékenység által okozott karsztvízszint csökkenés következménye, mint például a Balaton-felvidék lábain. De a vizes élőhelyek degradációjához, eltűnéséhez az éghajlatunk szárazabbá válása is hozzájárul.

Sziklagyepeken, a szikes és löszgyepekben is élnek védett mohák. A sziklagyepek esetében néhol a felszíni mészkő bányászat megszünteti az élőhelyeket (pl. villányi hegységi Szársomlyó hegy). A szikeseket a mezőgazdasági termelés, míg a löszfalakat, mivel ezek sokszor lakott területek belsejében vannak, az építkezések is veszélyeztetik.

Védendő moha és a műemlékvédelem

Egyes védendő fajok megjelenhetnek antropogén környezetben is, mint például műemlékeken.

Álljon itt egy európai vörös könyves, ritka őszmohafaj, a *Grimmia plagiopodia* példája. E fajnak három hazai lelőhelyéből kettő várfalakon, illetve a várak alapjául szolgáló andezit sziklakon van. Egy kevés gyepecskéből álló kolóniája Boldogkővároson, és egy nagyon jelentős méretű populációja a Visegrádi várban él. Boldogkővárnál 1952-ben fedezték fel a fajt neves mohászaink Boros Ádám és Vajda László, míg Visegrádról 1922-ben gyűjtötte Gyórfly István. Mindkét helyen az idén tavasszal sikerült újra megtalálnunk a fajt. Alacsony, egy cm átmérőjű, szürkés-zöld gyepecskékből áll, a levelek végén ún. hyalinszór van, amely a gyepek fehéres, őszes (innen a mohanevezés neve: őszmoha) színt ad. A levelek közé süllyedve apró barnáspiros tokokat visel, amelyek fiatalon május-júniusban jól szembeűnőek, de

A visegrádi vár Dunára néző fala, mely az őszmohafaj legfontosabb hazai élőhelye

The wall of the Visegrád fortress facing the Danube, the most important habitat of the autumn moss speci-

a nyár előrehaladtával elszáradnak, és kevésbé észrevehetőek. Ez a mohácska csak mészszegény kőzetten él meg. Így rendkívül fontos, hogy a várfelújítások, karbantartások során a környezetben ne dúsuljon fel a méz, tehát a várfal esetleges meszelése kipusztulásához vezet.

Úgy tűnik, a turistaforgalomból eredő szennyezés nem károsítja, de óvatosan kellene kezelni mindenfajta átalakítást, építkezést e várakban, nehogy azokat a falrészeket, köveket bontsák meg, melyek e növényke életterét jelentik. A figyelemfelkeltésre, illetve a várak természetvédelmi értékének bemutatására kis táblácskát lehetne elhelyezni a kérdéses falaknál, hiszen az ismeretterjesztés is nagyon fontos

ezen apró növények védelme szempontjából. A Visegrádi várban a Dunára néző falaknál e ritka fajnak több ezer gyepecskéje kapaszkodik az andezit köveken. Ez valószínűleg a legnagyobb populációja a fajnak Európában és méltán érdemelne kiemelt figyelmet és védelmet.

E mohafaj érdekében éppen szerettem volna írni a Visegrádi vár kezelőinek valamint a Duna-Ipoly Nemzeti Parknak, amikor e cikk megírására felkérést kaptam. Így nagy örömmre szolgál most, hogy e felfedezésünket a szélesebb szakma elé tárhatom, és felhívhatom a figyelmet erre a nem mindennapi esetre, amikor ennyire közvetlenül kapcsolódhat össze a műemlék- és természetvédelem.

A váci ártéri tanösvény

Selmecezi Kovács Ádám

Magyarországon az intézményes (hivatásos) természetvédelem mintegy száz évre tekint vissza, s több mint harminc éve alapították az első nemzeti parkot. Ennek ellenére a kiépített tanösvények – mint a természetben végezhető környezeti nevelés lehetséges színhelyei – alig tíz évvel ezelőtt jelentek meg, s ez elsősorban a társadalmi szervezetek szerepvállalásának volt köszönhető. Hazánk egyik legelső, kiépített tanösvénye Vácott található a Duna-Ipoly Nemzeti Park törzsterületébe tartozó Gombás-ártérben.

A tanösvény bemutatása

Vácott, a Duna 1678. folyamkilométerénél betorkolló Gombás-patak ártérében a Göncöl Alapítvány 1994 őszén egy 510 m hosszú, fából ácsolt, két kitekintővel ellátott tanösvényt készített abból a célból, hogy az ide látogatókkal megismertessék a dunai árterek egyre inkább ritkuló élővilágát.¹

A Holland Kormány anyagi, illetve az Alapítvány önkéntesei fizikai támogatásának köszönhetően az iszapba vert többméteres cölöpökön álló deszkapallózat lehetővé teszi, hogy az év nagy részében száraz lábbal léphessünk be egy olyan világba, ahová az átlagember még gondolatban sem szokott eljutni. Az erdő dinamikus fejlődését, képének folyamatos alakulását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy nagyobb áradások után minden átrendeződik, s 1997-ben az is előfordult, hogy az egyik hatalmas fűz épp a tanösvényt „kettészelve” dőlt ki. Mivel a fa nem pusztult el, csak vízszintes „életvitelbe” kezdett, nem távolítottuk el, hanem jobbnak láttuk bemutatni a megváltozott helyzetet (korábbi helyén a fűzújulat erősen felferődött), így – gondolva a későbbi árvizek felhajtó hatására – a pallósor-

ban egy lépcsővel ellátott, felemelhető hidat készítettünk ki, amely átível a faóriás felett.

Az eltelt tíz év alatt az ország minden szegletéből megfordultak itt csoportok, amelyek – főként, ha szakvezetést is igényeltek – megismerkedhettek a dunai hullám- és árterek ökoszisztémáival. Évente mintegy 3-4 ezer ember fordul meg a tanösvényen, ám ez csak az általunk regisztráltak száma, melynél bizonyosan jóval több látogató keresi fel e helyet bejelentkezés nélkül, ugyanis a tanösvény az év és a nap minden szakában nyitott, szabadon látogatható.

A Göncöl Alapítvány – főként a bejelentkezés nélküli látogatók informálása céljából – kilenc, színes rajzokkal és szöveggel ellátott táblán mutatja be az egyes élőhelyek jellegzetes és bárki által könnyen felfedezhető növény- és állatfajait. További segítséget jelent a Göncöl Alapítványnál beszerezhető Ártéri Vezetőfüzet, ill. az Ártéri Kalauz. Míg előbbivel a szakvezetés „váltható ki”, utóbbit az iskolás csoportok és szakkörök részére készítették a szerzők, játékos, de tanulságos feladatokkal színesítve.

Általános áttekintés és jellemzés

A Duna – a vízrendezések következtében – az 1950-es évek táján kezdett lehúzódni a területről. A szukcesszió következtében csakhamar nádas-gyékényes, mocsárréti társulások jelentek meg, de ezeket Vác város – a Gombás-patak város felőli oldalán – építési törmelékkel töltötte fel, hogy szárazzá tegye a területet. Ezzel együtt értéktelen gyomtengerré változott e hely (s ez az állapot mind a mai napig érvényes), melyen a későbbiekben akár ugyanolyan szép ártéri erdő jelent volna meg, mint a Gombás-patak túloldalán, a mostani tanösvényt rejtő részeken.

Mivel a Gombás torkolati részét is feltöltötték, a patak déli irányba fordulva jutott el a Dunáig, s így lehetővé tette egy ártéri puhafaliget gyors felnövekedését.

Moss and Conservation

At present there are 80 protected species of moss in Hungary, which might be surprising as more spectacular plants are given wider publicity and attention, although moss is at least as much endangered. Its protection has been less intensive, partly due to the lack of information on the species. The main objectives of the European Committee for the Conservation of Bryophytes and similar organisations is to promote the dissemination of knowledge about these species, to create a professional background in order to save the most endangered varieties and their natural environment. The authors draw our attention to the importance of moss in the ecosystem, describing the factors which can be harmful and also to the interesting connection between moss and monuments, both to be protected.

A tanösvény pallósora az őszi lombhullás idején
The trail in autumn when the leaves are falling

Az ártér jelenleg is alakul: a Duna medrének berágódása következtében a folyó felőli oldalon folyamatosan újul fel a csigolyafűz és mandulalevelű fűz alkotta bokorfűzes. Ez szinte áthatolhatatlan sűrűségű, s így ma már nem engedi be az árvizekkel érkező nagy mennyiségű szemetet és uszadékot az ártér belsejébe (viszont hátrány, hogy a korábban lerakódott anyagokat sem engedi ki).

A bokorfűzes után találjuk az igazi ártéri puhafást, melynek meghatározó fajai a különböző fűzek és nyárac. Aljnövényzetük – térszíntől függően – hol nedvességtűrő, hol pedig inkább szárazabb részeket kedvelő fajokból áll.

A még magasabb térszínen keményfaliget helyett az ún. váci Liget található, mely idegenföldi fafajok – legfőképp a juharlevelű platán – telepített és gondozott soraiból áll, ennek értelmében az aljnövényzet teljes mértékben hiányzik.

A felemelhető hídként kiképzett fűz-átjáró
The willow-gates that can be operated as a pull-up bridge

Az állomások és a köztes területek látnivalói

Speciális helyzetéből adódóan a tanösvény abszolút rögzített nyomvonallal bír, így célszerűnek látszik a pallósor teljes hosszában átnézni az itt fellelhető természeti értékeket, nemcsak a két kitekintő/pihenő házikonál megállni. Az ártéri tanösvényt az év során bármikor érdemes felkeresni, de az erdő egzotikumja május-június táján a legcsodálatosabb, ezért ennek fényében jellemzem.

A tanösvényt a Vác déli határánál található Gombás-patak befolyásánál érhetjük el, s a kiépített (kerékpár)útról letérve máris egy őserdőszerűen „kusza” aljnövényzetű puhafaligetben találjuk magunkat. A bevezető, mintegy száz méteres szakasz első része fűzveszfőfonatokkal támogatott sóderfeltöltés, ill. korlát nélküli pallósor. Ezt követően érjük el a korlátal ellátott szakaszt, mely derékszögben elfordulva dél felé veszi az irányt, s innen már kezdetét veheti az „igazi” ártéri kirándulás.

Ebben a derékszögben egy gyékényes-nádas folt található, melynek fajai az ártér élővilágát tovább színesítik. Az itteni mélyedésekben megmaradó vizekben él a mocsári sás, mely néhol egybefüggő állományt alkot. Itt-ott elszórtan láthatók a tavi káka nagyra növő tövei, melyek fontos szerepet játszanak a víz tisztításában, csakúgy, mint a terület szélén élő szinte homogén nádas. Ebben csak elszórtan lelhetők fel a bodnározó – vagy más néven széleslevelű – gyékények; régennek ezek kiszáritott vastag leveleivel tömítették a hordódongákat.

A sásos-nádasban él a ritkán szem elé kerülő *guvat*. Nevénél csak maga az állat érdekesebb: lassú, vontatott vagy éppen sebes ide-oda mozgású, mintegy csirkényi madár. Erős, hosszú piros csőrrel mindenféle nádi és vízi élőlényre le-

csap, sokszor még az énekesmadarak sincsenek biztonságban tőle. Stílszerűen hangja sem mindennapi: szakasztott disznóvisítás.

A későbbiekben a tanösvény egy vegetációs határon húzódik: a – déli tájolás szerinti – jobboldalon helyezkednek el a nedvesebb részek értékes, természetszerű élőhelyekkel, míg bal felől a szárazabb, magasabb helyeken az idegenföldi fajok behúzódnak kísérhető figyelemmel.

Őserdei hangulatot biztosít az erdő fái-ról nyáron szüntelenül csepegő víz. Ez valójában két dologból tevődik össze: egyrészt a fűz és nyárfajok túlzott vízellátás esetén, leveleiken keresztül nagy mennyiségű vizet választanak ki, ezt könnyezésnek (guttációnak) hívják. Ezt erősíti többszörösére az ártérben tömeges változó *tajtökoscabóca*, melynek lárvái a növények nedvét szívogatva viaszos, még az eső által sem elmosható ürüléket választanak ki, melyet légzésükkel felhabosítanak. A lárvák ebben a hab-burában a kiszáradás és a ragadozók elől is védve vannak. Kirepülésük után azonban – a további habitás elmaradásával – a bura összeesik és lepottyan.

Az ártérben a be-belátogató víz, mely esetenként oly’ magas, hogy a tanösvény korlátja is eltűnik alatta, a talaj humusztartalmát igencsak kimossa, ill. a lehulló leveleknek nem jut idejük a lebomlásra. Mindennek köszönhetően speciális, ezt eltűrő növényzet él az ártér alján.

A mocsarasabb, napsütötte vagy félárnyékos részek jellegzetes növénye a *sárga* vagy *mocsári nőszirm*, mely az egyik legnagyobb hazai írisz. Méteres, kardszerű, éles leveleiről virágzáson kívül is könnyen felismerhetjük. Május-júniusban nyílnak nagyméretű sárga virágai. Hasonló helyen bukkannak fel a *virágkáka* dekoratív sötétzöld levelei, de a növény igazán halvány rózsaszín, álernyős virágainak

nyár végéig elhúzódó nyílása teszi feltűnővé.

Az árterek sajátossága a fákra felkúszó, bokrokra felcsavarodó növények egzotikus hatású kusza együttese. A *komló* is ilyen liántermészetű faj; tobozkáit gyógytea-, murvaleveleink gyantászerű váladékát sörfőzéshez használják. Az együttes másik meghatározó tagja a felfutó *sövényzsalák*, mely a felcsavarodó száron ülő nyílszerű leveleiről és fehér, nagy, forrtszirmú tölcéses virágairól ismerjük meg.

Az ártéri állatvilág kétségkívül legfeltűnőbb tagjai a madarak. A vízben álló, nagytermetű fehér nyárfák koronájában mozog a *kerti geze*, mely az ártéri erdők egyik karakterfaja, azaz hazai állományának túlnyomó része ilyen jellegű helyeken él. Feltűnő hangú, de nehezen észrevehető madár. Legtöbbször csak a magasból „alázuhogó” erőteljes, papagájszerű hangokkal tarkított, érdekes énekét hallhatjuk, mely sok utánzást tartalmaz. Szívesen vesz át más fajoktól is énekelemeket, melyeket aztán speciálisan „elgezésítve” hallhatunk ki „karicsoló” énekéből. Fészket is magasra, vékony ágvillaiba építi, így azt – sok ártéri énekestől eltérően – nem károsítják az árvizek.

Hasonló magasságokban él a *függőcinege*. Az igazi cinegekhez nem sok köze van; fészkeléskor sem odúkban találunk rá, hanem az önállóan épített mesteri fészkeiben, melyet a hím madár készít a nyár- és fűzfák tavasszal mindent elborító „pelyhéből”. Ebből a zacskószerű fészkekből több is készül, ezek egy része lakatlan marad (ha a tojó alkalmatlannak találja), illetőleg a hímek több családost is „tartanak”. A függőcinege szintén nem tartozik a könnyen megfigyelhető fajok közé, mert igen mozgékony és apró madár. Fészke viszont sokszor könnyen szemünkbe ötlük, s ennek közelében könnyen megfigyelhetjük annak lakóit is. A tére is itt maradó cinegek hideg időben éjszakára szívesen behúzódnak a régi fészkekbe, ezért nem ajánlatos azokat begyűjteni, mint azt régen tették, amikor még a puha, meleg fészkeket kapca gyanánt használták.

Vannak olyan ártéri madarak, melyek évente többször is kénytelenek fészkelni, azonban sokszor mégsem reptetnek egyetlen fiókát sem. Ennek oka a periodikus, de mégis kiszámíthatatlan árvíz, mely általában tavasz végén és nyár közepén is előnti az ártéri élőhelyeket, így sokszor éppen a fészkelési vagy a pótköltési időben károsítja az egyik legszebb énekű hazai madárfaj, a *fülemüle* fészkelését. A fülemüle a sűrű növényzet közé, a földre építi laza fészket. A hímek áprilisban már megérkeznek, és a gyors területfoglalást követően egész nap – még éjszaka is – énekelnek. Hasonló módon fészkel a hazánkban csak az utóbbi évtizedekben megtelepedett *erdei szürkebegy* is. Magyarországon elsőként a váci ártéri erdőben mutatták ki fészkelését az 1970-es évek végén.

A „vegetációs határt” egy sekély vízi tó, ún. dágvány szakítja meg, amelyben egész évben biztosan állóvizet találnak a békák, így itt nagy tömegben koncentrálnak a „kecskebékák” (az

itt élő vízbékák, *Rana* fajok pontosabb meghatározása még várat magára, így e név alatt szerepelnek) és a zöld varangyok, melyek időnként – hirtelen nekibuzdulással egyszerre szólalva meg – ingyenkoncerttel boldogítják környezetüket.

Ez a dágvány egyben halcsapdaként is szolgál: a Duna áradásait követve nagyobb mennyiségű hal kerül az ártérbe, melyek a víz levonultával megrekednek ebben a mélyebben fekvő, sekély vívíz medencében. Tudvalevő, hogy hasonló elven működtek az ún. fokok a Duna alsó szakaszain vagy a Tisza mentén, amelyek egész falvakat láttak el hallal. Manapság ezt a halcsapdát már csak az itt átvonuló gázlómadarak hasznosítják, hisz' éppen a tavaszi átvonulás idejére esik a halbőség, s így a kellő időben érkezve terített asztal várja őket. A *szürke géme*k mozdulatlanul állva várják az eléjük kerülő halat, s az alkalmas időben erős csőrükkel megszorongozzák azt. A Vácott több párban is fészkelő fehér gólyák más stratégiát választva inkább lassan bandukolnak a vizes szegélyben, s mindent felszednek, ami mozog. Egyszer-egyszer a börszönyi erdőben fészkelő rokon, a fekete gólya is belátogat az ártérbe, akár családostul is, őszi vonulásuk idején.

Ennél a kis tónál fordulhatunk ki az ösvényről az első kitekintőhöz. A leskunyhó padjairól, kis szerencsével megfigyelhetjük a *jégmadarat*. Maga a madár – élénk színei ellenére – nem is olyan

Pallósr és az egyik tájékoztató tábla
The trail and an information post
Fotók – Photos: Selmezy Kovács Ádám

feltűnő, inkább tagolt, magas „sikkantásaival” vonja magára a figyelmet. A jégmadarat, s a Gombás-patak magas partfalába vésett odúban nevelt fiókáit a dágványok, ill. maga a patak látja el kishallal. Gyakori jelenség, hogy az alkalmi halászok elhagyott varsakaróin üldögélő jégmadár hirtelen a vízbe ejti magát, majd egy pillanat múlva „kirobban” a vízből, s csőrében egy kishallal távozik. A jégmadarak nyár közepén válnak legfeltűnőbbé, ilyenkor bár a kirepült fiatalok és az öreg madarak együtt mozognak, gyakoriak a jó vadászhelyeknél folytatott hangos civódások.

A dágványok halivadékát fogvasztja a *kockás sikkó* is, mely közismert rokonához, a vízisikkóhoz képest világosabb színezetű, jellegzetes hát- és hasmintázattal bíró kigyó. Az ártér vizeinél gyakran találkozhatunk vadászó vagy pihenő példányaival. Veszély esetén – ha teheti – gyors mozdulattal a víz alá bukva tűnik el zargatója szeme elől. Szívesen pihen a köveken és a vízből kiemelkedő növényzetben, uszadékdarabokon, ilyenkor megpróbálkozik – több-kevesebb sikerrel – az „én csak egy kidobott kötél darab vagyok”-módszerrel, miközben valójában élénken figyeli a környezetében lévő mozgást.

A tanösvény vége az ártér másik dágványába torkollik, pontosabban az e fölé épített leskunyhóba. Az előzőhöz hasonlóan ez a medence is – a terület feltöltődésekor – a hordalék zátonyszerű lerakódása folytán jött létre, s bár élőhelyek tekintetében hasonló, vize a Duna magasabb vízállása estén összeköttetésbe kerül a közel kilométernyire lévő Égető-sziget mellékágával. Ez az összeköttetés a halak – és velük a madarak – mozgását erősen befolyásolja. Kiseb vízálláskor természetesen a halcsapda-ely itt is sikerrel működik, bár az emberi létesítmények (legfőképp a sokak által használt kerékpárút) közelsége miatt napközben ritkán mozognak itt gázlómadarak. Nyári éjszakákon viszont annál inkább feléled a környezet: a levegőből innen is-onnan is furcsa „vakogás” hallatszik. A hang forrása nem más, mint a *bakcsó*, melynek régi, népies neve – épp az előbbieknél – „vakvarjú” volt. Ez a közepes méretű gémféle abszolút éjszakai életmódú; nappal a legsűrűbb fűzesben pihen, bár elvéve ilyenkor is látni egy-egy „álmatlanabb” példányát.

Az éjszakai légtér igazi urai azonban rovarok emlősök: a *denevérek*. E csoportot tekintve az ártéri erdőkre nem a fajgazdagság, hanem sokkal inkább az egyedsűrűség jellemző. A korai denevér sokszor nappal, vagy legalábbis jóval alkonyat előtt kirepül. Az egyik legtermetesebb hazai faj, mérete mellett csapongó röptéről, egyszerű, magas „cikkegéséről” ismerszik meg. A nappal java részét a Liget szélénél található öreg fák odvaiban többedmagával tölti, „olaszos” életük eredménye a folyamatosan hallható – hol erősödő, hol halkuló – cincogás. A többi faj, így például a szintén nagyok közé tartozó közönséges- és kései denevér, vagy a kis termetű vízi denevér és a szinte lepkefajta törpe denevér megfigyelése már jóval nehezebb.

Az emlősök további képviselői sokkal szerényebb mértékben vannak jelen, mint a dene-

vérek – érthető okokból. Ez az ártér a nagyobbak számára igen kicsi és zavart, míg a kis termetűek számára a gyakori vízjárások miatt veszélyes terep, hisz' a víz emelkedésével el kell vándorolniuk. Ehhez képest ellentétes mozgású a dágványokban gyakorta felbukkanó *pézsmapocok*, amely éppen a vizek áradása után jelenik meg – vélhetően a Gombás-patakon utazva éri el az ártéri medencéket. Ezt az érdekes életmódú állatot a múlt század elején telepítették be Észak-Amerikából kontinensünkre, ahol gyorsan elterjedt. A hódhöz hasonlóan várat épít, s ha ehhez nem is rekeszt el folyóvizet, de az emberi létesítményekben – gátak, töltések falában – okozott kár miatt vadászható; így éber, az ember közelségét nem nagyon tűrő állat.

A nyílt részeken nyár közepétől kerülhet élénk a kis *színjátéklepke*. Míg hernyója a nyár- és fűzfákra él, a kirepült lepkék már csak legfőképp növényi nedveket szívogatnak, de előszeretettel járnak rá az erős szagú, rothadó szerves anyagokra, így a döögökre és az ürülékhalomokra. E szép védett lepke nevét a szárnyain lévő mikroszkopikus prizmaként fénytöréséből (interferencia) eredő „színjátékszárny” kapta.

Zárszó

A tanösvény zsákutca jellege „rákényszeríti” az ide látogatót, hogy kétszer haladjon végig ezen az útvonalon, ezért hatványozódik az érdekes-ségek megfigyelésének esélye. Megfelelő nyitottsággal, érdeklődéssel érkezve az ártéri látogatásnak értelmet ad egy olyan világba való bepillantás lehetősége, amely ráébreszt bennünket a természet e részének – mindkét értelemben vett – *tüneményességére*.

Jegyzet

¹ A szerző a civil természetvédelemben 11 évig dolgozott a Göncöl Alapítvány munkatársaként, így kezdetektől fogva részt vett – többek között – a váci ártéri tanösvény felépítésében és működtetésében.

Lásd még – See also: Képmelléklet III.

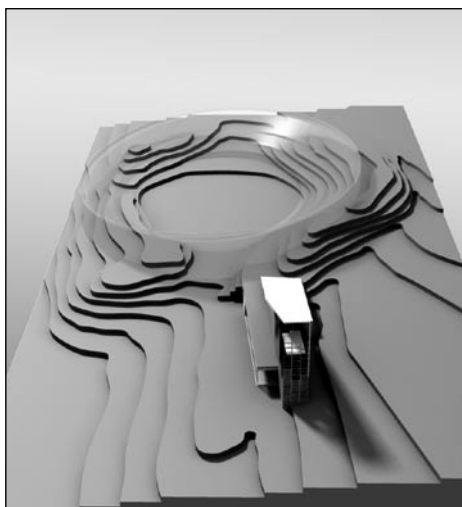
A Floodplain Scientific Trail in Vác

Although institutional conservation of nature in Hungary was established over a hundred years ago and the first national parks were opened thirty years ago, scientific trails have been built for only ten years, and even then mostly due to the initiative and support of non-profit organisations. Scientific trails play an essential role in educating and informing the public on environmental and ecological issues right on the spot. In the autumn of 1994 the Göncöl Foundation had such a trail built in the floodplain of the Gombás Stream to give an opportunity to those interested to learn more about the special flora and fauna of the Danube. The 510 m long trail is built along a boardwalk to enable visitors to follow it during the whole year. A special feature of the trail is that it is dead-end so visitors have to walk it twice, thus having a double chance to observe and take delight in the small wonders of nature which might soon disappear.

Természeti és régészeti örökség

Jerem Erzsébet – Mester Zsolt –
Vasáros Zsolt

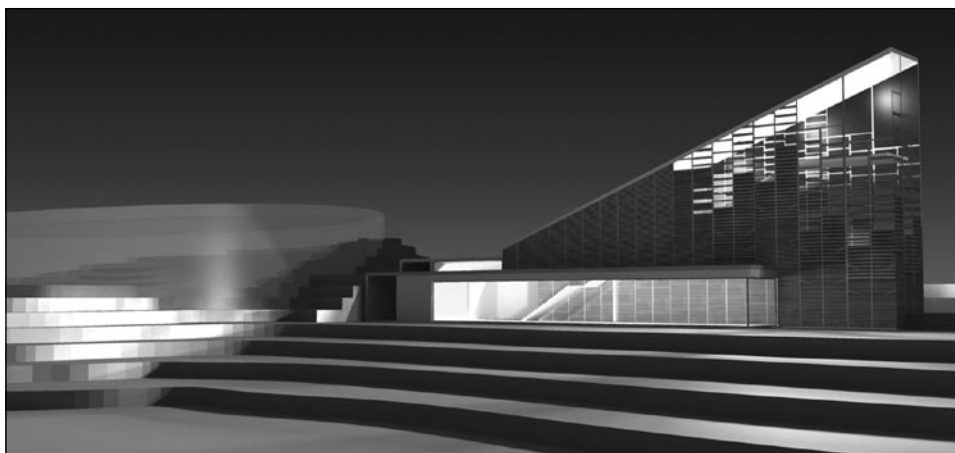
A természeti és régészeti örökség védelme és kapcsolatuk megértése napjaink legvitatottabb problémái közé tartozik. Már önmagában az a tény, hogy ez problémaként jelentkezik, tanúsítja azt a gyökeres szemléleti változást, amely a közelmúltban lejátszódott az érintett szakterületeken.

Soproni Látogatóközpont, madártávlati látvány
The Sopron Visitors' Centre, aerial perspective

A termelőgazdálkodás kialakulása, vagyis az újkőkor óta az ember és a természet viszonya fokozatosan bár, de alapvetően átalakult. Az emberi közösség maga is alakító tényezőjévé vált a természeti környezet változásának, fejlődésének. Ugyanakkor a természeti környezet erőteljes hatása, döntő befolyása az emberi közösségek életére megmaradt. Az eltelt évezredek alatt e szoros kölcsönhatásuk nyomán a természeti környezet kultúrtájává vált. A táj több mint egyszerű természeti jelenség, a táj egy érzéklet (percepció), amely az emberekben kialakul, s ahol a természeti jelenségekhez különböző érzelmi töltések adódnak hozzá.

A kultúrtáj ugyanakkor történeti archívum is, amely jelenlegi állapotában magán viseli az említett kölcsönhatásról felhalmozott információkat. Ezek kinyerése azonban rendkívül összetett feladat, mivel a legkülönbözőbb tudományterületek közös archívumával állunk szemben. Régészek, földrajzosok, tájépítészek, természetvédők, ökológusok sajátos szempontjaik alapján gyakorlatilag elkülönülten tanulmányozták eddig. A régészek a természetet csupán mint az emberi települést körülvevő környezetet vizsgálták (környezetrégészet), s azt is csak a legutóbbi években; a természettudósok pedig a természeti folyamatokra koncentrálták figyelmüket. Mind-

A Soproni Látogatóközpont látványterve – *The design of the Sopron Visitors' Centre*
Tervezés – Design: Vasáros Zsolt

két oldal számára már jó ideje fontos törekvés az örökség (természeti, illetve régészeti) védelme, megőrzése. Mindkét oldal kiépítette és működteti a maga védelmi struktúráját, annak szakmai és törvényi háttérével együtt. Ebben a védelemben sokáig – talán még napjainkban is – a főhangsúly a változatlan állapotban történő megőrzésre helyeződött. A sors furcsa fíntorának nevezhetjük, csak egyetlen példát említve, hogy a Bükk Nemzeti Park egyik fokozottan védett területe és értéke: a Nagy-fennsíkban található Nagy-mező éppen emberi produktum, a XVIII. században megindult iparosodáshoz kapcsolódó erdőirtás eredménye.

A kultúrtáj lényegéhez tartozik tehát az idő dimenziója, s éppen ebben a dimenzióban jut fontos szerep a történeti diszciplináknak, köztük a régészetnek. A kultúrtáj és fejlődésének megértését a jelennél kell kezdeni. Alkotóelemeinek számbavétele, leltározása jelenti az első lépést, amely ugyanolyan interdiszciplináris módszerek alkalmazásával valósítható meg, mint amilyeneket a modern régészet is használ leletfelderítésre. Ide tartozik a prospekció, légifényképezés, térinformatikai rendszerek (GIS), térképek és irodalmi adatok kiértékelése stb. S voltaképpen a régészeti lelőhelyek, objektumok maguk is az alkotóelemek közé tartoznak.

Mióta felismerték, hogy a táj is a kulturális örökség része, a nemzetközi konferenciákon rohamosan nőni kezdett a problematikára fókuszáló vitafórumok, *landscape-szekciók* száma. A *European Association of Archaeologists* (EAA) 2004. évi lyoni konferenciáján hat különböző szekcióban foglalkoztak ilyen témával. A dolog fontosságát jelzi, hogy európai szintű összefogást kezdeményeztek a tennivalók összehangolására. Az Európa Tanács égisze alatt – a régészeti örökségre vonatkozó Máltai Konvencióhoz hasonlóan – létrejött az Európai Kultúrtáj Konvenció (*European Landscape Convention*), amelyet 2000-ben Firenzében öntöttek végleges for-

mába, és 2004. március 1-jén hatályba is lépett. Ez az egyezmény irányelveket fogalmaz meg a kultúrtáj értelmezéséhez és az ahhoz való jövőbeli viszonyuláshoz. Nem a törvényi szabályozást tekinti igazán előrevivőnek, hanem a nyilvánosság bevonását, az emberekkel különböző szinteken való tudatosítást, a politikai, szakmai tervezési, nevelési gyakorlatba történő beépítést. S mindezekben rendkívül nagy szerepet és felelősséget tulajdonít a médiának. A mai napig 14 ország léptette hatályba és további 16 írta alá a csatlakozást. Hazánk sajnos még nem, mert a két érintett tárca nem tudja eldönteni az illetékességet. A kultúrtáj védelmének gyakorlati megvalósítása még a kezdeteknél tart. Valójában helyesebb lenne nem is annyira védelemről beszélni, mint inkább a táj rugalmasabb és komplexebb menedzseléséről.

A természeti és régészeti örökség összekapcsolásának további lendületet adott a nagyközönség érdeklődésének a fokozódása. Az örökség megismerésének igénye, a régészeti turizmus kibontakozása előtérbe tolta az örökségi helyszínek bemutatásának kérdését. Ezek jelentős része természetvédelmi területeken, nemzeti parkokban vagy azok tőszomszédságában található. Ez különleges lehetőséget nyújt arra, hogy a természeti és a régészeti örökség bemutatása összefonódjon, s adott esetben egyetlen komplex turisztikai attrakciót alkothasson.

Két olyan régészeti park projekt van jelenleg tervezés alatt Magyarországon, amely kezdettől fogva felvállalta ezt a kettős szerepet. A hazai őskőkor három legjelentősebb barlangi lelőhelye, a Szeleta, az Istállóskői barlang és a Suba-lyuk, a Bükk Nemzeti Park területén nyílik. A *Szeleta Múzeum és Régészeti Park* projekt koncepciója éppen arra épül fel, hogy a három helyszínt egy „paleolit örökségtúra” keretében mutassa be, s a körút alatt a természeti értékek megismertetésére is sor kerüljön. A túra kiindulópontja a Szeleta közelében megépülő

múzeum, melynek kiállítása a régió őskorát a természeti környezet és éghajlat változásának keretei között mutatja be az ember és természet egymásrahatásának összefüggésében.

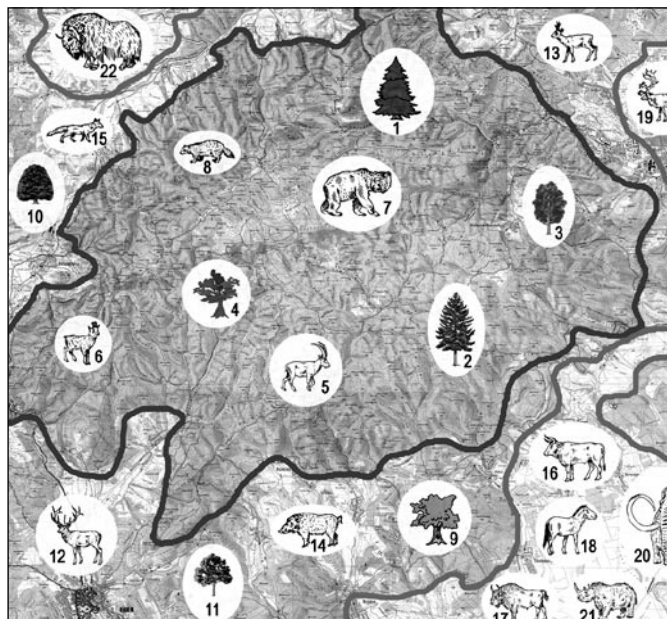
Hasonlóan kiemelt jelentőségű régió a késő bronzkor és a vaskor vonatkozásában Sopron környéke, szomszédságában a Fertő-Hanság Nemzeti Parkkal, amely a világörökségnek is része. A *Soproni Látogatóközpont és Kilátó* projekt a Fertő-medence és a Soproni-hegység európai hírű lelőhelyeinek bemutatását célozza meg. A Bécsi-domb és a római kori amphiteatrum közelében lévő helyszín különlegessége, hogy onnan a lelőhelyek fizikailag is láthatóak. A kiállítás időutazásra viszi a látogatót, amely alatt az utolsó tízezer év egykori tájait állandóan szembesítheti a jelenlegivel. Mindkét projektben a felépítendő létesítmény nem hagyományos múzeum vagy kísérleti park, hanem egyúttal látogatóközpont is, s ezáltal komplex turisztikai-ismeretterjesztő szolgáltatást is nyújt: bemutat, magyaráz, ajánl és elindít.

Az örökségvédelem számos módszert kísérletezett ki és valósított meg az elmúlt évtizedekben a régészeti, történelmi és természeti örökség, mint kulturális-turisztikai potenciál bemutatására. Az értékkerentés mellett olyan új szempontok merültek fel, mint a vizualitás, (tér)élmény, virtuális megjelenítés, információkövetés, stb. Ezek a hagyományos értelemben vett műemléki bemutatás esetében a konzervens módszerek betartása mellett aligha kerültek-kerülnek előtérbe. Általában a vizuális nevelés színvonala nem javult, a „vizualításra” viszont soha nem látott igény mutatkozik. A tudományos ismeretterjesztő és mozifilmek új látványvilága, a felgyorsult mindennapok vizuális hatása alapjaiban más nézőpontot igényel. Egy múzeumi kiállítás, természetvédelmi bemutatóhely kialakítása, egyáltalán a kulturális örökség bármely szegmensének megjelenítése kihívásokkal teli, gyors sikerrel nem mindig kecsegtető feladatot kínál. Az információs társadalom látványigényéhez fel kell nőni, használni kell a legkorszerűbb technikai lehetőségeket, az értékek és megfelelő interpretációjuk szem előtt tartása mellett.

Sajátosan dinamikus növekedés figyelhető meg a természeti-kulturális örökség intézményei és beruházási területén. Mind minőségi, mind mennyiségi szempontból változik a szemlélet, átalakulnak a módszerek, a „látványok” magukért beszélnek. A kiállítási-bemutatói szempontok ma már „látogatóbarátok”, a múzeumpedagógia és az örökségmenedzsment külön diszciplínává vált, körvonalazódik az örökségtudomány szakterülete. Sok esetben a múzeumi épületek, bemutatóhelyek, élményparkok látványvilága, attraktivitása túlnó a műtárgyon, a kollekción, önmagában válik a turisták célpontjává. Úgy tűnik, hogy az 1990-es évektől a „múzeumok idejét” éljük, szinte egymással ver-

seggel épülnek-nyílnak az újabb létesítmények, zavarba ejtő nagyvonalúsággal készülnek a régi múzeumok rekonstrukciói. Kiváló példa erre a bécsi múzeumi negyed kialakítása, vagy a berlini múzeumok rekonstrukciói, valamint a múzeumsziget.

Magyarországon jó példának tekinthetjük az első őskori régészeti parkot Százhalombattán, a magyar történelmet megidéző együttlést Ópusztaszeren és Vésztő-Mágorhalom bemutatását. Minden esetben alapadottság volt egy „szenciós” lelet vagy objektum, amelyre a szakmai koncepciót fel lehetett építeni: Százhalombattán a jó állapotban fennmaradt vas-

A Bükk Nemzeti Park a növények és állatok ábrázolásával

The Bükk National Park with the images of plants and animals

kori halomsír, Ópusztaszeren a Feszty-körkép, Vésztőn a Csolt-monostor. Egy romkert megfelelő kiépítés esetén régészeti parkká válhat, egy régészeti park többfunkciós infrastruktúra esetén a látogatói szempontokat figyelembe véve már élménypark is lehet.

A multimédia eszközeit felhasználó kiállítások és a látogatók bevonását célzó interaktív számítógépes terminálok vagy kísérleti műhelyek létesítése az eddigiektől eltérő helykihasználást, külső és belső építészeti megoldást igényel. Az újabb keletű projekttervek egyfajta szellemi örökség-közvetítést, tárgyi anyagban nehezen interpretálható bemutatást céloznak. A turisztikai attrakciók számának növelése egy bizonyos határon túl csak komoly szellemi és anyagi befektetések árán valósulhat meg. Szükséges a rendelkezésre álló szellemi és materiális anyag újraértelmezése és értékelése, a korunknak megfelelő programterv megalkotása.

Ezzel a rövid áttekintéssel arra próbáltuk ráirányítani a figyelmet, hogy ma már a természeti és régészeti örökség megóvása és bemutatása

elképzeltetlen egymás nélkül. Ebben új szempontoknak kell érvényesülni, figyelembe véve korunk kihívásait és igényeit, valamint a legmagasabb szakmai elvárásokat.

Irodalom

Baráz Cs. (szerk.), 2002. *A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Eger: Bükk Nemzeti Park Igazgatósága.

Darwill, T., Gerrard, Ch., Startin, B., 1993. Identifying and protecting historic landscapes. *Antiquity* 67, 563–574.

Fairclough, G., Rippon, S. (eds.), 2002. *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. EAC Occasional Paper 2, Brussels: Europae Archaeologiae Consilium.

Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., 2002. Szeleta Museum and Archaeological Park. *Præhistoria* 3, 327–333.

Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., 2004. Back to the Szeletians: A museum project for a virtual and real prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), *Enter the Past / The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage*. CAA 2003. BAR International Series 1227, CD-ROM.

Jerem, E., Müller, K., Vasáros, Zs., 2001. Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. *Præhistoria* 2, 173–192.

Jerem, E., Vasáros, Zs., 2004. Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary. In: *Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions Tourismus – Weltkulturerbe*. Wien.

Puczkó L., Rátz T., 2000. *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei*. Geomédia Szakkönyvek, Budapest.

Schmidt, H., 2000. *Archäologische Denkmäler in Deutschland – rekonstruiert und wiederaufgebaut*. Stuttgart.

Visy Zs. (szerk.), 2003. *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*. Pécs

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Environmental and Archaeological Heritage

The conservation and understanding of environmental and archaeological heritage is a very important issue nowadays and its management requires the awareness of the importance of landscape as a constituent of cultural heritage. Landscape shows and reveals all the information and the inter-relationships of man and nature but in this case a complex, inter-disciplinary co-operation is needed. The first step is to discover and identify the constitution of a given area using a variety of tools and methods. The protection of landscape is ensured by several means: by law, by education, informing the public through media publicity. The management of landscape heritage involves archaeological tourism. In Hungary the representative examples are national parks where natural and archaeological heritage co-exist. Currently two archaeological parks are being planned. A very important aspect is to create something that appeals to the public, so it can fulfill its primary functions as well.

Régészeti-természetvédelmi örökségünk

A magyarországi földéptímenyek – pusztuló halomsírmézók

Czajlik Zoltán

A földéptímenyek kataszterezése, a légirégészeti kutatások eredményeinek felhasználása

Az ELTE Régészettudományi Intézete a KM Természetvédelmi Hivatalának felkérésére 1997-ben kezdte meg az 1996. évi LIII. törvény által természetvédelmi oltalom alá helyezett óskori földéptímenyek kataszterezését. Először a kurgánok és halomsírok irodalmi és topográfiai adatainak összegyűjtését készítettük el, majd 1998-99-ben *Nováki Gyula* vezetésével összeállítottuk a 200 akkor ismert és lokalizálható földvár kataszterét, végül 1999-2000-ben *Raczky Pál* irányításával elkészült az alföldi tell települések listája és irodalmi adatgyűjtésük is. E kataszterezési munkálatokkal párhuzamosan 2000 őszétől lehetőségünk nyílt a földvárak légifényképes állapotfelmérésének megkezdésére is, amelyet 2001 nyarától kiterjesztettünk a tellemekre, majd 2002 tavaszától a halomsírmézókra is. Munkánk során nagyon gyakran szembesültünk azzal a ténnyel, hogy földéptímenyeink nemhogy a 100-150 évvel ezelőti helyzethez képest vannak rozoga állapotban, de néha a 20 éve még létező, feltehetően akkor még jó karban lévő halomsírok, tellemek és földvárak mára megsemmisültek, vagy a teljes pusztulás határán állnak.

Ugyanakkor az egyre intenzívebbé váló légirégészeti kutatások során mind több olyan földéptímeny nyomára bukkanhatunk, amelyeket sem a hagyományos topográfiai módszerek révén, sem a régi térképek, leírások alapján nem ismerhettünk meg eddig. A számos elpusztult földvár mellett több, korábban ismeretlen halomsírt, illetve kurgánt azonosítottunk a repülések során. Mindezek az eredmények önmagukban is aláhúzzák annak fontosságát, hogy foglalkozni kell a földvárakat, tumulusokat, kurgánokat veszélyeztető tényezőkkel, hiszen megrázóan gyorsan, egész országgrészekről tűnhetnek el ezek a régészeti és természetvédelmi szempontból egyaránt fontos emlékek.

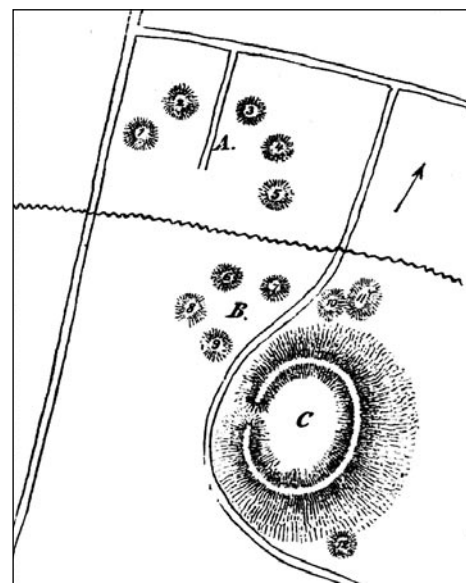
Az intézetünkben 1993-2000 között folytatott magyar-francia légirégészeti együttműködés, majd a már négy éve végzett önálló repülések révén általánosabb megállapításokra alkalmas megfigyelésekkel is rendelkezünk. E hosszabb kutatási időszak alatt ugyanis alkalmunk volt az ország egész területén, a legkülönbözőbb időpontokban megfigyelni nemcsak a régészeti lelőhelyeket, hanem általában a táj állapotát. Feltűnően nagyok a humán beavatkozások, pl. a dél-alföldi területeken rengeteg a csatorna, a digógödör, a felhagyott olajkút, s a topográfiai kutatások alapján a régészeti lelőhelyek is gyakran rossz, szétszántott állapotban vannak. A

mezőföldi részeken ugyanakkor még ma is jól felismerhető a táj eredeti formakincse, s – talán nem véletlenül – jelentős számban ismerünk földvárakat is a területen, köztük igen jó állapotban megmaradtakat is.

A földéptímenyek pusztulásáról csak akkor alkothatunk képet, ha minél több, a mai állapottal összehasonlítható korábbi adattal, illetve jelenlegi helyzetükről is megfelelő dokumentációval rendelkezünk. A kurgánok és földvárak intézetünkben 6 éve folyó kataszterezése során szembesültünk azzal a ténnyel, hogy nagyon kevés az egykori (vagy mai) állapot megítélését vagy egyáltalán az azonosítást lehetővé tevő térkép, fénykép készült róluk. Fokozottan igaz ez a kurgánokra, de a Dunántúlon is csak a nagyobb halomsírmézókról készültek korábbi felmérések. A régebbi állapotra vonatkozó forrásainkat két nagy csoportra bonthatjuk; a közvetett (korai térképészeti, légifényképezési) adatokra, illetve a régészeti adatgyűjtésekre.

Jól ismert tény, hogy a magyarországi földéptímenyek létrejöttére ugyan a korai krónikákban (pl. *Kézai Simon Gesta Hungarorum*-ában) is találunk adatokat, mégis a XVII-XVIII. század katonai és polgári térképészei (pl. *Luigi Ferdinando Marsigli* vagy *Mikovinyi Sámuel*) az elsők, akiknek térképei révén egyes földvárak létezéséről tudomást szerezhettünk. A földvárak, halomsírok ugyanis jellemző, jól látható tereppontot biztosítottak, ráadásul a várak, mint „mérnöki alkotás” is felhívták magukra a térképészek figyelmét. A földéptímenyek igen nagy számban azonosíthatók az I., II., és a III. katonai felmérés térképlapjain is, ez volt az egyik fontos alapja *Ecsedy István* alföldi kurgánokról készült kataszterének is, amelyhez a kartográfiai adatokat *Virágh Dénes* állította össze. A sokszor sematikus jelölések ellenére a földvárak, halomsírok jó része nyilvánvalóan megtalálható, pontos lokalizációjuk a régi térképek alapján azonban részben máig várat magára. Sikeres térképi azonosítással is nehéz azonban információt nyerni a földéptímenyek korábbi állapotáról, főként a halomsírok esetében.

A régészeti adatgyűjtéseket két nagy periódusra érdemes bontani; a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első két évtizedében folytatott lelőhelygyűjtésekre, illetve az 1960-as években megindult Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) munkálataira. Az első régészeti célú topográfiai felmérést *Varsányi János* készítette az Érd-Batta-i halomsírmézóról 1847-ben. Az 1860-as évektől, elsősorban *Rómer Flóris* szervezésében megindult lelőhelygyűjtések során főként a látható emlékeket, így a kőépületek, romok mellett a földéptímenyeket igyekeztek rendszerezni. *Rómer* és követői (*Wosinsky Mór*, *Kuzsinszky Bálint*) azonban elsősorban az ismertebb földéptímenyekről, így a nagyobb du-

Vaskúti halmok (*Rómer 1878, fig. 53.*)

A légifényképezéskor az „A” sírcsoportot tudtuk beazonosítani

Tumuli in Vaskút (Rómer 1878, fig. 53.)

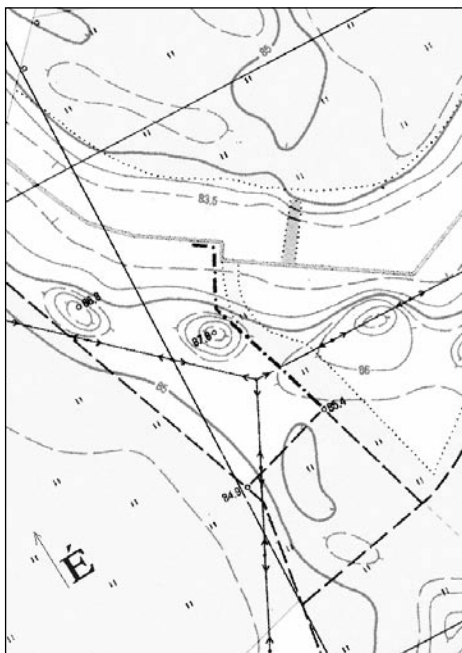
The „A” group of graves could be identified by aerial photography

nántúli halomsírmézók egy részéről tudósítottak, a tiszántúli halmokról, a kurgánokról alig-alig ismerünk XIX. századi régészeti adatot. Első módszeres kutatójuk *Zoltai Lajos* volt, aki a XX. század első felében nagy számban kataszterezte a Debrecen környéki halmokat.

Az MRT kötetének készítése során nagy hangsúlyt kapott a földéptímenyekre, így a halomsírokról, kurgánokra vonatkozó adatok rendszerezése. Legnagyobb részükről *Virágh Dénes*, illetve *Egyed Endre* felmérést is készítettek, így viszonylag pontos képet nyerhettünk akkori állapotukról. Minthogy azonban a Régészeti Topográfia elkészült kötetei Magyarország területének csak mintegy 11%-ról nyújtanak átfogó információt, továbbra is fontos szerepe van az önálló halomsír-, illetve kurgán-kataszterezéseknek is. Ezek közül ki kell emelnünk *K. Palágyi Sylvia* és *Nagy Levente* dunántúli római kori halomsírokról szóló kötetét, amelyből jó képet nyerhettünk e lelőhelycsoport mai állapotáról. A kurgánok kataszterezésének legújabb eredményei *Tóth Albert* és társai – az Alföldkutatásért Alapítvány – tevékenységéhez köthetők. E lelkes csapat – más hasonló önszerveződő kutatókkal, pl. a Dél-Nyírség-Bihari Tájvédelmi Egyesülettel együtt – sokat tesz azért, hogy az alföldi kurgánok (tellemek) pusztulása végre megálljon, korszerű állapotfelmérésük, nyilvántartásuk elkészüljön.

Magyarországon a térképészeti célú légifényképezések már az 1920-as évek elején elkezdődtek, a két világháború közötti időszak térképeinek alapját már a légifényképek ké-

pezik. Ezek régészeti szempontú kiértékelését két körülmény nehezíti; egyrészt csak bizonyos területekről maradt fenn fotóanyag, másrészt a nagy magasságból (2 000 m) készült felvételek csak a nagyobb földvárak felismerését és értékelését teszik lehetővé. Neogrády Sándor, aki először foglalkozott régészeti célú légifényképezéssel Magyarországon, előszeretettel örökítette meg a 30-as években a látványos földvárakat, halomsírmezőket. Felvételeinek többsége azonban elkallódott, jó részt csak a publikált darabok állnak rendelkezésünkre.

Dévaványa – Sártó, halmok az 1978-as topográfiai térképen

Dévaványa – Sártó, tumuli on the topographic map from 1978

A második világháború után régészeti célú légifényképezésre egészen az 1980-as évek végéig nem volt lehetőség. A katonai és polgári térképezés részére, illetve később vízügyi, erdészeti célokra sok fénykép készült. Ezek feldolgozása egyelőre azonban várat magára, részben a fotóanyag nagy mennyisége, részben matematikus technikai paramétereik miatt. A felvételek jelentős része ugyanis régészeti kiértékeléshez túl nagy magasságból, gyakran vegetációs szempontból nem alkalmas időszakban készült. Tapasztalataink szerint még a földépitmények megtalálása is nehéz segítségükkel, nemhogy egykori állapotuk meghatározása.

Adatok egyes, a XIX. században is ismert halmos temetkezések egykori és mai állapotának vizsgálatához

Rómer Flórisnak az 1876-os budapesti ősrégészeti kongresszushoz kapcsolódóan készült „leltára” az első olyan összefoglalás, amely megkísérelte az őskori régészeti lelőhelyek, s ezen belül a földépitmények rendszerezését, állapotuk rögzítését. Munkájának felhasználásával

kísérletet teszünk arra, hogy egyes, már a XIX. században is ismert földépitmények egykori és mai állapotát összevegyük.

Zalaszántó - Várrét (Tátika)

Rómer kisebb csoportokban 82 halmot számolt össze a ma Zalaszántó határához tartozó Tátika-hegy körül. Adatait később Kuzsinszky Bálint pontosította, ennek alapján a Várrét nevű részen álló nagyobb halmok száma nem 7, hanem 13. Sajnos a Régészeti Topográfia készítői meg sem kísérelték a halmok egyedi azonosítását, így nem tudjuk, hogy az 1960-as években mely halomsírok voltak még láthatók. A 2002-es légifényképezésnél a Várréten 12 halmot, viszonylag jó állapotban (erdős, bokros növényzettel takartan) sikerült megtalálnunk. A többi, a XIX. század végi és XX. század eleji leírások alapján is kisebb halmok közül csak egy-egy halmot, illetve halomnyomot sikerült egyelőre felfedeznünk. Ezen a lelőhelyen a további légrégészeti kutatások mellett mindenképpen szükség van részletes terepi felmérésekre is a halmok számának, elhelyezkedésének és állapotának megállapításához. Az azonban már ma is látszik, hogy főként a kisebb halmok közül a XIX. század óta számos elpusztult.

Nagyberki - Szalacska

Helyszíni bejárásaink alapján és a Rómer által közölt Hencz-féle térképet tanulmányozva szomorúan állapíthatjuk meg, hogy a szalacscai őskori halomsírok közül mára csak emlékeztetőül maradt meg néhány példány, mégha azok között ma is van viszonylag jó karban lévő. Neogrády Sándor 1929 júliusi légifényképei jól mutatják a pusztulás folyamatát. A 17. gózekével addigra már többé-kevésbé elszántott halom mellett 5 nagyobb halom volt még, amelyeket méretük miatt akkor még csak lóval tudtak felszántani. A pár, máig viszonylag jó karban megmaradt halom a körülötte lévő területtel, és a vaskori földvárval együtt azonnali hathatós védelmet érdemel csakúgy, mint a földvár közvetlen közelében újabban megtalált, korábban teljesen ismeretlen halomsírok.

Százhalombatta – Százhalom (Érd-Batta-i halomsírmező)

A Magyarország Régészeti Topográfiája munkálatai során Torma István és Virágh Dénes elvégezte a halomsírok egyenkénti azonosítását, s a közölt térkép alapján a halmok akkori állapotára is következtethetünk. A topográfiai munkálatok során a Rómer által is közölt Varsányi János-féle 1847-es térképet használták, s bár a halmok állapota jelentősen romlott az addig eltelt 140 év alatt, valamennyit sikerült azonosítani. Varsányi egyébként még 75 halomnak a magasságát, 22-nek az átmérőjét is feljegyezte, 54-et oldalnézetből is lerajzolt, sőt az azokat takaró növényzetet is feljegyezte. A topográfia készítése óta eltelt 15 évben tovább romlott a halmok állapota, ma kb. 80-90 halomsírt lehet felismerni a területen, s csak a legutóbbi időszakban sikerült a régészeti védetté nyilvánítással, a 115-ös

halom rekonstrukciójával, a Régészeti Park létrehozásával legalább a még jó karban lévő halmok esetében megállítani a pusztulási folyamatot. A 2001-es 2002-es légifényképezések során nemcsak a még jó állapotú halmokat igyekeztünk dokumentálni, de a részletfelvételek az elpusztult halmokról is többet elárultak. Jól látszik például, hogy bizonyos halmok jóval nagyobbak voltak társaiknál, illetve van olyan nagyméretű, elpusztult halom, amelyet határozottan körbevesznek a kisebb elszántott halomsírok.

Vaskút

Annak ellenére, hogy a vaskúti földépitményeket (Rómer térképén a 12 halom mellett egy földvár is látható) már 1868 óta ismeri a magyar régészeti kutatás, máig nem sikerült modern ásatásokkal akár egyet is közülük feltárni. Bár már a XIX. században megástak 4 halmot, majd a két világháború között további egy (akkor még ép) kurgánt, az ásatási adatok alapján nem valószínű, hogy ez vezetett a halmok nagy részének pusztulásához. Kulcsár Valéria 1989-es terepi megfigyelései alapján már csak 3 északi halom magasodott a határban, a többi halom a mezőgazdasági művelés következtében ellaposodóban, eltűnőben volt. 2003-as légifényképezéseink alapján igazolható, hogy a halmok nagy része valóban a Rómer-féle vázlatnak megfelelően, félkör alakban sorakozott egykor.

Bakony(szücs) – Százhalom

Az 1731 óta Százhalomnak ismert területen a régészeti topográfiai munkálatok során 226 halmot mértek fel, szemben a Friedrich B. 1876-os térképén szereplő 166-tal. Az általában kisméretű (5-16 m átmérő, 1 m körüli magasság) későbronzkori halmok állapota a topográfia elkészítéséig eltelt közel száz évben nem változott. A halmok jelenleg védett területen, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Magas Bakonyi Körzetében található.

Rómer több kurgánt is felsorol „Tisza-menti halomsírok (Les tumuli près de la Tisza)” alcím alatt. A Hajdúszoboszló határában lévőkről vázlatos felmerést is közöl, sajnos a halmok nevének említése nélkül. Az általa név szerint is felsorolt kurgánok közül Ecsedy Istvánnak és Virágh Dénesnek száz év múlva még négyet sikerült azonosítani, a Kunszentmárton melletti Telek-halmot (az I. katonai felmérés térképlapján is szerepel) és a Derecske határában fekvő Lyukas-, Kettős- és Kő-halmot. Az ugyancsak Derecskéről említett Sátor-halomról Ecsedy István nem tud, viszont Buka László szerepelteti 1996-os listájában. A további, Rómer által említett halmok (Tiszafüred – Csák-halom, Derecske – Égető-halom) sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztultak.

A kurgánok egy része – főként talajelszineződésként – pusztulásának előrehaladott állapotában is látszik, sőt gyakran könnyebb a légifényképen felfedezni, mint a még ép halmokat (vö. Tiszainoka – Fekete-halom, Szegvár – Sáp-halom). Gyakran olyan elpusztult halmo-

kat is sikerül megfigyelni a levegőből, amelyeket felszíni nyomok alapján a Régészeti Topográfia készítői nem tudtak észlelni. Erre példa Szeghalom – Cigányéri-dűlő, ahol az ismert tell légifényképezése során nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a tellől É-ra, hanem tőle D-re is kurgán állt. Dévaványa – Sártó-halom azonban – bár az 1978-as topográfiai térképen jól azonosítható, a 2002-es fényképezés során már nem volt észlelhető.

Természetesen még sok XIX. századi tudományos vagy népszerű kiadványt, térképet, adatot lehetne felhasználni a földépítmények maihoz képest „eredeti” állapotának rekonstruálására, a pusztulás mértékének bemutatására. Összeállításunk nyilvánvalóan csak egy nagyobb lélegzetű vállalkozás első lépése lehetett, amelynek során túl kell lépni a meglévő földépítmények leltározásán és állapotfelmérésén, adatokat kell nyerni a földvárak és kunhalmok egykori állapotára is. E munka csírát régészeti publikációkban rendre megtaláljuk. Már Ecsedy István jelezte az egyes alföldi településeknél az elpusztult halmokat, s Nováki Gyula is felsorolja közléseiben az elpusztult vagy nem azonosítható földvárakat. A régi

adatok, térképek összevetése az archív és a mai légifényképekkel nemcsak az elsüllyedő múlt dokumentálása, hanem új lehetőség a tudományos kutatás számára is.

Hivatkozott munkák

Buka László: A kiemelkedések listája. In: Gyarmathy István (szerk.): Dombok, halmok, kurgánok. Hajdú-Bihar megye mesterséges kiemelkedései. Debrecen, 1996. 25–31.

Ecsedy, István: The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Archaeologica Hungariae. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Valéria: Rómer Flóris és a vasküti földépítmények. Cumania 11. Kecskemét, 1989. 149–152.

Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeológiai. Budapest, 1920.

Neogrady Sándor: A légifénykép és az archaeológiai kutatások. Térképészeti Közlemények 7. Budapest, 1950. 283–332.

K. Palágyi Sylvia – Nagy Levente: Római kori halomsírok a Dunántúlon. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága. Veszprém, 2000.

Rómer, François Florian: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie.

Compte-Rendu II.1. Budapest, 1878. Musée National Hongrois

Tóth Albert (szerk.): Kunhalmok. Alföldkutatásért Alapítvány. Kistújszállás, 2000.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Our Archaeological-Natural Heritage Earthwork – Decaying Tumulus Fields in Hungary

The Hungarian Academy of Sciences' Institute for Archaeology started the investigation and documentation of protected Hungarian earthwork in 1997. The investigation revealed that most of the earth constructions in Hungary are in a very bad state, even in relation to their condition some 20 years ago. The main destroying factor is human intervention in the form of agriculture, farming and other uses. Fortunately new discoveries have been made with the help of aerial photography which showed details that cannot be found in more traditional records, maps, descriptions. In order to obtain a detailed picture a comparison between the past and present conditions is inevitable. Data collection began in the 19th century and in the 1960s a large-scale research was done, initiating the Archaeological Topography of Hungary.

Sáncok, halmok, erődítések az Észak-Alföldön

Bálint Marianna

A Kárpát-medencét régészeti szempontból nagyon szerencsés természetföldrajzi adottságok jellemzik. A délről, keletről, vagy akár a nyugatról érkező régészeti kultúrák, népcsoportok megtalálták a letelepedésükhöz, gazdálkodásukhoz szükséges feltételeket. A Kárpátok koszorújából lefutó, az Alföldre érkező, esésüket veszítő folyók gyakran kényszerülnek helyzetük változtatására. A meanderező folyók sűrű vízhalózatot alakítottak ki a síkvidéki területeken. A folyókat, patakokat, eréket kísérő magas partok, árvízmentes háta kiváló lehetőséget kínáltak a települések létrehozásához. A Magyarország területén létezett rendszeres topográfiai munkák alapján, az ország területén mintegy százezer régészeti lelőhellyel kell számolnunk, ami azt jelenti, hogy átlagosan minden négyzetkilométeren található egy lelőhely.

Az ország területén található régészeti lelőhelyek speciális csoportját alkotják a földből épített védművek, sáncok, földvárak, erődítések, halmok. Talán önmagukban is a leglátványosabb lelőhelyek csoportját alkotják. Szerencsés esetekben a terepen, a felszínen is jól azonosíthatóak, emiatt nemcsak a régész szakemberek figyelmére tarthatnak számot. Mivel ezek a nagyrészt emberkéz formálta képződmények egyben a táj szerves részei, ezért a természet védelméről szóló

1996. évi LIII. törvény rendelkezései szerint a halmok, földvárak védelem alatt állnak.

A mesterséges építmények már a történeti korokban is felkeltették az emberek érdeklődését. Az egyes objektumokhoz számos legenda, monda, történet kapcsolódik, amelyek esetenként a földrajzi elnevezésekben is fennmaradtak. A napjainkra megmaradt formájukban is izgalmas lelőhelyek kedvező lehetőséget nyújtanak

az ismeretterjesztés, a bemutatás számára. Ennek ellenére csak a legnagyobb jelentőségű régészeti lelőhelyeket tüntetik fel a térképeken, illesztik be a turista-útvonalakba. A földhalmok a Dunántúlon igen gyakran csoportokban találhatóak, bronzkori, vaskori népcsoportok/kultúrák temetőjeként szolgáltak, míg az Alföldet az önálló halmok jellemzik, ezek között a nagyobbakon több rétegű, ún. tell településeket tártak fel a ku-

*A Karcag határában található Hegyesbori-Kis-halom
The Hegyesbor-Small hill on the confines of Karcag*

tatók, mások szintén temetkezési hely funkcióját töltötték be. Ebben az írásban az Észak-Alföldön található néhány példát szeretnék bemutatni.

Az Alföldön, elsősorban a Tiszántúlon legnagyobb számban az ún. kurgánok találhatóak. Számuk mintegy 3500-ra becsülhető. A kelet-európai sztyeppéről a rézkor végén érkező úgynevezett gödörsíros kurgánok népe emelte a sírhalmokat, a közösségből kiemelkedő, magas rangúakat megillető tisztelet jeleként. Funkciójuk gyakorlatilag azonos az egyiptomi piramisokéval, csak a kőben szegény Alföldön nem volt lehetőség kőből megépíteni a halmokat. A kurgánok a régészeti és történeti korokban minden alkalommal betöltöttek valamilyen funkciót. A rézkor után megtelepedő népek is előszeretettel használták temetkezéshelyül a halmokat. A régészeti feltárások során több alkalommal kerültek feltárássra a kurgánokba később beásott szarmata, valamint népvándorlás-kori sírok. A Kárpát-medencébe érkező honfoglaló magyarok is szívesen használták temetkezéshelyül ezeket az építményeket. Az Árpád-korban pedig, mint a vidék legmagasabb pontjai, kiváló lehetőséget kínáltak az első templomok helyének kiválasztásához. A középkorban a síkvidék jellegzetes tereptárgyait, mint határjeleket tartották számon. A középkori oklevelekben fennmaradt határjárások gyakran említik a halmokat, amelyek jó tájékozódási pontokat nyújtottak az egyes birtokok határainak leírása alkalmával. A XVI. században az első kéziratok térképeken is feltüntették a legjelentősebb halmokat, és földmérési jeleket helyeztek el rajtuk.

A kurgánok tájképi, tájtörténeti, geomorfológiai, régészeti, biogeográfiai értékekkel rendelkeznek. Napjainkban a kurgánok mindössze 10%-a tekinthető tájképi szempontból kiemelten értékesnek, amelyek formája viszonylag háborítatlan, ép, jellegüket még jól őrző halmok. A halmok további 19%-a tekinthető értékesnek, amelyek jellegüket még jól őrző ép, de jelenleg szántott, beépített, erdővel borított dombok. Sajnos napjainkban a kunhalmok 40%-a tájképi szempontból már nem értékes, megbontott, megbolygatott, erősen megcsontított, jellegét veszített halmok.

Az asztalsímaságú alföldi tájon a változatosságot jelentő mikroformák a népi nyelvben igen változatos elnevezésekben maradtak fenn: *hegy, halom, korhány, domb, gerinc, oldal, part, sziget, hát, laponyag, porong*. A *kunhalom* elnevezés irodalmi hatásra a XIX. századtól terjedt el. Ma is leggyakrabban ez utóbbi elnevezéssel említjük a sírhalmokat, annak ellenére, hogy az országban megtelepülő kunokhoz nagyon kevés halom köthető.

A régi és az újkori hagyományok összekapcsolására érdekes példa a Karcag határában található *Hegyesbóri-kis-halom*. Az alacsony, de nagy alapterületű kurgánon alakították ki a Nagykunságban található kun városok „szentélyét”. A közös eredet és az összetartozás jelképeként minden kun város állított a halmon egy-egy „kamennaja baba”-t. Ezzel a történetinek és hitelesnek ugyan nem mondható rekonstrukció-

*A tájképi jelentőségét napjainkig őrző hajdúnánási Fűrj-halom
The Fűrj-hill of Hajdúnánás, preserving its landscape importance even today
Fotók – Photos: Bálint Marianna*

val mégis elérte a karcagi önkormányzat, hogy a forgalmas 4. sz. út mellett kialakított bemutatóhelyen az emberek eltöltsenek egy rövid időt.

A kurgánok igen értékes, védelemre szoruló élőhelyek, de elszomorító, hogy a kunhalmok mindössze 7%-át borítják ősgyepek, degradálódó löszgyepek, amelyek az Alföld eredeti természetes növénytakaróját alkotó fajok társulásai. A kurgánok biogeográfiai jelentősége abban rejlik, hogy ezen ritka és védett fajok természetes élőhelyei. Az értékes növénytakarásokat alkotó fajok közül kiemelkedik a kunkorgó *árvalányhaj* és a *macskahere*. A kunhalmok 47%-ának felszínét szántják. A halmok egyik legnagyobb ellensége a folyamatos mezőgazdasági művelés. A szántás által felgyorsított erózió következtében a halmok gyorsan elvesztik eredeti formájukat, alakjukat, és egyre inkább belesimulnak az alföldi tájba. Pusztulásukat viszont lelassítja az a körülmény, hogy tetejükön nagyon gyakran háromszögletes alappont található.

Más jellegű tájképi elem azon erődítésrendszer, amely hatalmas méretű földmunka eredményeként jött létre a ma *Csörsz-árok*ként, vagy *Ördög-árok*ként ismert római kori sáncrendszer, amelynek egykori feladata a Római Birodalom védelme, a keletről érkező barbár törzsek támadásainak lelassítása volt. A Dunakanyartól induló, az Északi-középhegység előterében haladó, a Tiszánál délnek forduló, egészen a Duna-Tisza összefolyásáig húzódó erődítést helyenként egymással párhuzamos sáncrendszerek alkotják. Magyarországi szakaszán az 1960-70-es években megtörtént a sánc felszínén is megfigyelhető szakaszainak terepi azonosítása. A legjobban, legépebben megmaradt szakaszokat a fával borított, erdős területeken találták meg a régészek.

Részben az ásati eredmények, részben írott források alapján az erődítés egy rövid szakaszát

Debrecen határában, a Csere-erdőben rekonstruálták. A bemutatóhelyen rövid magyarázószöveg ismerteti az erődítés történetét. A terület a NYÍRERDŐ Kft. kezelésében van, amely az állami tulajdonban lévő erdők kezelését végzi az Észak-Alföldön, így a lelőhely rendszeres karbantartását is évről-évre biztosítja. A közeli főúton a bemutatóhelyet tábla jelzi, amelynek segítségével az könnyen elérhető.

Nagyon pozitív, és aránylag könnyen követhető példának tartom a Nyírkarászson található *Gara-halom* nevű lelőhelyen kialakított bemutatóhelyet. Az önkormányzat kezdeményezésére, a megyei Területfejlesztési Tanács pályázatának segítségével tisztították ki, és tették rendbe a lelőhelyet és környékét. Az önkormányzat azóta is lelkes, gondos gazdája a területnek. A pályázat sikeréhez nagymértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a terület tulajdonosa az önkormányzat. Nagyon sok ilyen jellegű régészeti lelőhelynél probléma, hogy magántulajdonban van. A rendszerváltást követően a mezőgazdasági termelőszövetkezetek felbomlottak, területüket a kárpótlás során magántulajdonosok között osztották fel. Az így magántulajdonba került lelőhelyek területének megvásárlására az önkormányzatoknak nincs agyagi forrásuk. Ennek eredményeként a lelőhelyek jelentős részén tovább folyik az intenzív mezőgazdasági művelés. Maga a lelőhely tudományos szempontból is nagyon érdekes, hiszen a 2001-ben folytatott ásati munkákig nem lehetett tudni pontosan, hogy mi volt a funkciója az igen kis alapterületű, árokkal körülvett halomnak. Már a XIX. század végén Jósza András folytatott feltárást, amikor is egy honfoglalás-kori sír került elő a közepén elhelyezkedő halom oldalából. Az újabb ásati munkák derítették ki, hogy egy úgynevezett kettős árokkal és kerítésekkel erősített sáncokkal védett „motte” típusú középkori vár állt a lelőhelyen. A Gara-halom

a térség egyedülálló régészeti lelőhelye, amelyet a XIII. század második felében építettek. Ez a vár tömegét és erősségét tekintve nem volt nagynak és különösebben erősnek mondható, de mégiscsak vár volt. Megfelelő programok szervezésével lehet biztosítani a bemutatóhely látogatottságát. Az ország legelmaradottabb, északkeleti részének életében egyre nagyobb szerepet kap a turizmus. A térség egyik kitörési lehetősége a turizmus fejlesztése, emiatt is érdekük az önkormányzatoknak, hogy minél több látóval biztosítsanak az ide látogató turistáknak.

A kiváló történelmi légkörrel rendelkező Szabolcsi földvár esetén is egyetlen rendezvény, a rendszeresen megrendezésre kerülő íjászverseny során ugrik meg jelentősen a látogatók száma. A szabolcsi földvár az ország legnagyobb, legépebben megmaradt X-XI. századi erődítése. A millectenárium és a millenium idején az érdeklődés középpontjába került. Az utóbbi években nagyszabású rekonstrukciós tervek előkészítése folyik, amelynek célja minél többet bemutatni a földvár eredeti szerkezetéből, funkciójából. A rekonstrukciós tervek első szakaszaként került sor a földvár település felé eső oldala előtt húzódó vizesárok feltárására és bemutatására, továbbá a településsel kapcsolatot jelentő fahíd megépítésére. A tervben szerepel a sánc belső szerkezetének bemutatása is, valamint a Tiszával kapcsolatot létesítő kikötő rekonstrukciója.

A fenti példákban bemutatott lelőhelyeket – az angol szakirodalomban összefoglalóan „earthwork” elnevezéssel megjelölt – emberi kéz építette, tehát mesterséges objektumok, melyek régészeti jelentőségükön kívül nagyon fontos tájképi, biogeográfiai értékekkel is bírnak. Megóvásukban, fennmaradásuk biztosításában közös a feladatunk a nemzeti parkokkal. A szoros együttműködésre kiváló mintát nyújt az angol példa. Az Angliában működő nemzeti parkokban ugyanis régészeti leleteket is alkalmaznak. A

Hortobágyi Nemzeti Parkkal testvérkapcsolatot ápoló Dartmoor-i Nemzeti Parkban három régész dolgozik, de van olyan nemzeti park is, ahol tíz régészt foglalkoztatnak.

A megőrzésben, a törvényi védelem mellett, nagy szerepe van a helyi kezdeményezéseknek. Debrecenben például működik a Szerkó Egyesület, amely meghirdette az „Egy iskola – egy kunhalom” elnevezésű programját. A program keretén belül egy-egy iskola felvállalta egy-egy kunhalom gondozását, állapotának rendszeres felülvizsgálatát. Mindemellett magyarázó, ismeretterjesztő táblákat helyeznek ki, amelyeken a kunhalmok értékeire és megőrzésük fontosságára hívják fel a figyelmet. Az egyesület tevékenységének fontosságára a Hajdúböszörményben található *Messzelátó-halom* példája hívta fel a figyelmet. A halom területén a helyi agrárszövetkezet végzett tereprendezési munkát, amely során a halom felszíne jelentős mértékben károsodott. A rongálás miatt indított eljárás során többször felmerült a tájékoztatás fontossága, honnan is kellene ismernie a hétköznapi embernek a védett, megőrzendő értékeinket? Ebben a helyi kezdeményezésre felállított magyarázó, figyelemfelhívó táblák is sokat segítenek, de nem pótolják azt a közhiteles nyilvántartást, amely egyrészt a széles körű tájékoztatás, másrészt az államigazgatási eljárások alapját jelenti.

A Természetvédelmi Hivatal kezdeményezésére indult meg a kunhalmok részletes nyilvántartásának, adatbázisának felállítása. A munkát segítette, hogy egyes megyékben már korábban is végeztek terepi adatgyűjtést, igaz elsősorban földrajzi, botanikai szempontból. A legkiterjedtebb ilyen irányú kutatás Jász-Nagykun-Szolnok megyében folyt. Az egyes nemzeti parkok saját működési területükön végzik az adatbázis építést. A Hortobágyi Nemzeti Park területén 1649 kunhalom adatait dolgozták fel.

A mezőgazdaságnak jelentős szerepe fog jutni

a jövőben az „earthwork”-ok megőrzésében, hiszen a lelőhelyek jelentős része mezőgazdasági művelés alatt áll. A mezőgazdaság megújulási lehetősége a tájgazdálkodási formák meghonosítása, ebben a folyamatban a mezőgazdaság és a természetvédelem egymásra utalt. A kölcsönhatást szükséges lenne kiegészíteni az örökség védelmének szempontjaival is. A tájgazdálkodás bevezetése jelentős gondolati váltást igényel a tulajdonosoktól, az így kialakuló új rendszerek többek között feladata a vidék kulturális és agrokulturális értékeinek megtartása, a biodiverzitás, a biológiai sokféleség, sokszínűség fenntartása. Így kulcsszerepe van az élőhelyek védelmének, és ennek biztosítására fontos a megfelelő gazdálkodási forma megválasztása. A hosszú távú cél: a természetvédelemnek és az örökségvédelemnek szövetséget kell kötnie egymással a mindenki számára elfogadható megoldás kidolgozására, a fenntartható használat elvének figyelembevétele mellett.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Earthwork Constructions on the North Hungarian Plain

The Carpathian Basin was a favourable place for the settlement of several archaeological civilisations – in Hungary there are approximately 100,000 registered archaeological sites. A special group of them is earthwork, which is the most spectacular in itself, and as these objects form an integral part of the scenery, they are under the protection of nature and environmental conservation laws. These buildings served mostly as burial places, temples and churches, landmarks and later as defence works. Their importance is not only of archaeological but of geographical and biological nature as they have been the habitats for several protected species of plants. The most endangering factor for the sites and the species as well is agriculture and farming. The co-operation of museums, national parks, local authorities and other institutions is essential in the preservation and utilisation of these sites.

Környezetrekonstrukció a százhalombattai Régészeti Parkban

Poroszlai Ildikó

A Százhalombattán létesült Régészeti Park Magyarország első, és ez idáig egyetlen működő őskori szabadterti múzeuma, azzal a nem titkolt szándékkal nyitotta meg kapuit 1996-ban, hogy idővel a hazai kísérleti és környezeti régészet oktatási bázisává váljon.

A park az 50 hektáros vaskori – a Hallstatt kultúra népe által létrehozott – tumulus temető déli részén létesült, ott, ahol az öt legnagyobb és legépebb halomsír található. A 115. sz. halomsír feltárása közben *Holport Ágnes* régész szinte teljes épségében megtalálta a 2700 éves folyosós sírkamrát, ennek sikeres helyszíni konzerválása után döntöttünk az in situ bemutatás mellett.

Százhalombatta város önkormányzata mintegy 100 millió forintot áldozott a halomsír építészeti helyreállítására, melynek köszönhetően ma látogatható az, ami soha nem volt látható: egy acélhídon állva megcsodálhatjuk a fából ácsolt sírkamrát, a kőgyűrűt, a halotti tor maradványait. Egy 20 perces multimedia-show keretében a látogatók megismerhetik a vaskor temetési szertartását és magát a 115. sz. halomsír belsejét. A park részét képezi az eddig elkészült négy bronzkori és két vaskori ház 1:1 arányú rekonstrukciója, továbbá kemencék, melléképületek. Minden építmény eredeti ásatási megfigyelésen alapuló alaprajzok felhasználásával, régész, építész, restaurátor közreműködésével készült. Az épületek belsejében viseleti rekonstrukciók, szövöszékek, edénymásolatok láthatók, esetenként időszakai

kiállítást helyezünk el, vagy előadás, oktatás folyik bennük.

A környezeti rekonstrukció fontosságát a kezdetektől hangsúlyoztuk, mert egy rekonstruált „mikrotájban” kívántuk elhelyezni a bronzkori és vaskori építészeti egységeket. A tervezés elsősorban irodalmi adatokra épülő ökológiai vizsgálaton alapul, amit pollenanalitikai, zoológiai, hidro- és geomorfológiai adatok egészítenek ki. A többlépcsős környezetrekonstrukciós tervezést és kivitelezést *Müller Krisztina* táj- és kertépítő mérnök vezeti, munkáját archeobotanikus, régész, biológus, talajtanos segíti.

Az elvégzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a Mezőföld erdeiben a bronz- és vaskorban a bükk száma csökkent, az erdőalkotó

Gabonavetemény a Régészeti Parkban – Spelt cultivation at the Archaeological Park

*Bronzkori házak és növényzet
Bronze Age houses and vegetation*

fajok között a tölgy jutott vezető szerephez, s megnőtt a mogoró részaránya is. A bronzkori nagyobb erdőterületekbe itt-ott elszórtan beékelődött puszták a vaskorra nagy kiterjedésű löszpuszta gyepekké nőttek, melyeket ligetes erdőségek határoltak. A középső bronzkori és azt követő erdőirtások következtében nagy területen szántóföldek jöttek létre, változatos táj alakult ki, amely a kultúrtáj és természeti táj mozaikos keveredését mutatta: a ligetes erdőt nagy kiterjedésű szántóterületek, legelők, zöldségeskertek, tanyák, gazdaságok, pihentetett földek fogták közre. Mára a kultúrtáj dominanciája figyelhető meg a Mezőföldön, kipusztulóban van a löszpuszta gyepe és ősgyep eredeti növénytakarása.

A környezeti rekonstrukciót az építészeti rekonstrukcióhoz hasonlóan két ütemben terveztük: I. ütem a bronzkori vegetáció, II. ütem a vaskori vegetáció visszatelepítése, összesen mintegy 5 hektár területen. A terület nagysága lehetővé teszi, hogy megkíséreljünk az őskori gazdálkodó ember táji környezetének, valamint a 2500-3500 évvel ezelőtti tájrészletnek a bemutatását. A fák és cserjék kiültetése 1997 őszétől folyamatosan történik. A park északi és keleti részén erdősávot ültetünk, de nem szabályos sorokba rendezve, hanem szórt fátelépítéssel, itt-ott cserje (törpe mandula, mogoró, galagonya, csíkos kecskerágó, szeder, bodza) foltokkal. A tatárjuharos lösztölgyes erdő (mezei juhar, magyar kóris, csertölgy, molyhos tölgy, kocsányos tölgy, mezei szil) szélein gyűjtögethető vadgyümölcsök (vadalma, szilva) találhatóak.

A vaskori településrészlétől északra a gabonakísérleteknek megfelelően szántóföldi területet alakítottunk ki, ahol 1995 őszén óta tönke- és tönkölybúzát termelünk azonos módszerrel. Célunk az, hogy megállapíthassuk, egy adott terület mekkora népességet tarthatott el, illetve hány év alatt merülhetett ki a talaj tápanyag utánpótlás nélkül. 7 éven keresztül szinte azonos (hektáronként 2 tonna) mennyiséget – az elvetett adag húszszorosát – takarítottunk be a legegyszerűbb agrotechnika alkalmazásával és a növényvédelem teljes mellőzésével. A hetedik évtől a termésmennyiség csökkenő tendenciát mutat. A

pelyvából történő szemkinyerésre több módszert is kipróbáltunk, ezek közül legeredményesebbnek a fából készült hántoló bizonyult. Az őrlést kézzel, őrőlkövek között végezzük. A tönkölybúzából lepényt sütünk, amit a látogatók lekvárral, tejjel, fokhagymával ízesítve kóstolhatnak. A gabonafelesleget fémbedőnökben pelyvástól tároljuk a következő évi vetésig.

Míg a bronzkori részen a bronzkor különböző időszakából feltárt egy-egy épület került felépítésre, addig a vaskori településrekonstrukció során *Jerem Erzsébet* soproni ásatási eredményeit használtuk fel. Itt a vaskor különböző korszakait megjelenítő épületegyütteseket „faluszerűen” jelenítjük meg. Az épületegységek telekhatárait kerítések jelzik, ezek mentén a mezsgyékre jellemző vadgyümölcsöket – galagonyát, bodzát, somot, vackort, vadalmát telepítünk. A kerítésekben belüli veteményeskertek lesznek kialakítva, jellegzetes zöldség- és gyógynövényekkel (cicorlencse, lóbab, mák, lórum, medvehagyma). A II. ütemben megnöveljük a szántóföld méretét, mert a búzafajták mellett az árpa- és rozsfajokat is bevonjuk a termelésbe. A kender, len és repce termesztésének kezdete szintén a vaskorra tehető, ezek is megjelennek területünkön.

A park területén kizárólag őshonos növénytakarások taxonjait telepítjük, azaz a tatárjuharos lösztölgyes és a löszpuszta gyepe jellegzetes állományalkotó fajt és cserjéit ültetjük el. Az ősgyep teljes fajgazdagságának kialakulásához a telepítéstől számítva 4-5 évre van szükség, a cserjeszint beállt állapotának létrejöttéhez 6-7 év kell, míg a lombos fáknál ez átlagosan 15 év.

Az itt található halomsírok miatt át kellett hidalni a „élő” és „halott” település problémáit. A két területet árok és sövénykerítés választja el egymástól, s a települési egységek a lehető legtávolabbra kerültek a halomsíroktól. Az eredeti növénytakaró mára csak egyetlen halmon, a 112. sz. síron található, melyen száz-

nál több ősi növénytakarást jegyzett fel *Terpó András*. Ezek legközelebbi rokonai a dél-országi sztyeppén találhatók.

A rekonstrukciós munkák során össze kell hangolni a látogatók igényeit az őskori környezet adottságaival, ezért elengedhetetlen a közeljövőben a fogadóépület felépítése, ahol megoldható a büfé, a mosdó, a kiállítóter, a múzeumi bolt és a kézműves foglalkoztatók elhe-

lyezése. A különböző egységeket a biztonságos közlekedés miatt belső utakkal kötjük össze, ezeket murvával szórjuk le.

A Régészeti Parkban 1997 óta minden év őszén ún. környezeti és kísérleti régészeti oktatónapokat szervezünk egyetemisták részére, ahol neves tudósok osztják meg tapasztalataikat az érdeklődőkkel. 2004 őszén az EPOCH EU-s program szerves részeként a „Matrica” Múzeum és az Archaeolingua Alapítvány nemzetközi workshop-ot szervezett magyar és külföldi egyetemi hallgatók és doktoranduszok részére a legújabb interdiszciplinális technikák és módszerek megismertetésére.

Lásd még – See also: Képmelléklet I. és hátsó borító – Back Cover

Environmental Reconstruction at the Archaeological Park, Százhalombatta

The Archaeological Park in Százhalombatta is the first and only prehistoric open-air museum in Hungary. In 1996 it was established as an educational centre for Hungarian experimental and environmental archaeology. The park was constructed on and around the site of prehistoric tumuli. The architecture of the Bronze and Early Iron Age is shown in a reconstructed micro-environment and as a part of it, the vegetation of these periods is planned to be re-introduced. Different species of trees, shrubs, herbs, wild berries and fruit have been planted on the area as a result of co-operation between several specialists and researchers. As part of the experiment, crop and grain are grown, using prehistoric methods and tools. Settlements have been reconstructed so the public as well as professionals can have a unique experience of prehistoric times as a result of interdisciplinary methods and techniques.

Visszatekintés

A természetvédelem és a muzeológia kezdetei az Alpokalján

Vig Károly

Írásunkban röviden áttekintjük annak a több mint száz éves folyamatnak Vas megyéhez kapcsolódó egyes mozzanatait, amely során természettudományos muzeológia és természetvédelem karöltve, egymás munkájára építve jutott el napjainkig. Említésre méltó, hogy a Vas megyei természetvédelmi mozgalom kimagasló személyiségei hosszú időn keresztül muzeológusok voltak, vagy szoros kapcsolatot tartottak fent a mai múzeumi szervezet jogelődjeként működő intézménnyel. Az elkövetkezőkben három muzeológus személye kapcsán a hazai és a nemzetközi természetvédelmi mozgalom egy-egy meghatározó időszakát idézzük fel. Figyelemre méltó, hogy az elsőként bemutatásra kerülő Chernel István (és a Kőszegről induló Herman Ottó) tevékenysége indította el azt a szemléletmód-váltást (paradigmaváltást), amely napjaink természetvédelmi gondolkodásmódját áthatja. Időrendben az ő munkásságuk a legtávolabbi hatása azonban a legerősebb!

Bár a hazai madártani kutatások messzire nyúlnak vissza az időben, a tudományos madártan megalapozása Petényi János Salamon érdeme. 1830-as fellépése után, munkálkodásának hatására országwide többen kezdtek ornitológiával foglalkozni. Így a Kőszegen élő, a természettudományokban jártas történész, Chernel

Kálmán a madártannak is hódolt. Ornitológiai érdeklődése kiváló indítást jelentett fia, Chernel István számára. A még ifjú István személyében korának európai hírű és rangú madarászát tisztelhetjük, akinek tevékenysége hosszú időn át meghatározó jelentőségű volt a hazai madártan, madárvédelem és muzeológia területén. 1899-ben jelent meg főműve, a *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségökre I-II*, amely az első tudományos, magyar szerző tollából megjelent madártani munka. 1902-ben megalakította az Országos Állatvédő Egyesület Kőszegi Fiókegyesületét, amelynek fő feladata a gyakorlati madárvédelem volt. Létrehozta a Vasvármegyei Múzeum Természettudományi Osztályát, amelynek 1908-tól 1912-ig első öre lett. Ezen idő alatt alakította ki a múzeum Vasvármegyei madárvilágát bemutató kiállítását. A 200 példányból álló, többségében saját ajándékát képező gyűjteményt 17 nagyméretű tárlóban mutatta be élőhelyeik, illetve káros vagy hasznos mivoltuk alapján csoportosítva.

Chernel István és Herman Ottó szerepe a nemzetközi természetvédelmi mozgalomban

„Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” felhívás napjainkra nemcsak a környezetvédelmi mozgalmak zászlajaira hímzett jelszóvá, hanem a Föld és annak állapotáért felelősséget érző em-

ber viszonyát alapvetően meghatározó paradigmarendszer alapfoglatává is vált. Vajon honnan eredeztethetőek e gondolkodásmód csírái, hol bukkan fel először ennek a megközelítési módnak a kifejtése és gyakorlati megvalósítása? Örömmel jelenthetjük ki, hogy Chernel István, Herman Ottó, a magyarországi egyesületek munkálkodása, illetve a magyar kormányzati szervek törvényalkotó tevékenysége járult hozzá, hogy ezek a szervezkedések egységes frontvonalat alkothattak, és kezdeményezéseik nemzetközi szinten érvényesültek.

1868-ban érkezett német felkérés az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi kormányzati szerveihez, hogy a hasznos madarak védelmének nemzetközi szintű biztosítása érdekében kezdjen kiterjedt tárgyalásokat Európában. Az elhúzó tárgyalások nem hoztak kézzelfogható eredményt egészen 1874-ig, amikor a monarchia külügyminisztereként tárgyaló gróf Andrássy Gyula fellépése nyomán fogalmazódott meg, hogy elsősorban Olaszországgal kell elfogadtatni a hasznos madarak védelmét. Ennek eredményeként az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország között 1875 novemberében megszületett az énekesmadarak védelmét szolgáló egyezmény. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a madarak védelme csak akkor arathat sikert, ha a madárvédelem eszkmei az egyes országok lakosságában is gyökeret vernek, és azokat intézményes formában felkarolják.

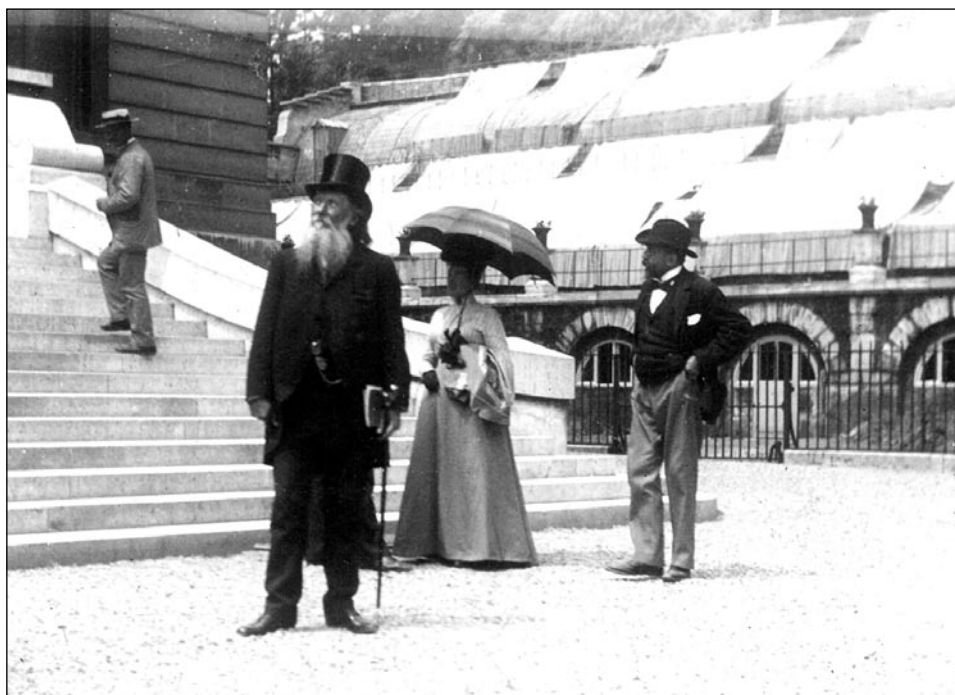
A Monarchia területén a madártan ebben az időben hathatós támogatást kapott Rudolf trónörökösötől, aki maga is hódolt az ornitológiának. Ez a korszak a madárvonulás-kutatás egyik hőskora, a híres Palmén – Homeyer vita időszaka. Feltehetően az Eugen Homeyerral folytatott dunai madarászászkor foganhatott meg Rudolfban egy, a világot átfogó madármegfigyelő rendszer kiépítésének a terve, amely alkalmas lenne a vita eldöntésére. A terv megvalósítását korai tragikus halála megakadályozta, azonban létrejött a *Permanentes Internationales Ornithologisches Comité*, amely hazánkra nézve két jelentős folyamánnyal bírt: az első a hazai szakornitológusokból álló megfigyelőhálózat létesítése, a másik a nemzetközi madártani kongresszusok intézményének szervezése. Az első kongresszust a Rudolf iránti tisztelet jeléül 1884-ben Bécsben tartották, a következő 1891-ben Budapesten rendezték. A budapesti kongresszuson, a világon első ízben hangzott el, hogy egyes természeti jelenségek kontinensnyi méretekben nyilvánulnak meg, és a látszólag helyi történések sok esetben másutt érzetik hatásukat. A felismerésben már benne rejlett – mai szóhasználattal élve – a globalitás megfogalmazása. Érdekes ezzel kapcsolatban külföldi szerzők a közelmúltban papírra vetett elismerő

Herman Ottó Párizsban, a harmadik Nemzetközi Madártani Kongresszuson (1900).

A háttérben Chernel Istvánné

Ottó Herman in Paris, at the 3rd International Ornithological Congress (1900).

In the background Mrs. István Chernel

Chernel István ifjúkori portréja
The portrait of the young István Chernel

sorait is idézni: „1885-ben, első ízben a világon, természetvédelemmel foglalkozó kormányzati szervezet két különböző országban alapítottak, az Egyesült Államokban a Halászati és Vadászati Szolgálatot, míg Magyarországon a Magyar Ornithológiai Központot. Mindkét szervezet az emberi tevékenység környezeti hatásait vizsgálta. A természetvédelem nemzetközi szintre a magyar szervezet kezdeményezésére emelkedett: a széles társadalom figyelmét első ízben irányították rá, hogy az Európa déli felén átvonuló énekesmadarak tömeges lemeszárlása következtében a mezőgazdaságban a rovarkártételek fokozódhatnak”.¹ „... a későbbiekben Magyarország kezdeményezőként vett részt az I. Nemzetközi Madártani Kongresszus 1890-es megrendezésében, amely a témát felvette napirendi pontjai közé”.²

A budapesti kongresszusnak hatalmas nemzetközi sikere volt, olyannyira, hogy fél évszázaddal később, 1934-ben, az oxfordi kongresszus megnyitóján Stresemann még mindig úgy emlegette a budapesti találkozót, amelyik iránymutatója volt a későbbieknek. A kongresszus nyomán Csáky Albin, a magyar kormány valóság- és közoktatásügyi minisztere 1893. május 20-án kelt, és az azt kiegészítő november 20-án kelt leiratával hivatalosan létrehozta a Magyar Ornithológiai Központot. Magyarországon olyan intézménnyel gyarapodott, amely a maga nemében egyedülálló volt a világon! A Magyar Ornithológiai Központ (1909-től Királyi Magyar Ornithológiai Központ) a madárvédelem és a madártan tudományos művelése mellett a gyakorlati madárvédelem terén is maradandót alkotott. A kapcsolódó állami intézkedések révén Magyarország nemzetközi mércével mérve előkelő helyet vívott ki ezen a területen is.

A következő, harmadik kongresszust Párizsban tartották 1900-ban, melyen magyar részről Herman Ottó, Chernel István és Madarász Gyula vettek részt. Ezt követően 1902-ben, Párizsban 12 európai ország képviselője látta el kézzel azt a nemzetközi egyezményt, amely a

hasznos madarak védelmét szolgálta. A konvenciót a magyar parlament 1906. I. törvénycikkben ratifikálta.

Korábban utaltunk rá, hogy már a XIX. század végére nyilvánvalóvá vált, hogy a madarak védelme csak akkor járhat sikerrel, ha a madárvédelem eszméi a nemzetközi egyezmények mellett az egyes országok lakosságában is gyökeret vernek, és azokat intézményes formában felkarolják. A helyzet különösen kritikus volt a Mediterráneumban folytatott (és napjainkban is úzótt) elképesztő méretű madárbefogás miatt. Természetes, hogy itt egy mély gyökerekkel rendelkező táplálékgyűjtő és táplálkozási beállítódással van dolgunk, amelyet mind a mai napig nem sikerült megváltoztatni. Rendkívül érzéketlenül mutatja be a korabeli viszonyokat az 1911-ben Torinóban megrendezett állatvédelmi kongresszus kapcsán Chernel István,³ aki hivatalos küldötként vett részt a rendezvényen. Chernel a kongresszuson is hangsúlyozta, hogy változást csak a nemzetközi egyezmények által garantált, de az adott ország lakossága körében is propagált és foganatosított gyakorlati madárvédelemmel lehet elérni.

Abból a példaértékű állatvédő mozgalomból, amely hazánkban a múlt század első évtizedeiben kibontakozott, a *Madarak és Fák Napja* ren-

Páky (Pauer) Arnold portréja
The portrait of Arnold Páky (Pauer)

dezvényt emeljük ki, mely mind a mai napig ünnepezt rendezvény, szellemi tartalma majd száz évet ível át. Herman Ottó az Országos Állatvédő Egyesület 1900. február 25-i közgyűlésén tett javaslatot az Egyesült Államokban évenként megtartott *Birds and Arbor Day*, a „Madarak és Fák Napja” magyarországi meghonosítása érdekében. Előterjesztésében részletesen kitért a megvalósítás legfontosabb céljára is: „*Nekünk cselekvésünk legjavával mindent el kell követnünk, hogy a madárvédelem eszméjét bevigyük az iskolába s ott valami állandó intézmény alakjában iparkodjunk reáhatni a még romlatlan, alakítható gyermek lelkületére. Egyedül ebben látom én egy jobb, ethikai tartalma szerint nemesebb*

jövő biztosítékát.” Gróf Apponyi Albert miniszter 1906. április 27-én kelt rendeletében utasította a tanügyi- és közigazgatási hatóságot, hogy a *Madarak és Fák Napját*, mint iskolai ünnepnapot Magyarország valamennyi népiskolájában kötelezően tartsák meg. Megelőzve a hivatalos rendelkezést, hazánkban Chernel István már 1902-ben Kőszegen megtartotta az első Madarak és Fák Napja rendezvényt. A következő megmozdulás alkalmával a gimnázium harmadik és negyedik osztályos tanulói 1902. június 7-én Huszthy Ödönnek, herceg Eszterházy Miklós tükárának a lékai (ma Lockenhaus, Ausztria) várában elhelyezett madárgyűjteményét tekintették meg. A kőszegi példa nyomán a következő években a Soproni Állatvédő Egyesület a város több iskolájában szervezett hasonló rendezvényt.

A Herman Ottó és Chernel István munkásságához köthető madárvédelmi tevékenység a XX. század első éveiben a kontinens egészére meghatározó jelentőséggel bírt, és az általuk megfogalmazott elvek az Európai Unió madár- és természetvédelmi közösségi jogrendszere egyik eszméi alappillérének tekinthetők.

Páky Pauer Arnold és a Vas vármegye természeti értékei

A természetvédelmi törekvések hazánkban igazi lendületet a XX. század húszas-harmincas éveiben vettek, s az 1935-ben megjelenő természetvédelmi törvény tetőzte be a folyamatot. Ennek mintegy előmunkálataként indult országos mozgalom – Kaán Károly kezdeményezésére – a hazai természeti értékek feltárására és számbavételére. Ezt a feladatot Vas megyében a már nagybeteg Gáyer Gyula segítségével és útmutatásai alapján Páky (Pauer) Arnold végezte el. Páky (Pauer) Arnold 1885. december 10-én született Zágrábban. Elemi iskoláinak első három évét a zágrábi lutheránusok iskolájában végezte, majd tanulmányait 1895-től Szombathelyen folytatta. A szombathelyi premontrei főgimnáziumban érettségizett 1904-ben. A gimnázium befejezése után a csomai premontrei rendbe kérte felvételét, beöltözése Jászón, 1904. augusztus 28-án történt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen megkezdett stúdiumai mellett teológiát is tanult. Középiskolai tanári oklevelet földrajz-termesztarajz, valamint magyar nyelv és irodalom tárgyakból szerzett. Fogadalomtéttele után 1909. június 29-én szentelték pappá. Tanári munkásságát 1909-ben a szombathelyi premontrei gimnáziumban kezdte meg, ahol 1947-ig tanított. Tanári tevékenysége mellett bontakozott ki tudományos munkássága is. Három jelentős, maradandó értékű tanulmánya született. A vasi természetvédelmi irodalomban mindmáig meghatározó és számtalanszor idézett műve megjelenésének évében, 1932-ben kérték fel a Vasvármegyei Múzeum természetrajzi tárának vezetésére, majd 1933. május 30-i hatállyal választották meg. Hatalmas feladat zúdult rá, hiszen a tár korábbi vezetője – Gáyer Gyula – elsősorban florista volt, tudós a szó legnemesebb értelmében, s ta-

Horváth Ernő
Ernő Horváth

lán nem sértjük meg vele, ha kimondjuk, nem volt ízig-vérig muzeológus. Így Pákay (Pauer) Arnold fejezte be a leltározást, a Bendefy által gyűjtött őslénytani és kőzettani anyagot kiemelte néprajzi tár gyűjteményéből, selejtezte, revidálta, belettározta, majd ki is állította. Molnár Lajos molnaszecsódi amatőr madarász adományával kiegészítette és újra kiállíthatóvá tette Chernel István károsodott madárgyűjteményét.

A vasi természetvédelem szempontjából mérföldkőnek számító *Vas vármegye természeti értékei* című munkája (1932) három fő egységre tagolódik. A bevezető fejezet a külföldi és a hazai természetvédelem születését, serdülését, elért eredményeit mutatja be, széles körű irodalmi anyagra támaszkodva. Hangsúlyozza, hogy „az összes természeti emlékek védelmét felőlelő törvényre mulhatatlanul szükség volna annál is inkább, mert a trianoni béke következtében ilyen emlékeink háromnegyed részét úgyis elvesztettük, s legalább a megmaradottakat kellene intézményesen biztosítanunk.” A tanulmány gerincét képező második rész Vas vármegye természeti emlékeit ismerteti. A meglévők között a tájrészletekről (pl. ostffyasszonyfai genyőtés, vagy a Jeli melletti csarabos), az öreg fákról és a védendő madarokról szól. Az elpusztultak közül kiemeli az elbányászott Sághegyet, a Kőszegi-hegység egykoron kiterjedt szelídgesztenyéiseinek maradványait és számos elpusztult famatuzsálemet. Végül a trianoni diktátum következtében elveszített természeti értékeket foglalja leltárba. A cikk legnagyobb érdeme, hogy olvasmányos stílusával a tanulóifjúsággal és a széles nagyközönséggel megismertette a megye védendő természeti értékeit. Ugyanakkor a szerző által készített

inventár arra is lehetőséget ad, hogy a jelenkor kutatói szomorúsággal érzékeljék az emberi tevékenység pusztító erejét.

Horváth Ernő természetvédelmi munkássága

A második világháborút követő évtizedben a Természettudományi Osztály értő kezek nélkül árválkodó gyűjteménye számára megváltásként érkezett 1953-ban Horváth Ernő, aki haláláig, 37 éven át gondozta, fejlesztette a kollekción. Mint oly sok, vidéki múzeumban dolgozó muzeológus, egyszerre volt preparátor, gyűjteménykezelő, tudományos kutató, kiállításrendező és adminisztrátor, ugyanakkor a közéletben is meghatározó szerepet töltött be a Vas megyei Természetvédelmi Napok, vagy a Jeli Napok szervezésével. Horváth Ernő elévülhetetlen érdeme a kőszegi Chernel-kert megmentése, valamint az ott működő múzeum és madárvédelmi mintatelep létrehozása. Számos fórumon fellépett az indokolatlan patakrendezések és meliorációs beavatkozások ellen, szinte egyedüli ellenpontként harcolva a természeti értékeket figyelmen kívül hagyó hatóságokkal, vállalatokkal szemben.

Pákay (Pauer) Arnold nyomdokain haladt, amikor Jeanplong Józseffel népszerűsítő formában, jelentős irodalmi anyagra támaszkodva *Vas megye ritka és védelmet érdemlő növényei* címmel bemutatta a megye botanikai értékeit. Külön érdeme az összeállításnak, hogy jóval a tájvédelmi körzetek létrehozása előtt 26 területet javasolt védelemre a megye területén. Hosszú távon a szerzők ajánlásai ténylegesen befolyásolták a vasi természetvédelem ügyét, hiszen ezen élőhelyek java része a későbbiekben kialakított tájvédelmi körzetek, helyi védettséget élvező területek legértékesebb részeiként szerepeltek.

Az 1976-os esztendő új korszakot nyitott az Alpokalja természettudományi kutatásában. Horváth Ernő ekkor indította el az *Alpokalja Természeti Képe* kutatási programot. A program során a hazai természettudományos muzeológus gárda színe-java vett részt a kutatásban. Horváth Ernő tragikus halála után ennek szerves folytatását képezte, de már a természetvédelem (Fértló-Hanság Nemzeti Park Igazgatósága) közvetlen megbízására, az Órségi Tájvédelmi Körzet botanikai és zoológiai kutatása. A 2000-ben KAC pályázat által finanszírozott órségi kutatások pedig a tájvédelmi körzet nemzeti parkká nyilvánításának tudományos alapjait rakták le.

*

Bízom benne, hogy a példaként felsorolt három személy természetvédelmi munkásságának ízelítője is elegendő volt annak bizonyítására, hogy a nyugati végeken a természetvédelem mit köszönhet a muzeológiának. Nemcsak a tudatformálás nehezen megvalósítható és sokszor érdemtelenül mellőzött feladatát vállalták

muzeológusok, de tövégelesen is részt vettek a mindennapok megmozdulásaiban. Ugyanakkor kutatásaikkal, kutatósszervező tevékenységükkel kijelölték azokat a területeket, élőhelyeket, amelyek védelme ma már ténylegesen a természetvédelem kötelessége. Az a száz éves folyamat, aminek eredményeként Vas megye méltán büszke lehet természeti értékeire, nem volna elképzelhető muzeológus elődeink áldozatos munkája nélkül.

Jegyzetek

¹ Nicholson, M.: *The New Environmental Age*. Cambridge University Press, New York, 1987. Az írás szerzője itt pontatlan, mert a Magyar Ornithológiai Központot, amelyre feltehetően utalt, 1893-ban hozták létre, a Magyar Állatvédő Egyesületet viszont 1883-ban alapították.

² Hatcher, R. L.: *Academic Objectives*. In: Nath, B., Hens, L. és Devuyt, D. (szerk.): *Textbook on Sustainable Development*. VUB University Press, Brussels, 1996. pp. 58–80.

³ Chernel István: *Levél az olasz madárvasárról*. Aquila, XIX. (1912). 431–440.

The Beginning of Nature Reservation and Museology at the Foothills of the Alps

The author of the article gives an outline of the history of nature preservation and museology of natural history in Vas county, focusing on the oeuvre of 3 outstanding characters of the two fields. Thanks to the activity and initiation of István Chernel and other Hungarian naturalists the authorities of Austria-Hungary tried to negotiate with several states on the protection of “useful” birds from the late 1860s and in 1875 could reach an agreement with Italy regarding the protection of songbirds. The Hungarian naturalists tried to elevate the topic to an international level and succeeded in organising the first ornithological conference in Vienna in 1884 and the second in 1891 in Budapest. It was the first time when the idea of globalisation in terms of natural phenomena was put into words. The next conference was held in Paris in 1900 and 2 years later the international convention on the protection of birds was sign by the representatives of 12 countries. The efforts on the preservation of the natural environment in Hungary were doubled during the 1920s–1930s and were crowned by the 1935 act of nature protection. The act was born thanks to the work of Arnold (Pauer) Pákay. As a naturalist he worked for the natural history department of the Museum of Vas County from 1932. The work of the third great figure of nature protection is connected to the period following World War II. Ernő Horváth was a scientist, exhibition arranger, administrator in one, who dedicated his life both to the natural history collection of the museum and to the nature protection of Vas county. Probably his greatest initiation was the launching of the *Natural Picture of the Foothills of the Alps* program – the research of the Órség Landscape Protection Area being one of the many results of it.

50 éve a geográfia szolgálatában A Tiszazugi Földrajzi Múzeum

Mező Szilveszter – Túri Zoltán

2006. szeptember 16-án lesz kerekén ötven esztendeje annak, hogy az Alföld szívében fekvő Tiszaföldváron megalakult a *Tiszazugi Földrajzi Múzeum*. A közelgő évforduló, no meg a gyűjteményegyüttes küszöbönálló költözése készítetett bennünket arra, hogy az alábbiakban röviden felidézünk e hányatott sorsú intézmény közel öt évtizedes múltját, továbbá szóljunk a jelen nehézségeiről, illetve a jövő lehetséges kilátásairól.

A Tiszazugi Földrajzi Múzeum megálmodója, s egyben megvalósítója egy lelkes helybéli tanár, *dr. Varga Lajos* (1913–2003) volt. A szentesi születésű, ám 1950-ben végleg Tiszaföldvárra költöző geográfus egyike volt azon keveseknek, akik nemcsak felismerték a Tisza és a Körös folyók által közrezárt kistáj természeti és kulturális kincseit fenyegető veszélyt, hanem tettek is az egyedülálló értékek megmentése érdekében. Varga tanár úr szóban és írásban számos alkalommal hívta fel a társadalom figyelmét a vidék rejtett szépségeire és a fölétük tornyosuló sötétlő viharfelhőkre. A tiszazugi táj és a tiszazugi emberek iránt érzett szeretete végül arra az elhatározásra vezette, hogy 1956-ban múzeumot alapítson a vidék északi kapujának számító, amúgy hatványozottan hátrányos helyzetű Tiszaföldváron. Ismerve a korabeli közállapotokat, az úttörő kezdeményezés rendkívüli fegyverténynek számít, különösen annak fényében, hogy az alapító kezdetben még egy tisztán földrajzi profilú, a szűkebb térség természettudományos bázisaként működő intézmény létrehozásában gondolkodott. A múzeumi irattár régi, mára már megsárgult dokumentumai egy különös terv meg nem valósult álmát őrzik. A poros jelentéseket és a kézzel írt leveleket olvasgatva hamar világossá válik, hogy az eredeti elképzelésben még egy olyan nagyszabású, 3–4 katasztrális holdra tervezett természettudományos kutató- és bemutatóközpont kialakítása szerepelt, melyet Tiszaföldvár külterületén, egészen pontosan egy hajdani Tisza-kanyarulat által közrezárt területen, a *Sziget*ben hoztak volna létre. Ám a szomorú tiszazugi realitások már a kezdetek kezdetén megálljt parancsoltak a szárnyaló fantáziának, s csakhamar be kellett látni, hogy a kítűzött cél bár szép, megvalósítása azonban még egy Tiszaföldvárnál sokkal kedvezőbb fekvésű és jelentősebb szakmai hinterlanddal rendelkező településnek is jócskán feladta volna a leckét. Az elkövetkező évek történései sajnos azt igazolták, hogy a szegény és meglehetősen elmaradott Tiszazugban nemhogy egy komoly kutatóközpont, de még egy arányában nagyságrendekkel szerényebb földrajzi múzeumnak is módfelett súlyos gon-

dokkal kell megküzdenie. A fojtogató pénztelenség mellett a legnagyobb problémát sokáig az jelentette, hogy a helyi gimnázium földrajzi szertárából kinőtt, időközben viszont nagymértékben felduzzadt múzeumi anyagnak hosszú ideig nem találtak állandó helyet az akkoriban még csupán nagyközségnek számító településen. A MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja támogatásával *Dr. Varga Lajos*nak végül sikerült elérnie, hogy csaknem három évvel a hivatalos alapítást követően, azaz 1959. március 21-én a Tiszazugi Földrajzi Múzeum megnyithatta első állandó kiállítását (*A Tiszazug természeti földrajzi fejlődése* címmel) a mára már lebontás sorsára jutott *Weisz János-féle házban*. A soron következő évek az állandó létbizonytalanság és a folytonos költözködés jegyében teltek. Ennek a kezdeti, kiüdülmes időszaknak a megpróbáltatásait jól szemlélteti az a tény, hogy az 1956 és 1963 között eltelt szűk hét esztendőben a gyűjteményt hat alkalommal kellett új épületbe költöztetni. Mai – korántsem végleges – helyére 1965-ben került a múzeum, ám mivel a Református Egyház Tiszántúli Egyházkerülete a rendszerváltást követően természetben vis-szaigényelte egykori ingatlanát, intézményünknek hamarosan újból költözni kell.

Természettudományos gyűjtemény

Noha a Tiszazugi Földrajzi Múzeumot az alapító kétségkívül természettudományos céllal hívta életre – a névválasztás is ezt sugallja –, bátran kijelenthetjük, hogy intézményünk szervesen illeszkedik a magyarországi tájmúzeumok népes, ám őszintén szólva kissé homogénnek tűnő táborába. Az elmúlt közel fél évszázadban a szűkebb értelemben vett ter-

mésztrajzi anyag mellett – az értékmegőrzés elvét követve – igen jelentős néprajzi, helytörténeti és régészeti gyűjtemény halmozódott fel a kicsiny múzeum falai között. A terjedelem szabta szűk korlátok miatt az alábbiakban csupán a múzeum fő profiljának tekinthető természettudományos gyűjtemény vázlatos ismertetésére vállalkozunk.

A Tiszazugi Földrajzi Múzeumban található hazánk egyik legnagyobb jégkorszaki nagygerinces őslénytani gyűjteménye. A csontmaradványok legnagyobb része a Tisza Szolnok–Csongrád közötti szakaszának mederágyából, illetve a folyót két oldalról kísérő szakadópartok hordalékanyagából került elő. A gyűjteményi anyag zömét környékbeli halásztoktól kapta vagy vásárolta a múzeum, de arra is volt példa, hogy sporthorgászok hívták fel az intézmény dolgozóinak figyelmét a partfalból előkandikáló csontokra. A 295 tételt számláló leletegyüttes darabjainak szakszerű meghatározásában *dr. Vörös István*, a Magyar Nemzeti Múzeum paleontológusa volt a múzeum segítségére. A legépebben fennmaradt *gyapjas mamut*, *ősbövény*, *őstulok*, *óriásszarvas* és *gyapjas orrszarvú* maradványok jelenleg is az állandó kiállítás díszei.

Az őslénycsontok egy része a tiszaföldvári téglagyár agyaggyerő gödréből került elő, nem ritkán lelkes gimnáziumi diákok közreműködésével. A csontokat rejtő rétegsor kormeghatározásos vizsgálatát *dr. Pécsi Márton* (Magyar Földrajzi Társaság) személyes közbenjárására a finnországi Helsinki Egyetem Radiokarbon Laboratóriuma végezte el. Ennek eredménye 17100+–240 év lett, ami valószínűsíti, hogy a *lössös homok-rétegsorban* megtalált csontok „gazdái” a würm végén még nagy számban éltek e vidéken.

A múzeum jelenlegi épülete – The present-day building of the museum

Dr. Varga Lajos emléksarok – Dr. Lajos Varga memorial corner

Fotók – Photos: Mező Szilveszter

A természetrajzi gyűjtemény következő fontosabb egysége a több mint 250 darab fúrás- mag és közel 2600 tételnyi kőzet-, ásvány-, talaj- és üledékminta együttese. A fúrás- magok döntő többsége Hajdúszoboszló és Szeged-Algyó térségéből származik, kivétel nélkül szénhidrogénkutató- és hévízfeltáró munkálatok során kerültek a felszínre. Újabb csoportot képeznek a Tiszazug mélyföldtani viszonyait feltáró fúrás- minták; ezek túlnyomó részét Kovács Gábor geológus-mérnök gyűjtötte és adományozta a múzeumnak 1959 és 1964 között. A közelmúltban újabb értékes darabokkal gyarapította gyűjteményünket Vincze Marianna (MOL Rt), a legszebbek az állandó kiállítás földtani részlegét színesítik egy görgős mintavevő társaságában.

A lapidárium leglátványosabb darabjai az udvaron kerültek elhelyezésre, mintegy végigkísérve a látogatókat a kapu és az épület bejárata között. Van közöttük karbon gránit a Geresdi-dombság területéről, permii vöröshomokkő a Balaton-felvidékről, karrosodott dachstein mészkő az Aggteleki-karsztvidékről, szalagos andezit a Mátrából, lajtamésző Fertőrákosról és nem utolsósorban réti mészkő Tiszakécskéről. A kőzetgyűjtemény gyarapodásának legfontosabb forrásai a több alkalommal is megszervezett célirányos gyűjtőutak voltak, de sok száz darab kőzet került a múzeum tulajdonába különböző ércbányák és az intézménnyel szoros szakmai kapcsolatban álló híres Odorvári Kutatótáborok felajánlásai révén is.

A Tiszazug területéről Varga Lajos és tanítványai 13 darab komplett talajszelvényt gyűjtöttek be, ezekből kettő az állandó kiállításban is látható egy Kreymbig-féle talajtérképpel együtt. A többi szelvény rossz megtartása és elavult, ma már nem használt elnevezése miatt a gyűjteményegyetes ezen

része jelentős kiegészítésre és felújításra szorul.

A múzeum herbáriumának alapjait a Varga Lajos által begyűjtött és meghatározott több száz lágyszárú préselvény vetette meg, melyek a Tiszazug változatos növényvilágát reprezentálják. Ehhez kapcsolódik egy szerény, mindössze 9 darabos madár- és emlősgyűjtemény, mely a közelmúltban egy jól fejlett közönséges gödény preparátumával gazdagodott. Ezt az 1902-ben Kócspusztán elejtett madarat ideiglenesen a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre.

Múzeumunk kiemelkedő értékei azok a látványos, többnyire háziipari körülmények között készített makettek és terepmodellek, amelyek Szlankó István nyugalmazott igazgató keze munkáját dicsérik. Több mint három hónapos sziszifuszi munkával készült el az a 25 ezres léptékű terepasztal, mely a Tiszazug nem túl jelentős, ám közép-alföldi viszonylatban mégis meghatározó magasságkülönbségeit érzékelteti. Az Alföld mélyszerkezeti viszonyait, (elsősorban a pannon üledékrétegek vastagságát) és a negyedidőszaki süllyedések mértékét is szemléletes terepasztal jeleníti meg.

Az alapítás óta eltelt közel 50 év során intézményünk akkurátusan gyűjti a Tiszazuggal kapcsolatos térképek és írott dokumentáció minden formáját. A térképtár közel félezer eredeti, illetve kézzel másolt lappal büszkélkedhet, közülük is kiemelkedik az 1881-es, Földvart ábrázoló kataszteri térkép, mely a település nagyobb családjait is feltünteti, ragadványneveikkel egyetemben. A közel háromezer kötetet számláló könyv- és adattárban egyaránt helyet kaptak földrajzi, néprajzi, történelmi és biológiai témájú szakanyagok. Közülük a legrégebbi a tanácsgyűlési végzések 1790 és 1815 közötti gyűjteménye, mely felbecsülhe-

tetlen helytörténeti jelentőséggel bír. Könyvtárunkban megtalálhatók még a helyi meteorológiai megfigyelések észlelési naplói az 1930-as évektől kezdődően, de rendszeres mérésadatokkal csupán 1950-től rendelkezünk. Fontos forrásanyagot jelentenek napjaink kutatói számára azok a vegyelemzések, amelyek a tiszazugi artézi kutak hidrogeológiai sajátosságait tárják fel a figyelmes olvasó előtt.

Egészen 2000-ig saját fotólaboratóriummal rendelkezett a múzeum, ennek eredményeként egy páratlanul gazdag, közel 20 ezer tételből álló fotó- és diaggyűjtemény jött létre. Dr. Varga Lajos és utódja, Szlankó István fényképei zömmel helytörténeti és földrajztudomány-történeti vonatkozásban jelentenek komoly értéket az utókor számára. Külön is érdemes megemlíteni Király Lajos helybéli fotográfusmester több száz darabból álló üvegnegatív-gyűjteményét, melyeken a XX. század eleji Tiszaföldvár hétköznapjai elevenednek meg.

Gondok és lehetőségek

Már hosszú ideje komoly problémát és nem kevés hátrányt jelent számunkra, hogy intézményünk nem rendelkezik sem időszakos kiállítóterrel, sem pedig konferenciák, tudományos ülések megtartására alkalmas előadóteremmel. Ilyen és ehhez hasonló kísérőrendezvények nélkül viszont egy múzeum – valljuk be – nem tudja maradéktalanul betölteni azt a szerepet, melyet joggal elvár tőle mind a szakma, mind pedig szűkebb környezete, esetünkben Tiszaföldvár kultúrappártoló lakossága. Ezeknek a kívánalmaknak próbáltunk a keretek szabta szűkös lehetőségek között megfelelni, amikor is az idén – a helyi önkormányzattal karöltve – útjára indítottuk a Földvári Környezet- és Természetvédelmi Napok előadássorozatát. A két héten át tartó rendezvényen neves kutatók és tanárok hívták fel a hallgatóság figyelmét a természet- és környezetvédelem fontosságára. Az előadások lebonyolításához a Városi Művelődési Központ biztosított számunkra megfelelő termet.

A közeljövőben reményeink szerint talán megszűnnek a helyszűkéből adódó nehézségeink, mivel az 1990-es évek eleje óta szinte állandóan napirenden lévő költözés ügye ebben az esztendőben végre megoldódott. Pont került egy hosszú, régóta vajdúdo folyamat végére, amely azt jelenti, hogy a földrajzi gyűjtemény legkésőbb 2006-ra végleges helyére kerülhet. Nemrég sikerült megállapodnia a fenntartó megyei-, illetve a tiszaföldvári városi önkormányzatnak; eszerint a település vezetése a múzeumi szervezet rendelkezésére bocsátotta a Kossuth Lajos út 101. szám alatti, közel 4 ezer m²-es ingatlanját, a rajta lévő két épülettel, míg a megye vállalta, hogy az államtól kapott kárpótlási pénzből felújítja és múzeumi célokra alkalmassá teszi a főutcára néző, korábban három tantermes általános iskolaként működő épületet. Maga a telek megkapóan szép tájképi környezetben,

egy természetes magaslat peremén helyezkedik el. Keleti vége egy rég kiszáradt tiszai morotvára, a *Csesz-árokra* néz; itt, az udvar középső részén áll Tiszaföldvár egyik legrégebbi középülete, az ún. *Kossuth-ház*, amely – hasonlóan az utcafronti épülethez – nagynagy örömeinkre szintén a Tiszazugi Földrajzi Múzeum kezelésébe került. A hozzávetőleg 270 m² alapterületű patinás téglaeépítmény a *Podmaniczky-család* tisztartói lakása volt, de további rangot kölcsönöz e háznak az is, hogy 1811-ben valószínűsíthetően e falak között született *Somogyi Csizmázia Károly*, akiből később esztergomi kanonok lett, s ki-nek nevét a szegedi *Somogyi Könyvtár* őrzi.

Az épületegyüttes múzeumi célokra történő átalakítása a jelen állás szerint több lépcsőben fog megvalósulni. Elsőként az utcafronti épület részleges, illetve teljes felújítása történik meg, majd ezt követi a Kossuth-ház korhű rekonstrukciója. Terveink szerint

az előbbi épületben lesz látható az új állandó kiállítás (*„Ember és természet kapcsolata a Tiszazugban”*), de itt fogjuk kialakítani a múzeum multifunkcionális, időszakos tárlatok elhelyezésére is alkalmas konferenciatermét, továbbá a kutatószobákat és a szakkönyvtárat. A Kossuth-ház rekonstrukciója csak később, pályázati források bevonásával valósulhat meg, ám elkészülte után ez az épület is a Tiszazugi Földrajzi Múzeum szerves része lesz, jelentős mértékben tehermentesítve az utcafronti építményt.

Amennyiben a vágyak és a lehetőségek megfelelő módon konstellálnak, s ha a most még csupán papíron szereplő tervek javarészt megvalósulnak, az új köntösbe öltözött Tiszazugi Földrajzi Múzeum a jövőben igazi, a szó legnemesebb értelmében vett természettudományos műhellyé válhat szűkebb régiójában; olyan értékkeremtő és értékközvetítő intézménnyé, mely méltó a

reá hagyott gazdag örökséghez és az alapító, dr. Varga Lajos ötven évvel ezelőtt szőtt merész álmához...

50 Years in the Service of Geography The Geographical Museum of the Tiszazug Region

The review was inspired by the 50th anniversary of the museum and the coming removal of the geographical collection to its final place in Tiszaföldvár. First there is an outline of the “stormy” history of the museum, including all those difficulties it had to face at the beginning. Then the authors try to describe the rich natural collection of the first geographical museum of Hungary. The most outstanding, interesting or important treasures of the paleontology collection are highlighted, but you may find other rarities, stones, rocks, minerals, books and photographs that are worth mentioning. In the last part current problems and future perspectives are discussed, with a special emphasis on the latest news of the removal of the collection.

Emléktúra Balassi Bálint nyomában

Balázs György

*„Idővel paloták, házak, erős várak,
városok elromolnak...”*

A párkányi Balassi Klub, a nyolcvanas évek felvidéki magyar klubéletének egyik legjelentősebb közössége 2002-ben volt 20 éves. E húsz év alatt megfordultak itt előadóként László Gyulától Szarka Lászlóig, Katona Tamástól Csoóri Sándorig több tucatnyian, külön említve az előadóművészeket, népzenei együtteseket Kóka Rozáliától Kobzos Kiss Tamáson, a Kalamajkán keresztül a Ghymesig. A szlovák-magyar kulturális kapcsolatokról tartott előadássorozat az adott időszak legfontosabb témája, előadói Wlachovskytól Simeckán keresztül Käfer Istvánig legfontosabb személyiségei voltak. A felejthetetlen „Ghymes-karácsonyok”, a francia-magyar Montanaro-féle „Keleti szél” előadások szervezése mellett fontosnak tartották a Mária-Valéria híd újjáépítésének szorgalmazását is kerékpáros határnyitogatással, szilveszteri hídavatással, petíciókkal. Meg is nyílt a híd!

A klub aktivitásának tárgyunk szempontjából legfontosabb eseményei mégis a Balassi túrák: az első 1991. október 26-27. között elsősorban nem is a Balassi emlékhelyek felkeresését célozta meg, Fábry Zoltán stózi emlékháza, a jászói apátsági templom és premontrei rendház, az Andrásnyak krasznahorkai vára mellett a Szádelői völgy, a csetneki templom és a martonházi aragonit barlang volt az uticél; s mivel időnk engedte (nem úgy, mint idén), megtekintettük a csodálatos természeti környezetben a Murányi-fennsíkön lévő Murány várat is. „Előrelátható túrárköltség: cca 300 Korona” –

Balassi emléktáblája a zólyomi vár falában (Kő Pál munkája)
Balassi's memorial tablet in the wall of the Zólyom castle (by Pál Kő)

írta Himmler György, a klub akkori és mostani vezetője – hát azért ez változott már...

Ez év október 22-én Párkányból mintegy negyvenen indultunk a Balassi emléktúrára, autóbusszal végig a Garam mentén, s nem sokkal később Balassi szülőhelyén, Zólyomban (Zvolen) a költő emléktábláját (Kő Pál szobrászművész alkotása) koszorúztuk meg. Útközben, ha időnk engedte, megálltunk egyéb nevezetes helyeken is. Így például Garamszentbenedeken (Hronský

Benadik), az I. Géza király alapította Benedek-rendi apátság (1075) és apátsági templom megtekintésére, de most nem tudtuk útba ejteni a Balassák egykori várát, Liptóújjvárt. Így a valóságban is rövidebbre, mindössze negyven esztendőre szabott életút végső állomására (Hibbe, Hybe) ugyanezen a napon értünk. A hibbei templom előtti emlékoszlopon lévő szép relief ebben az évben került ide, a szentendrei Szentirmay Zoltán szobrászművész munkája. A

*Balassi emléktáblája Krakkó főterén
Balassi's memorial tablet on the main square
of Krakow*

templomban, a költő és családtagjai nyughelyén megkoszorúztuk az emléktáblát:

„GYARMATHI BALASSA BÁLINT VITÉZ FŐUR ÉS NAGY KÖLTŐ
ESZTERGOM VÁR OSTROMÁNÁL 1594 MÁJUS 19-ÉN
MEGSEBESÜLT,
ÜGYANOTT 1594 MÁJUS 26-ÁN MEGHALT,
S E TEMPLOMBAN TEMETETIETT EL.
SZERETTE HAZÁJÁT, SZERZETT ÉNEKET, DALT,
HARCMEZŐN ESETT EL, A HAZÁÉRT ÉLT S HALT.

E TÁBLÁT LIPTÓ VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE ÁLLÍTTATTA
1898-BAN.”

Gerenday A. és fia

*Szarka Gyula és Kőrösy Róbert Balassi-előadása a krakkói egyetem udvarán
The presentation of Gyula Szarka and Róbert Kőrösy in the court of Krakow University
Fotók – Photos: Balázs György*

Esténket Krakkóban diákszallón töltöttük, mely olcsó volt... Másnap Krakkó főterének egyik mellékutcájában (Jagiellonska – Sw. Anny sarkán) megkoszorúztuk a Balassi emléktáblát, majd a Wavel felé vettük utunkat, s az egész út legnagyobb meglepetésével találkoztunk a Jagelló egyetem középkori épületében: egy Balassi kiállítással! A reneszánsz épület belső udvarából nyíló pincéhez vezettek a szép plakátok, s lenn a pincében nagy szerű, gazdag Balassi kiállítást láthattunk. Az csak a bejárat mellett elvehető leporellóból derült ki, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum *E. Csorba Csilla* által rendezett Balassi kiállítását látjuk. A kiállításban egy szó sem mutatta sem ezt, sem azt a programot, amelynek során ez a vándorkiállítás Esztergomból indulván Egerbe, Sárospatakra, Lengyelországban Krosno, Krakkó után pedig Pozsonyba, Prágába is eljutott, eljut (az utolsó teremben futó videoprojekt végén *Várkonyi Gábor* projektgazda nevét olvashattuk). (Ld. *Várkonyi Gábor: Ötödfélszáz éve született Balassi Bálint. Balassi. Vándorkiállítás 2004. Magyar Múzeumok 2004/3. 3-5.*)

Ezután megnéztük kötelező penzumként a királysírokat: Jadvigáét, Báthori Istvánét, Sobieski Jánosét, majd a Czartoryski-gyűjteményt javasoltam megtekinteni mindenkinek, elsősorban a Báthory-relikviákkal kecsesgetve. Meg is tekintettük, Báthory István nélkül, az a rész jelenleg ugyanis nem látogatható... Nem látható Raffaello Santi Egy ifjú képmása sem, amely a második világháború alatt túnt el a németek kezén, s nem is került vissza. Nem úgy, mint Leonardo da Vinci híres festménye, a *Hölgy hermelinnel*, vagy Rembrandt *Tájkép a jó szamaritánussal* című képe. Láthattuk a nagyszerű fegyvergyűjteményt „párduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal”, a majolika termet, valamint a Poniatowski termet is.

Vasárnap Késmárkon meglátogattuk Thököly Imre mauzóleumát az evangélikus templomban, a mellette lévő hatalmas fatemplomot (kívülről

ma már vakolat védi, festett freskói a XVII. századból valók), majd *Kékkő* várában is megkoszorúztuk Balassi Bálint emléktábláját.

Útitársaink valának Szarka Gyula és Kőrösy Róbert. Szarka Gyula a Ghymes együttesből, aki Alku címen kiadott CD lemezén öt Balassi verset énekel, játszik a címet adó Csokonai-vers, valamint Tinódi versei és néhány népdal mellett. A versek között Nagy-Kálózi Eszter és Rudolf Péter mond el néhányat Zrínyi Kata Forgách Imréhez, Teleki Mihály Veér Judithhoz, Forgách Mária Révay Péterhez, Amade László Miticzky Julianához, Veér Judit Teleki Mihályhoz, Csokonai Vitéz Mihály Vajda Júliához és Zrínyi Ilona Thököly Imréhez írott leveleiből. A XVI-XVIII. századból való leveleket Szarka Gyula válogatta. Az „útítársak” gitárral és harsonával (pozan) kísérték Szarka Gyula és a túra résztvevőinek spontán előadását minden helyszínen: mintha az Alku CD lemezbemutatóját tartottuk volna eredeti helyszíneken! Persze előkerültek más Balassi-strófák is, lázasan forgattuk a szép számmal elhozott Balassi összeseket (Osiris, 2004), válogatásokat (Nagy László, még 1957-ből, Kovács István 2004-ből s a többi).

Az esztergomi záróünnepséget a Balassi emléktáblánál már nem tudtuk megtartani, az út Kékkőtől igen hosszúnak bizonyult. Erre jó alkalom nyílt november 18-án, amikor a parkányiak Balassi Bálint Emlékkonferenciát szerveztek Parkányban (Parkan helyett még mindig Stúrovo). A konferencia résztvevői az esztergomi Balassa Múzeum igazgatójának, Horváth Istvánnak vezetésével honismereti sétát tettek Balassi nyomában, majd megkoszorúzták a költő emléktábláját az esztergomi Kis-Duna sétányon.

S bár az „átkozott sok versek” költője életében százannál nem sokkal több verset szerzett (legalábbis ennyi maradt ránk), még a magamfajta malomkutatónak is szolgál meglepetéssel! A Balassi túsóra való felkészülésre összegyűjtött versesköteteket lapozgatva találtam a Célia-versek között az ötödikre, melyben hasonlítja a „szerelemet hol malomhoz s hol haranghoz”:

„Mely csuda gyötörem ez, hogy a szerelem
búrra most malommá lett,
Hol mint gabonáját, engemet, szolgálját
szép Céliával örlet,
Siralمام patakja az kereket hajtja,
kin lisztté létig töret.”

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

A Tour in Search of Bálint Balassi's Memory

The Balassi Club was founded in 1980 in Parkány (Stúrovo, Slovakia). It has been a very active community ever since, having organised several successful and popular recitals, talks, festive occasions and other events, involving many people of the Hungarian community. The most important event, however, has been the series of memorial tours. The destinations were different each year, but this year was dedicated to the great poet's memory, following the most important events and places in his life, from his birthplace in Zólyom, to his burial place in Hibbe, visiting many other interesting sights on the way.

Számvetés

Természettudományi gyűjtemények Pécsen

Horvatovich Sándor –
Kisbenedek Tibor –
Lovászné Szabó Márta

Történetük dióhéjban

A 2004-ben száz éves pécsi Janus Pannonius Múzeum, ill. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága természettudományi gyűjteményeinek alapjait túlnyomórészt ajándékozás és vásárlás révén hozta létre. Ezekből a második világháború előtt két állandó kiállítás készült. Az elsőt a megnyitás évében az akkor „pécsi városi múzeum” nevet viselő intézmény rendezte 240 csigafajból, lepkegyűjteményből, mintegy száz kitömött madárból, emléskoponyákból és mamut csontmaradványokból az akkori Országút utca – ma Rákóczi út – 11-ben. A második kiállításra új helyen – ma Rákóczi út 15. – 1935-ben került sor az 1927-től „Majorossy Imre Múzeum” nevet viselő jogelőd intézményben.

A második világháború pusztításai a természettudományi gyűjteményeket sem kímélték, jelentős részük tönkrement, a maradékokból rendezték meg 1947 decemberében már a harmadik épületben (ma Rákóczi út 54.) a harmadik állandó kiállítást.

A harmadik költözés révén 1950-ben végre olyan helyre kerültek gyűjteményeink (Rákóczi út 64.), ahol Gebhardt Antal és Horvát Adolf Olivér közreműködésével megindulhatott a környék – elsősorban a Mecsek és a Villányi hegység – virágos növényeiből, csigáiból és rovarvilágából (főleg bogaraiból) összeállítható szakszerű

gyűjtemény megteremtése. 1955-től Vass Anna idekerülésével az addig nem létező mikro- és makrogomba gyűjtemény indult fejlődésnek.

Az ország valamennyi múzeumának állami kezelésbe vétele évében, 1951-ben három hónapig önálló természettudományi múzeuma volt Pécsnek. Majd ezután, 1951. április 2-ától 1958. június 30-ig a három osztályra (régészeti, néprajzi és természettudományi) tagolódó, „Janus Pannonius Múzeum” nevet viselő intézmény – más múzeumokkal együtt – egyetlen múzeumi szervezet, „Pécs-Baranyai Múzeum” kötelekébe került. 1958. július 1-jétől megalakult a tanácsai irányítású „Baranya Megyei Múzeumi Szervezet”, melyet a rendszerváltás után a Baranya Megyei Önkormányzat – jelenlegi fenntartónk – vett át.

Az osztály és gyűjteményei mostani elhelyezésére (Szabadság út 2.) a Zsolnay szobor közvetlen szomszédságában, 1999-ben került sor. A Pécs belvárosának hátárán elhelyezkedő épület baloldali szárnya kiállítási terület, mely ma is felújításra vár. Az irodák és a kutatószobák kielégítő elhelyezést nyertek az épület jobboldali felújított szárnyában. Itt két teremben, melyeket sok-sok leleménnyel, saját munkával és csak nagyon kevés pénzzel sikerült használható állapotba hozni, eddig *harmincegy* időszakos természettudományi kiállítást rendeztünk, ennek mintegy felét saját gyűjteményeinkből, a többi kölcsönkapott anyagokból. Ebben az időszakban évi látogatottságunk 9.109 fő (2003) és 16.806 fő (2002) között mozgott. Látogatottsági statisztikánkat érintő sajnálatos tény, hogy 2003. november 1-jétől 2004. március 31-ig téli nyit-

vatartási rend szerint látogathatta a közönség kiállításainkat. Ez azt jelentette, hogy a látogatási szándékot 5 nappal előbb be kellett jelenteni, és ebben az esetben hétfőtől péntekig 10-16 óra között volt a kiállítás megtekintésére lehetőség. Ennek negatív hatása is – más negatív tényezők mellett – tükröződik a 2003-as és 2004-es statisztikánkban.

A kiállításainknak otthont adó épületrész záros határidőn belül teljes felújításra szorul. Ennek érdekében már két alkalommal sikertelenül pályáztunk, az elutasítás indoka mindkét esetben forráshiány volt.

A gyűjtemények, melyek minden múzeumban alapját képezik a szakmai munkának, röviden vázolt története bizonyos arra, hogy a fenntartók aktuális elvárásai nem tették mindenkor optimálissá a múzeumi hármass feladatkör (tudományos-adatközlő, gyűjteményi-fejlesztő és köznevelési) egymással összhangban lévő el- látását.

Kapcsolat a természetvédelemmel

A jelenlegi, félmillió példányszámot meghaladó rovargyűjtemény döntő többsége 1971-1999 között – anyagilag főleg a természetvédelem által támogatottan – a tájkelet (rovarkutató) muzeológus és 2 preparátor munkája nyomán, emellett külső munkatársak rovaranyagai is kerültek hozzánk. Ezekben az években csak néhány időszakos kiállítás készült, mert a látogatókat állandó kiállítás várta, az első 1966-1981, a második 1982-1999 között. A tájkelet során a következő önálló kötetek jelentek meg Uherkovich Ákos szerkesztésében: A Barcsi Ósborókás élővilága I. (1978), A Barcsi Borókás élővilága II. (1981), III. (1983), IV. (1985); A Béda-Karapanca Tájvédelmi Körzet Élővilága (1992), A Dráva mente állatvilága I. (1995), II. (1998), A Villányi-hegység botanikai és zoológiai alapfelmérése (2000), Magyarország tegesei (Trichoptera) (2002).

A múzeum rovargyűjteményében – csak az itt található nagyobb fajszerű csoportokat tekintetbe véve – 3 fokozottan védett és 79 védett bogárfaj, illetve 5 fokozottan védett és 92 védett lepkefaj bizonyító példányait őrizzük. Ezek az adatok pótolhatatlan értéket jelentenek természetvédelmi szempontból, mert e fajok gyakran veszélyeztetett kis populációinak elterjedéséről nyújtanak információt, melyet a védelmükre fordított kezelésekből fel lehet használni.

A természettudományi múzeumoknak – így a mi osztályunknak is – egyre nagyobb szerep jutott az utóbbi években a fiatalok, különösen az általános- és a középiskolások környezettudatosabb, a természet védelmét jobban szem előtt tartó tanítási, nevelési programjában. A múze-

A Természettudományi Osztály épülete – The building of the Department of Natural Sciences

Mamut zápfog. A Pécsbányatelepen 1928-ban feltárt „pécsi mamut” egyik zápfoga
Mammoth molar. Molar of a mammoth uncovered in Pécsbányatelep in 1928

umban tartott órák, a kiállítás és a gyűjteményi anyagok megtekintése, a szakértők hozzáfűzött magyarázatai és a foglalkoztatások a természet megismerésére és védelme fontosságának felismerésére inspirálják az ide látogató fiatalokat.

A jelenlegi állapot

Ásvány-, kőzet- és kőüveggyűjtemény

2677 darabból áll. Magját a 200 tételes Myskovszky Emil-féle, száz évvel ezelőtt a jogelődnek ajándékozott ásvány- és kőzetgyűjtemény alkotja. A környéken folyó intenzív bányászat révén sokféle ásvány és kőzetminta került ide. Jelenleg 2677 példányos ez a gyűjtemény. Az 1980-as éveken kb. ezer darab ásvány és kőzet, a tárolás megoldatlansága miatt a miskolci Herman Ottó Múzeumba került. Az intenzív bányászatnak köszönhetjük a „Pécsi mammut” (eredeti helyesírással) maradványait is. A mamut csontjaira 1928-ban bányászok bukkantak rá véletlenül. A csontokból 169 darabot őriz a múzeum. Jelenleg az ásvány-, kőzet- és őslénytani anyagunk csak kis mértékben gyarapodik, majdnem holt gyűjtemény, de időszakos kiállításainknak állandó forrása, életető eleme.

Gomba- és növénygyűjtemény

A növény- és állatvilág mellett a gombákat – újabbban – az élőlények harmadik, önálló csoportjának tekintik. Szabad szemmel a gombáknak általában csak a szaporodó szerveit láthatjuk, mert a többi, az ún. vegetatív részük vékony, szövetes fonálrendszer formájában többnyire a talajban rejtőzik. A gombafajok többsége ún. „mikrogomba”, mert ezek csak mikroszkóp segítségével tanulmányozhatók, illetve némelyek csak ezzel láthatók. Tevékenységük azonban, mint lebontó szervezetek a Föld egészének élővilága számára – a szerves és szervetlen struktúrák anyagának körforgalma miatt – alapvetően fontos. A sajnos eléggé rendezetlen állapotban lévő kollektív mintegy 50 ezer darabból áll, mikro- és makrogomba preparátumokat egyaránt tartalmaz. Jelenleg

a gombákkal az osztályon senki sem foglalkozik.

Az edényes növények (harasztok és virágos növények) már kiszáritott állapotban, ún. herbáriumi lapokra felragasztott 8760 lapból álló gyűjteményét az 1950-es és 1960-as években külső munkatársként alkalmazott Horváth Adolf Olivér botanikus-tanár alapozta meg a Mecsekben és a Villányi-hegységben, valamint ezek közvetlen környékén gyűjtött példányokkal. A jelentős mértékű gyarapodás pedig az osztály mindenkorai munkatársainak, valamint Kevey Baláznak, a Pécsi Tudományegyetem botanikusának köszönhető, aki 1995-ben intézményünknek ajándékozta a sok hazai ritkaságot tartalmazó herbáriumát. Jelenleg a Mecsekben élő mintegy 1500, a Villányi-hegységből eddig ismert 1027 növényfaj majdnem mindegyikéből van példányunk, emellett a Dráva mentén élő ritka növények is megtalálhatók gyűjteményünkben.

Állattani gyűjtemények

A jelenleg elfogadott rendszer szerint nyolc törzscsoportra (=superphylum) osztott valódi szövetes állatokból osztályunk csupán a fajokban leggazdagabbakból, illetve a legismertebbekből rendelkezik főleg dél-dunántúli példányokból összeállított gyűjteménnyel.

III. Superphylum: Mollusca – puhatestűek: Gastropoda – csigák és Bivalvia – kagylók. A 120 fajhoz tartozó, 4500 gyűjteményi egységből álló hazai puhatestű gyűjtemény szintén elsősorban dél-dunántúli példányokat tartalmaz. Alapjait Gebhardt Antal (1887-1972) hozta létre, majd az osztály utána következő munkatársai gyarapították. Singer István pécsi magángyűjtő 2000-ben adományozta múzeumunknak a főleg látványos

Bánáti bazsarózsa (*Paeonia officinalis banatica*). A Kelet-Mecsekben termő fokozottan védett faj herbáriumi példánya
Peony from Bánát. (*Paeonia officinalis banatica*). The herbarium specimen of the highly protected species yielding in the East-Mecsek hills

tengeri csigahéjából álló, kiállítási célra kiválóan alkalmas 1200 példányos gyűjteményét.

V. Superphylum: Articulata – szelvényes állatok: Arthropoda – ízeltlábúak törzse. Az egész állatvilágot figyelembe véve a legtöbb fajt (több, mint egy milliót, hazánkban mintegy 30 ezret) tartalmazó állattörzs, melynek hozzávetőlegesen 90%-a a rovarok osztályához (Insecta) tartozik. A Rovargyűjtemény mind a példányszámot (500 ezer példány körüli), mind a fajszámot tekintve a legnagyobb gyűjteményünk, mely az elmúlt 30 évben a jól szervezett táj kutatásoknak köszönhetően a legtöbbet fejlődött és gyarapodott, elsősorban a következő rovarrendekből.

Coleoptera – bogarak. A mintegy 4 ezer fajtól és hozzávetőlegesen 140 ezer példányból álló, túlnyomórészt a Dél-Dunántúlról származó kollektív alapjait a hazai állattani kutatásokban polihisztornak számító Gebhardt Antal teremtette meg, mintegy 10 ezer példányos, nagyon fajgazdag gyűjteményével. A gyarapodás az osztály munkatársainak a táj kutatásokban való részvételével jött létre. Több száz hazai bogár-ritkaságunk van, köztük jó egynéhány, melyekből csak mi rendelkezünk magyarországi példánnyal. Ilyen pl. a *Bembidion starki* (nincs magyar neve), az Alpok keleti előterében, a mo-csarak állandóan vizes talajában élő futóbogár (*Carabidae*), mely nagyon ritka, Magyarországról csak a Zselicben gyűjtött egyetlen példánya ismert. Emellett őrzünk korzikai, észak-afrikai, balkán-félszigeti, törökországi, kaukázusi és brazíliai – az osztály munkatársai által gyűjtött – bogárananyagot is.

Trichoptera – tegzesek. Ennek – a fejlődésében vízhez kötött – rovarcsoportnak a gyűjteményében, amely a legteljesebb Magyarországon gyűjtött anyag, 340 faj több százezer példányát 6 ezer fiolában elhelyezve őrzjük. Nagy értéke két európai ritkaság hazai bizonyító példányainak sorozata, melyeknek egyike a drávai tegzes fokozottan védett faj, jelenlegi ismereteink szerint lárvája elsősorban a Drávában él.

Lepidoptera – lepkék. A nagylepke gyűjtemény, amelynek alapjait a főleg a Dél-Dunántúlról származó, mintegy 30 ezer példányból álló, Nattán Miklós (1910-1970) által tudományosan és gyűjteményi szempontból kifogástalannul létrehozott gyűjtemény képezi, a táj kutatások gyűjtéseivel együtt jelenleg meghaladja a 100 ezer példányt, és ritka fajokban gazdag. A molylepkegyűjteményt (7 ezer példány) külső munkatársak hozták létre.

Az egyéb rovargyűjteményeket (Odonata – szitakötők, Orthoptera – egyenesszárnyúak, Hymenoptera – hártvásszárnyúak, Diptera – kétszárnyúak, Hemiptera – poloskák) a táj kutatások alkalmával beszerezett külső munkatársak gyűjtötték, így azok kisebb terjedelműek, összességükben megközelítik a 14 ezer példányt.

VIII. Superphylum: Deuterostomia – újszájúak: Vertebrata – gerincesek.

Aves – madarak. A közel 500 darabos, már feldolgozott és leközölt madárgyűjtemény elsősorban montírozott, kiállítási célokra kiválóan alkalmas példányokból áll, melyek 148

Bembidion starki – *Bembidion starki*

fajhoz tartoznak, legtöbbjükét Szalafai István gyűjtötte és preparálta. A jelentős tudományos értékű, 6 ezer darab körüli, de még csekély mértékben feldolgozott tojásgyűjteményünk Horváth Lajos ornitológus, illetve hajdani középiskolás tanítványai, Agárdi Ede és Vándor Tamás nevéhez fűződik. A 145 tételből álló Agárdi-féle fészekgyűjteményünk is figyelemre méltó. Intézményünk tojásgyűjteményét három ajándékozott, illetve vásárolt kollekciónak alkotja, melyeket túlnyomórészt az 1950-es években gyűjtötték. Mindhárom gyűjtemény zöme Pécs közvetlen környékéről származik. Tudományos értékük nagyon nagy, mert manapság már tilos hazánkban a vadon élő madarak tojásainak a gyűjtése.

Mammalia – emlősök. Létszámuk a bőrbe tömött kisemlősökkel együtt nem éri el a százat, kiállítási célokra teljesen megfelelnek, többségük a mostani időszakos kiállításokban található.

Szakalkalmazottak

Preparátorok: Szalafai István (1952-1976), Márton Zsófia (1975-1982), Mészáros Ágnes (1982), Vágner Géza (1983-1984), Petrovics Zsuzsa (1983-1986), Lovászné Szabó Márta (1985-), Sár József (1977-1980, 1989-2003).

Muzeológusok: Gebhardt Antal (1951-1968), zoológus (barlangi állatvilág, puhatestűek, rákok, bogarak, kétszárnyúak, poloskák); Reményi K. András (1951-1952), geológus; Móczár László (1954-1956), zoológus (hártýásszárnyúak); Vass Anna (1955-1991), botanikus (gombák); Lovas Márton (1969-1971), zoológus (bogarak); Uherkovich Ákos (1971-2004), zoológus (lepkék, tegzesek, puhatestűek); Horvath Sándor (1976-2004), zoológus (bogarak); Uherkovich Ákosné Nógrádi Sára

(1983-2002), zoológus (tegzesek); Dénes Andrea (1989-), botanikus (harasztok, virágos növények); Purger Dragica (2003), botanikus (harasztok, virágos növények); Kisbenedek Tibor (2004-), zoológus (egyenesszárnyúak).

Jelenleg mindössze 3, azaz három főből áll a szakalkalmazottak létszáma (1 zoológus, megbízott osztályvezető, 1 botanikus, kinevezett osztályvezető, 2003 februárja óta gyermekgondozási segélyen, 1 preparátor). A most aktív 2 szakalkalmazottat szinte teljesen leköti az időszakos kiállítások előkészítése és rendezése.

nikai és zoológiai kollekciónk. Sajnálatos tény, hogy az egyetemek Magyarországon – ellentétben a kultúrára és tudományra több anyagi áldozatot fordító országokkal, pl. Svédországgal – csak kivételes esetben és csak nagyon kis fajlétszámú élőlénycsoportokat érintve rendelkeznek jelentős – egy régióra vagy az egész országra vonatkozó, minden tudományos és ezen belül természetvédelmi igényt kielégítő növény- illetve rovargyűjteményekkel, mert az oktatás és a saját kutatásaik teljesen leköti az egyetem alkalmazottait.

A jövő számára a természetvédelmi célú

Dráva tégzés (Platyphylax frauenfeldi). Fokozottan védett faj
Dráva caperer (Platyphylax frauenfeldi). Highly protected species

Jövőkép

Összességében a félmillió darabot meghaladó gyűjtemény, amelynek legértékesebb része a 27 éven át tartó, Dél-Dunántúl természettudományos tájkatató programja révén jött létre, további jelentős gyarapodására – több okból – a közeli jövőben nem számíthatunk. Ezek közül a legfontosabb az osztály szakalkalmazott létszámának három főre való korlátozása (ami jelenlegi gyakorlatban csak kettő) és az őket majdnem teljesen lekötő feladat az időszakos kiállítások – melyeknek tapasztalataink szerint még az állandó kiállításoknál is erősebb a közönségvonzása – elkészítése, és természetesen az ehhez szükséges pályázatok megnyerése és teljesítése. Ilyen létszám és fő feladat mellett komoly eredményeket hozó tájkatatói pályázatokat megnyerni és teljesíteni lehetetlen.

Mivel gyűjteményeink jelentős része – még a rovargyűjteményeink is döntő többségükben – determinált anyagok, a teljes gyűjtemény-együttesünket figyelembe véve a legfontosabb feladat a meglévő anyagok teljes rendezése, illetve számítógépes nyilvántartásba vétele lenne. Ezáltal – elsősorban természetvédelmi és florisztikai-faunisztikai kutatások számára – nem válik teljesen holt gyűjteménnyé a Dél-Dunántúl jelentős részét és bizonyos csoportokban (Trichoptera, Carabidae) az ország egészét lefedő, pótolhatatlan tudományos értékű bota-

alapkutatásokat illetően a leginkább kínálkozó lehetőség a jelentős gyűjteményekkel rendelkező természettudományi intézményeknek a Magyar Tudományos Akadémiával, az egyetemekkel és a természetvédelemmel optimális harmóniában lévő fejlesztése, és nem az „öngólos” elszorvasztása. Az élővilág állapota és a természetvédelem jelenlegi helyzete miatt is reálisan indokolt jövőbeni fejlesztést nagymértékben segítené a természettudományos intézmények szervezeti – egyúttal költségvetési – önállósága és állami felügyelete.

Lásd még – See also: Képmelléklet II-III.

Collections of Natural History in Pécs

The history of the natural history collection goes back to 1904 when its foundations were laid upon donations and purchases. The collections have been removed since then and nowadays their museum building in Pécs is due to be renovated. A significant part of the collections is based on the representation of the flora and fauna of the Mecsek and Villányi Mountains region. After the short history of the collections the authors describe the different branches of the natural history collections: the minerals, rocks and fossils, fungi, the botanical and zoological collections and their highlights as well. The museum plays a key role in raising visitors', especially young people's awareness of the importance of nature conservation and protecting the environment through educating and disseminating essential information.

Múzeumi gyűjtemény, mint a természet adatbankja

Fűkőh Levente

A természettudományi gyűjteményekben dolgozóknak sokszor tesszik fel a következő kérdést: Mi értelme van a több ezer (tízezer) rovar, csiga, préselt növény, emlős tárolásának? Miért nem elég mindenkől egy-két darab? A szakember számára ezeknek a kérdéseknek nincs értelme, hiszen ha közelebbről vizsgáljuk meg ezeket a „tárgyakat”, kiderül, nincs két egyforma egyed, mindnek más a gyűjtőhelye, gyűjtési ideje, a gyűjtő vagy a determinálást végző személye, hogy csak a legfontosabb muzeológiai paramétereket említsük, s akkor még nem beszélünk az egyedek közti habituális differenciákról. Többek között ez az oka a gyűjteményekben tárolt igen magas példányszámoknak.

S ha már ezt a kérdést sikerült megválaszolni, itt a másik: mire jó ez? Erre a kérdésre megint többféle válasz adható. Tekintsük át most közelebbről a gyűjtemények szerepét a *természetvédelmi* kutatások oldaláról. Ha egy szakember azt hallja, hogy egy adott területen igen gyakori a *Helix pomatia* (éticsiga), ha csak nem nagyon éhes, nem feltétlenül az ebéd jut eszébe. A tudományos név már magában is rengeteg információt hordoz. A név hallatán az adott faj azonnal elhelyezhető az élővilág Linné óta (?) ismert természetes rendszerében. Fénykép, rajz nélkül is azonnal leírhatóvá válik az állat típusának alakja, s egy kicsit alaposabb ismeretek-

Kecskerák (Astacus leptodactylus) alkoholos preparátum

Astacus leptodactylus preserved in alcohol

kel azonnal be lehet azonosítani azt az élőhelyet (habitatot), ahol az állat az esetek döntő százalékában előfordul. Látható, hogy már ezek az adatok is igen szerteágazóak, s akkor még nem beszélünk a fentebb említett adatok hordozta információkról. A természetvédelemben dolgozó szakemberek gyakran szeretnék tudni, hogy egy adott terület élővilága hogyan alakult ki, milyen változások várhatók, vagy várhatók-e egyáltalán változások? Ezek az információk rövid vizsgálati periódusokkal nem válaszolhatók meg, s ekkor nincs más lehetőség, mint elővenni a múzeumi gyűjtemények példányait, s megfejteni a kódokat.

Aki úgy gondolja, ezzel vége a kérdéseknek, hamar feladja. Itt jön általában a következő kérdés: miért kell begyűjteni ezt a sok állatot, növényt, miért nem elég felírni az adatokat? Természetesen a szakemberek, pláne ha múzeumban dolgozik, erre is megvan a megfelelő válasza. Bizonyító példány nélkül az adat nem adat! (Tudom, itt sokan felszisszennek, mert a természet védelmében hozott, jól, rosszul megfogalmazott jogszabályok miatt egyes állatcsoportok esetében – klasszikus példa a madarak – a tömeges gyűjtések tilalom alá esnek.) Ha az információ megfejtésére nem áll rendelkezésre a példány, akkor csak részleteket tárhatunk fel. Mire gondolok? Évtizedekkel ezelőtt ki gondolta volna, hogy egyszer a vitás rendszertani kérdések eldöntésére a molekuláris biológia, biokémia, genetika legújabb eredményeit veszik elő. Ma már sok esetben természetes, hogy ilyenkor elhangzik a bűvös szó: DNS vizsgálat. De ha nincs bizonyító példány, s ha csak egy van? Tudjuk, már az egyetemen megtanultuk, egy mérés nem mérés. Papírra vetett adatok elemzése lehetetlen. A gyűjteményekben őrzött példányok vizsgálata évszázadok múltán is elvégezhető. Milyen szépen gyarapszik ilyenkor a rovartűn a cédulák száma!

Úgy gondolom, ennyi fölöslegesnek tűnő bevezető után talán érthetőbb, ha a továbbiakban a múzeumi gyűjteményekről, mint hatalmas információs adatbázisokról beszélünk. Talán sikerült néhány olvasóban kialakítani az ún. „aha élményt”. Röviden tekintsük át a Mátra Múzeum természettudományi gyűjteményét, mely jelenleg felosztásában öt nagy egységre oszlik: Geogyűjtemények (ősmaradványok, ásványok), Gerinces gyűjtemény, Rovargyűjtemény, Malakológiai gyűjtemény, Herbárium.

A gyűjtemények kialakulása az elmúlt évtizedekre nyúlik vissza. Sajnos a korábban itt őrzött anyagokról, a korábbi gyűjteményekről a múzeum viharos története miatt csak hiányos információkkal rendelkezünk, pedig a Mátra című folyóirat (Kárpát Egyesület Mátra Osztálya hivatalos közlönye) 1890-es években megjelent lapjain a következőket olvashatjuk: „A Mátromúzeum gyarapítása és fehérvágoztatása érdekében tel-

jes tisztelettel azon kérelemmel járulunk t. tagtársainkhoz, méltóztassék a múzeum ügyét kegyes pártfogással felkarolni. A gyűjteményt alig szaporíthatják sikeresebben mások, mint általában a vadászók, különösen az erdészeti felügyelők s alkalmazottjaik. Azért egész tisztelettel kérjük, méltóztassék a csekély fáradságot nem sajnálva, állatokat (olyanokat is melyek nem ehetők) elejteni, fészket, tojást, gombát, különösebb növényt gyökereستől, ásványokat, régiséget, szóval mindazt, mi a Mátra természetrajzára, régészetére vonatkozik gyűjteni, gyűjtetni s a lakhely és idő pontos megjelölése mellett Dr. Gergely Imre múzeumi biz. elnök úrhoz elküldeni.” E közlönyből ismeretes, hogy a felhívásnak volt, s nem is akármilyen eredménye, hiszen a múzeumba került anyag nyilvántartási munkálatait ekkor 8 fő végezte (4 gimnáziumi tanár, 2 orvos, 2 ügyvéd).

Mára nem kis büszkeséggel hirdetjük, hogy az ország második legnagyobb természettudományi gyűjteményét kezeljük, melyben nemcsak a Mátra területének élővilága lehető fel, hanem bizonyos állatcsoportok esetében, mint azt elődeink is megfogalmazták („1892. március 27.-től gyűjtő érdekerület az ország bármely tája”). Napjainkban már számos más földrész élővilágának képviselője is megtalálható a szekrényekben.

Gyűjtemények

Mollusca gyűjtemény. A múzeum magyarországi szárazföldi gyűjteménye több mint 51 ezer tétel, mintegy másfél millió egyed (75% Kárpát-medence, 25% világanyag). Ez a hatalmas adatbázis biztos alapot teremt arra, hogy a hazánkban élő puhatestű fajok elterjedését, gyakoriságát, ritkaságát, természetvédelmi státusát a gyűjtemény alapján értékelni tudjuk. A világanyagban elsősorban Európa, Ázsia, Afrika szárazföldi faunájának képviselői találhatóak meg, de folyamatosan, elsősorban vásárlás útján gyarapszik a tengeri anyag is.

Gerinces gyűjtemény. A múzeum gerinces gyűjteménye jelenleg 18.230 tételt tartalmaz. Ebből a hal gyűjtemény 1150 példány, a kétéltű- és hullógyűjtemény 1800 példány, a madárgyűjtemény 12580 tétel, az emlősgyűjtemény 2000 példány. A gerinces-öslénytani anyag 700 példány. A legnagyobb arányt képviselő madárgyűjtemény több részről tevődik össze. A preparált madárananyag 3150 példányból, a csontgyűjtemény 1650 csontvázból, a tojásgyűjtemény pedig 7780 fészkaljából (37.000 tojás) áll.

Rovargyűjtemény. A rovargyűjtemény nagyságát a nyilvántartásban szereplő 234.733 tétel csak részben reprezentálja, mert míg a lepkek, bogarak, poloskák, s az egyéb ún. tűzött taxonok esetében a tételszám és a példányszám

Részlet a csigagyűjteményből (Valvata fajok és Pomatia elegans)
 A detail of the snail collection: Valvata species and Pomatia elegans
 Fotók – Photos: Varga András

azonos, addig az igen dinamikus fejlődő alkoholos gyűjtemény esetében egy tételszám alatt több száz példány is értendő. A gyűjtemény nagy része, kb. 80% a Kárpát-medencéből került begyűjtésre, de jelentős az ún. világanyag is, mely elsősorban a Mediterráneumból, ill. Ausztráliából származik.

Herbárium. A tételszámot tekintve a múzeum legkisebb recens gyűjteményi egysége. A virágos növények 20.000 tétel, mohák 6000 tétel. Elsősorban hazai fajok alkotják.

Geogyűjtemények

Óslénytán. A paleobotanika 9.802 tétel, paleo-zoológia (gerincesek nélkül) 13.402 tétel. A gyűjtemény alapjának tekinthető ún. Legányi-féle anyag elsődlegesen a Bükk hegységéből származik, míg az utóbbi évtizedek gyűjtéseinek eredményeként kialakított negyedidőszaki malakológiai anyag az ország egész területét reprezentálja. A legnagyobb hazai holocén gyűjtemény.

Ásványtan. 1989-ben került a múzeumba az időközben megszűnt Gyöngyösorszi Ércbánya kb. 300 darabos ásványkollekcója, mely a gyűjtemény törzsét képezi. Gyűjteményeink szinte mindegyike tartalmaz olyan tudománytörténeti anyagot, melynek értékét kora mellett a gyűjtő személye adja. Ilyen a malakológiai gyűjteményben az ún. Bugát anyag. Bugát Pál Gyöngyös szülőtte, elsősorban a magyar orvosi és természettudományi művelv megalkotásában vállalt úttörő szerepet. Hagyatéka 1969-ben került a Mátra Múzeum tulajdonába, s az anyagban nem kis meglepetésre 89 csiga- és kagyló-faj is szerepelt. A gyűjtemény feltehetően csak a lakásának díszé lehetett, bár nem kizárt, hogy néhány érdekes forma nyelvújító munkájában is megihlette.

Ugyancsak kiemelkedő muzeológiai értéket képvisel Kempelen Radó (1815-1892) entomológusnak (Kempelen Farkas unokája) bo-

gár és lepkegyűjteménye. Kempelen, kora több neves természettudósával, Haynald Lajossal, Janka Viktorral tartva a kapcsolatot alakította ki gyűjteményét. A nagy és neves lepkész Abafi Aigner Lajos elismeréssel említi Kempelen Radót, s tisztellete jeléül róla nevezte el a Melitaea dymita ab. Kempeleni AIGNER lepkefajt.

A gerinces gyűjteményben találkozhatunk Magyarország legrégebb preparátumaiból is néhányval. Ezeknek gyűjtője és preparálója Petényi Salamon János (1799-1855), a magyar tudományos madártan megalapítója volt. Eredetileg lelkész, de hivatását csak 1834-ig folytatta, amikor a Nemzeti Múzeumban helyezkedett el, hogy minden idejét a természettudományos kutatásoknak szentelhesse.

Az óslénytani gyűjtemény megalapítója Legányi Ferenc (1884-1964). Munkássága Magyarország Északi-középhegységének területére terjedt ki. Közel 60 év gyűjtőmunkájának eredményeként több tízezer ősmaradvánnyal gazdagította a hazai gyűjteményeket. Tudományos hagyatékának legteljesebb egysége a Mátra Múzeumban található. Napjainkban 17 faj viseli nevét, mint például a Rosa Legányii.

Kutatási területek

A gyűjteményi szakágaknak megfelelően alakultak ki az elmúlt években azok a speciális kutatási területek, melyek a múzeum természettudományos tevékenységét jellemzik. Ezek a kutatási területek biztosítanak lehetőséget az ország különböző kutatóhelyeinek (múzeumok, egyetemek, akadémiai intézetek, nemzeti parkok, stb.) munkájában történő bekapcsolódásra. Ezeknek a munkáknak a révén a gyűjtemény folyamatosan gyarapszik.

Holocén malakológia, biosztratigráfia, paleogeográfia, paleoökológia. 1976 óta folyik a múzeumban az ún. holocén program, melynek

keretében a Közép-Duna-medence középhegységi területeinek, illetve fiatal negyedidőszaki süllyedék területeinek vizsgálata történik. Ezek a vizsgálatok újabban igen jó lehetőséget biztosítanak az őskörnyezet rekonstrukciókhoz.

A Kárpát-medence területéről származó szárazföldi és édesvízi malakológiai anyagok taxonómiai és faunisztikai vizsgálata az utóbbi években a természetvédelmi szempontból kitüntetett területekre koncentráldott. A munka keretében a középhegységek területén található kis vízfolyások, kisebb állóvizek monitoring jellegű kutatása történt meg. Egyes nagy kiterjedésű vizes élőhelyeken, mint pl. Gemenc területe, a Tisza és vízgyűjtő területe, vagy a Kis-Balaton térsége, folyamatos vizsgálattal nyílik mód a természetvédelmi szempontú kezelések biológiai hátterének biztosítására.

Kárpát-medencén belüli ún. erdős és füves területek folyamatos entomofaunisztikai kutatása folyik, mely több taxonra is kiterjed. Kiemelkedő jelentőséggel a Heteroptera és Cerambycidae taxonok területén mutatkozott meg az utóbbi években.

Az elmúlt években a múzeumban alakult ki az a speciális gyűjteményi egység, mely az Odonata és Ephemeroptera lárvák tanulmányozásához köthető. Ezek a kutatások igen jó lehetőséget biztosítanak egyes vízterületek minősítéséhez. A biomonitoring jellegű mintavételezés egy olyan adatbázis kialakítását jelenti, melynek segítségével a mintaterületeken a változások jól nyomon követhetők.

A fentiekben felsorolt kiemelt területeken folyó faunisztikai gyűjtések eredményeként kezdődtek meg az UTM térképezési programok: Gastropoda, Heteroptera, Odonata és Ephemeroptera (lárva), Cerambycidae. A térképezési program keretében készült el egy speciális Heteroptera-ra kidolgozott számítógépes nyilvántartási program is, mely a gyűjteményi anyag nyilvántartása mellett, az adott taxon előfordulásának térképi megjelenítését is lehetővé teszi.

Gyűjteményi egységeink nem lezártak, élők, ami azt jelenti, hogy folyamatos gvarapításuk megfelelő szakmai háttérrel biztosított.

Lásd még – See also: Képmelléklet II-III.

A Museum Collection as a Database of Nature

Natural history collections often inspire questions such as why there are so many samples of a species in the collections and what their importance is. Several answers can be given, from different aspects. In the conservation of nature it is essential to identify as much information on the species as possible to be able to protect them most efficiently. On the other hand, the items of the collection serve as a proof of the recorded data and they also help scientists to describe and predict changes in a given area or population. The Mátra Museum in Gyöngyös owns the second largest natural history collection in Hungary, and the author proudly presents the different collections and current research programmes of the museum.

Múzeumi természetvédelem

Lovas Márton Levente

A múzeumok és a természet védelmének gondolata az évek és évtizedek során folyamatosan változott. Megfigyelhető ez a debreceni múzeum immár több mint száz éves történetében is. A Debreceni Műpártoló Egyesülete 1902. május 17-i ülésén Löfkovits Artur órás és ékszerész felvetette a Debreceni Városi Múzeum megalapításának gondolatát. Ezt a gondolatot a tagság lelkesedéssel fogadta, az ügyet különös lelkesedéssel egy másik debreceni polgár, Sesztina Jenő vaskereskedő karolta fel. Mindketten anyagilag is hozzájárultak a múzeum létrehozásához, sőt Löfkovits a maga gyűjteményét is felajánlotta az első kiállításához, és évi ötszáz koronát biztosított a fenntartáshoz. Ez a gyűjtemény természettudományos tárgyakat, nevezetesen ásványokat is tartalmazott. A múzeum 1905. május 22-én nyílt meg. A múzeum első muzeológusa, Zoltai Lajos néprajzzal, régészettel és helytörténettel foglalkozott, így a természettudományi anyag nem gyarapodott. Igazából a Déri Frigyes gyűjtemény Debrecenbe kerülésével, továbbá a múzeum új épületének átadása, 1930. május 25-e után vált jelentős intézménnyé a Debreceni Múzeum. A Déri Frigyes gyűjteményben is voltak természettudományos tárgyak, még-hozzá nagyon szép őslénytani anyag, mint pl. Ammonitesek, Gastropodák, Cnidariák és növényi lenyomatok. Az, hogy a Löfkovits gyűjteményben milyen ásványok voltak, nem tudjuk, mert ezt a gyűjteményt visszakérte, amikor nem őt választották meg a Déri Múzeum első igazgatójává.

A természettudományos gyűjtemény akkor kezdett valójában fejlődni, amikor Ecsedi Ist-

ván, a múzeum első igazgatója felvetette, hogy a Hortobágyon az élővilágot bemutató múzeumot kellene létesíteni. Ez a gondolat 1934-ben valósult meg, amikor a múzeum munkatársai a Csárda három szobájában berendezték a Hortobágyi Múzeumot. Az eredeti elképzelések szerint az első szobában a Hortobágy talajviszonyait, növény- és állatvilágát, főként madarait, a másodikban egy akváriumot terveztek, melyben a kisebb halakat élve, a nagyobbakat kitömve állították volna ki. A harmadik szobában pedig a hortobágyi emberek életmódjának bemutatását tervezték. A halak bemutatása végül nem valósult meg, helyette a madárvilágot bővebben reprezentáló anyagot állítottak ki. A kivitelezésben olyan jeles tudósok vettek részt, mint Soó Rezső egyetemi tanár, Arany Sándor egyetemi tanár és Nagy Jenő, az ismert ornitológus, a Református Kollégium tanára. A múzeum és a város, mivel a múzeum gyűjteménye nem volt elegendő a kiállítás megrendezéséhez, közösen kérte meg a Református Főgimnázium vezetését, hogy madártani gyűjteményükből néhányat díjmentesen engedjen át a hortobágyi kiállítás részére. Így jött létre a *Hortobágyi Múzeum*.

Sőregi János, a Déri Múzeum második igazgatója szívügyének tekintette a Hortobágyi Múzeum fejlesztését, ezért 1943 végére 789 madár alkotta a gyűjteményt. A második világháborúban ez a gyűjtemény nagyobb részben megsemmisült, a megmentett állomány adja jelenlegi madárgyűjteményünk legszebb törzsanyagát. Bizonyos változást figyelhetünk meg a Hortobágyi Múzeum berendezésénél, ahol a komplex ismeretátadást célozták meg a kiállítás rendezői. Tulajdonképpen ez a fajta ismeretátadás a mai időkig korszerűnek tekinthető, jóllehet a termé-

szettudományos kiállítási technikák rendkívül sokat fejlődtek azóta.

Igen jelentős szemléletváltozás következett be a természetvédelem szükségességének felismerése és az egyre több védetté nyilvánított terület kijelölése kapcsán. Közismert, hogy hazánk elsőként védetté nyilvánított területe a debreceni Nagyerdő egy része. 1939-ben I-es sorszámmal kerül be természetvédelmi területeink törzskönyvébe, 1992-től pedig az egész Nagyerdő teljes 1100 hektáros területe védett. Ötvenhárom év kellett tehát ahhoz, hogy a mai természetvédelmi szervezet, de legfőbbképpen a természetvédelmi szemlélet megerősödjön.

A múzeumi szakembereknek lényegében a második világháború utáni konszolidálódás időszakától egészen az 1970-es évekig jelentős feladata volt a védelemre érdemes területek megtalálása, a védettségi eljárások megindításának kezdeményezése, és később ezen területek ellenőrzése. A Déri Múzeum két munkatársa jeleskedett ezen a téren, Ötvös János és Módy György.

Amikor 1973-ban megalakult a *Hortobágyi Nemzeti Park*, majd 1988-ban a Hajdúsági Tájvédelmi Körzet, a természeti értékek bemutatását múzeumunk szakemberei segítették. Mindkét terület kiállításainak forgatókönyvét mi készítettük. Ekkor zajlottak azok a viták, melyek mindmáig nincsenek igazából lezárva, miszerint szabad-e a természetet bemutató természetvédelmi kiállításban preparátumokat elhelyezni? Ugyanis a látogatót ezekkel mintegy hasonló preparátumok megszerzésére ösztönözzük, s ezáltal nemhogy a természet védelmére, hanem – ad absurdum – éppen pusztítására biztatjuk. A másik csendes vitatéma, ami a természetvédelem és a múzeumi szakemberek között a mai napig nincs lezárva, gyűjthetünk-e természetvédelmi területen tudományos vizsgálataink számára és a gyűjtemények gyarapítására? Ezek a kérdések jelzik, hogy a törvények összehangolására mindkét területen szükség lenne. A környezetszennyezés időközben felvetette a fenntartható fejlődés kidolgozásának szükségességét. Ennek megvalósulása egyelőre, úgy tűnik, várat magára.

Az 1980-as években felmerült gondolat, miszerint ismertessük meg a természet értékeit a gyermekekkel, mert amit ismerünk, aminek tudjuk az értékét, azt óvjuk is. E gondolat jegyében az iskolákban megindult a természet- és környezetvédelmi nevelés, és a múzeumokban a nyári táborok szervezése, főként a felsőtagozatos diákok számára. A debreceni Déri Múzeum Természettudományi Osztálya két ilyen nyári tábort is létrehozott, és tizenkét éven keresztül működött. Elsőként Hajdúnánáson T. Horváth Ildikó szervezésében, majd Derecskén e sorok írója vezetésével. Mindkét táborunkban nagy segítségünkre volt Loósné Nagy Ilona tanárnő. Tá-

Ifjú természetvédők a hajdubagosi földikútya rezervátumban
Young environmentalists at the mole-rat reservation in Hajdubagos
 Fotó – Photo: Lovas Márton Levente

boraink tíz- és hatnaposak voltak. Felmerülhet a kérdés, mit lehet ennyi idő alatt elvégezni? Nos, tapasztalataink rendkívül jók. Megismertettük a táborozókkal területünk növényeit, állatait, társulásait, de gondot fordítottunk a két kisváros helytörténetének, helyi néprajzi, művészeti értékeinek megismertetésére is. Az esténként rendezett vetélkedők és a táborzáró vetélkedések segítettek a megszerzett ismeretek elmélyítésében. Természetesen a napi programban a sport is helyet kapott, kerékpáron kerestük fel az egyes bemutatásra kerülő területeket, és gyalogtúrákat is beiktattunk. Nagy örömeinkre szolgál, hogy jónéhány táboros gyerek azóta a biológiai tudományok több területén kollégánk lett.

Úgy gondoljuk, hogy az a sok erőfeszítés, ami

egy ilyen jellegű tábor megszervezésével jár, nem volt hiábavaló. Nem mindenki jut el azonban az ilyen táborokba. Ezért fontosnak tartjuk a múzeumi gyűjtemények alapján rendezett múzeumi órákat. Ezeket a foglalkozásokat az óvodás korosztállyal kezdjük, és az általános iskolák tanulóival folytatjuk. Úgy tapasztaljuk, hogy a foglalkozásokra növekvő igény mutatkozik. Remélhetjük tehát, hogy a természet védelmét immáron természetesen tartó nemzedékek nőhetnek fel, nem kis részben a múzeumok szakembereinek segítségével.

Nature Protection in Museum

The notion of nature protection and museums have changed throughout the centuries. This phenomenon

could be perceived in the history of the museum in Debrecen, which was opened in 1905 and had a small collection of minerals from the very beginning. In the first decades the museum focused on the collecting and preserving the objects of ethnography, archaeology and local history. The research of natural history became a priority in the 1930s when director István Ecsedi initiated the establishing of a museum which could present the flora and fauna of the Hortobágy and in 1934 the Hortobágy Museum was founded. By the end of 1943 the museum's collection consisted of more than 700 birds and the attitude towards nature protection went through a significant change: the great forest of Debrecen became the first nature conservation area in Hungary in 1939. When the Hortobágy National Park was established in 1973 it were the experts of the museum who helped show the natural wonders of the park to the visitors.

A Pásztói Múzeum őslénytani kutatótáborai

Hír János – Hírné Fodor Erika

Világoskék Barkas furgon pöfögött felfelé a Bükkben Lillafüred felől. A répáshutai elágazásnál leért egy erdei útra, majd leállt. Nyolc ifjú ember és egy hatéves kislány mászott elő a kocsiból. Összecsomagolt sátrakat, konzerves ládákat, szatyrokat és szegényes felszerelést pakoltak elő. A kocsit vezetője rövidesen búcsút intett, és a társaság gyorsan táborveréshez látott, mert az esőnek természetesen lógott a lába.

1982 nyarán így kezdődött az első kutatótáborunk, melyet friss diplomás pedagógusként szerveztünk a Pongor-lyuk feltárására. 2004 nyarán immár 21. alkalommal rendeztük meg a tábor. Közben számos bükki barlangban végeztünk feltárást, vagy régéazonosító ásatást (pl. Peskó barlang, Kőrös-bérci barlang, Lök-völgyi barlang). A kilencvenes évek közepén búcsút mondtunk a barlangoknak és miocén korú nyílt-színi üledékek ősgérces maradványait kezdtük vizsgálni. Megfordultunk a Nógrád megyei Egyházasdengeleg, Sámsonháza, Mátraszőlős határában. 2000-től visszatértünk a Bükkbe és a felsőtárkányi „Güddör-kert” őslénytani lelőhelyen dolgozunk. Mindegyik munkahelyünkről tudományos és ismeretterjesztő publikációk is születtek. 2003-tól táborunk nemzetközivé fejlődött, mivel a Torontói Egyetem Embertani Tanszékének professzora, David Begun csatlakozott hozzánk hat tanítványával.

A táborok alapölete kezdettől fogva változatlan: a tudományos kutatómunkát, ill. az ásatást kössük össze a középiskolás fiatalok nevelésével. Hozzuk ki a gyerekeket a városból a természetbe, és két hét erejéig ízleljék meg a valódi nomád körülményeket. Kiszolgáló személyzetről természetesen szó sem lehet. Magunk verjük a sátrakat, magunk főzünk, mosogatunk, járunk vízerért, és magunk ássuk ki a „budi elent”. Ez az önfenntartó tevékenység már önmagában is intenzív nevelési lehetőséget rejt (nincs ott a nagy,

aki elmosogasson helyettem). És persze televízió, videó, számítógép meg hifi torony sincsen, csak az esti táborfűt, a beszélgetések meg a gitár. Egészen 2001-ig még saját gépjárművel sem rendelkezünk. Ekkor lett először a „Dezső keresztnévre hallgató Trabant”, majd ennek kímálásával egy délceg Toyota mikrobusz, amivel a vízfordástól a mintaszállítási végre mentesültünk a kemény cipekedésektől.

A tábor szervezést természetesen nem mi találtuk ki. Mi is voltunk középiskolások és akkor abban a szerencsében részesültünk, hogy részt vehettünk a tiszaföldvári Hajnóczy József Gimnázium odorvári kutatótáborában.

A szakmai munka három brigádban folyik. A „bányász brigád” végzi az ásatási kubikosmunkát és ők azok, akik az ősmaradvány tartalmú üledékeket zsákokba rakják. Amíg barlangi ása-

tásokon dolgoztunk, addig ez a brigád gyűjtötte be a látványosabb csontleleteket.

Az „aranyos brigád” végzi az üledék vegyi kezelését és iszapolását. (A művelet elengedhetetlen ahhoz, hogy a kisméretű leleteket, pl. rágcsálófogakat láthatóvá tegyünk.) Hosszú éveken át lavórok mellett guggolva, szitákban kézzel lötyböltük az iszapolni valót. Amikor miocén nem-barlangi lelőhelyeinkről tonnás nagyságrendűre rúgott a mintaanyag, akkor ez a hagyományos technológia már tarthatatlanná vált, és szerkesztettünk egy iszapológépet.

A „hamupipóke brigád” asztal mellett ülve minuciózus módon válogatja át a mosott üledéket, és csipesszel fiolákba gyűjti az apró csontokat, puhatestűhéjakat és fogakat.

Az iszapolás és a válogatás általában nem fejeződik be a táborban. Rendszerint

Kanadai – magyar bányászbrigád a felsőtárkányi Güddör-kertben

The Hungarian-Canadian miners' team in the Güddör Garden in Felsőtárkány

Fotó – Photo: Hír János

a táborvezetőre hárul, aki az őszi hónapokban egyéb kötelezettségei mellett kikapcsolódásként végzi ezeket a műveleteket. Ugyancsak az ő tiszte a leletanyag közgyűjteményi elhelyezése. A tudományos feldolgozásra az utóbbi években már egy kisebb kutatócsoport állt össze.

A tábor napirendjében délutánonként lehetőséget biztosítunk pihenésre, játékokra. Egy teljes napot szoktunk strandolásra is szánni („retékáztatás”). Minden táborok egyik fénypontja az avatási szertartás. Nem a főnökség találta ki, hogy aki egymás után három táborban vesz részt, az „kis jelvényt” kap, míg, aki öt táborban is jelenkedik, az a „nagy jelvény” várományosa.

A medáliák feltűzése előtt azonban a jelölteknek kemény próbatételeken kell átessen, mely igazi vaskos diákhumorral telített procedúra.

A táborhoz szükséges pénzt a táborvezető minden évben pályázatok útján koldulja össze. Leghűségesebb támogatóink a MOBILITÁS Ifjúsági Szolgálat, a Nógrádi Mecenás Alapítvány, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, valamint Pásztor Város Önkormányzata. Mind a mai napig megtudtuk oldani, hogy a részvételért ne kelljen fizetni, ugyanakkor a munkáért sem jár bér, csak a romantika és az önálló felfedezés élménye.

The Palaeontological Research Camp Programme of the Museum of Pásztor

The museum has been organising a kind of scientific “survival” camp for secondary school students since 1982. They organise field work in the Bükk Mountains and other areas in caves, sediments etc. each year with the primary aim to educate young generations through discovery, investigation and processing finds on prehistoric sites. Students take part in different procedures of palaeontologic research, they get away from busy city life and “civilisation”, and they learn to take care of themselves. Scientific work does not end with the closing of the camp, selection, processing and publication are done by the research team afterwards. The project is financed by competition and sponsors, so it is free for participants who are engaged in a romantic discovery each time.

Elindulni, meglátani, felfedezni, megismerni, védeni... Kulturális Örökség Napjai 2004

Horváth Edina – Kertész Margit

Ha az emberi életkorhoz viszonyítunk, akkor a húsz év bizony az ifjúság csúcspontját jelenti. Ha mindezt egy ötlet, egy mozgalom, egy fesztivál életkorára értjük, nem biztos, hogy a csúcson járunk. Húsz évvel ezelőtt a franciák találták ki és kezdték terjeszteni az ötletet, hogy az év meghatározott napján be lehessen menni olyan épületekbe, ahova egyébként nem mindennapos a bejutás. Az emberi kíváncsiság és a leskelődés élményén túl ismereteket lehetett szerezni az épület stílusáról, építésének körülményeiről, jellegzetességeiről, a benne folyó munkáról.

Terjedt a jó ötlet, és eljutott egészen az Európa Tanácsig Strasbourgba. 1991-től minden évben innen érkeznek az inspiráló üzenetek, jól bevált módszerek, minták és modellek Európa-szerte, hogy az ingyenes épületlátogató hétvége legyen mindenkié. Az ajánlások között szerepel az ingyenesség, az ismeretek átadása, amely lehet írott, élő szóval elmondott vagy mindkettő egyszerre, az Európa Tanács zászlajának homlokzati elhelyezése, és évente központi téma választása.

Ha szabad egy rövid történelmi kitérőt tennem, jó szívvel szólnánk a 2002-es évről, amikor a Nemzeti Múzeum 200 éves évfordulójához csatlakozva „Múzeumok – előtérben a háttér” hívószóval hirdettük meg szeptember harmadik hétvégéjének eseményeit. Bizonyára a lap olvasói közül is sokan aktív szervezői vagy látogatói voltak az eseménynek, amelyet próbaként hét múzeum éjszakai nyitva tartásával is összekötöttünk. Hogy a kísérellet nem volt hiába, annak tanújele a múzeumok éjszakájának ez évi sikere. Elmondhatom, hogy könnyű volt a múzeumokkal,

helytörténelmi gyűjteményekkel, tájházakkal szót értenem, mert ők nálam sokkal jobban tudták, mit kell tenni ahhoz, hogy a betérő jól érezze magát, és alkalmasint vissza is térjen. A koncertek, irodalmi estek, játszóházak, rendkívüli tárlatvezetések, pogácsás-vörösboros beszélgetések, azóta is fontos kísérő jelenségei az épületlátogatásnak.

A következő év „Zsolnay – Házdísznéző” jelszóval került bele az örökség napok krónikájába. A századforduló építésze, Zsolnay Vilmos munkássága olyannyira kedvelt a nagyközönség körében, hogy a látogatók száma jelentősen emelkedett. Az Örökség Galériában *150 év – 150 műtárgy (Válogatás a magyarországi magángyűjtemények védett Zsolnay kerámiáiból)* című kiállítás szervesen kapcsolódott az évfordulós programsorozathoz. Szakértőnek az Iparművészeti Múzeumból Csejtei Évát, az életmű avatott ismerőjét kérték fel. A Zsolnay családot megőrkítő archív fotókópiákat és az eredeti mintalapokat a kiállítás idejére a pécsi Janus Pannónius Múzeum adta kölcsön. A központi téma magával hozta a sétaútvonalak kialakulását, ugyanis a Zsolnay homlokzatokat értő vezetéssel csak útvonalra felfűzve lehetett végigjárni (23 sétaútvonal országsszerte). Külön öröm, hogy Pécs városa napi rendszerességgel indítja idegenforgalmi szezonban a Zsolnay sétát. A megnyitó napján került bejelentésre a méltatlan állapotban lévő pécsi „Csukás-ház” védetté nyilvánítása, ezzel megteremtve azt a rokonszenves gesztust, hogy lehetőség szerint a központi témához kapcsolódva a Kulturális Örökség Napjain legyen védettségi bejelentés.

Végre megérkeztünk az idei évhez, a „Lélegző örökségünk” címmel meghirdetett programhoz, mely a Kertek, parkok, temetők,

arborétumok, botanikus kertek, természetvédelmi területek, közterek és egyéb tájépítészeti alkotások bemutatását tűzte ki célul a szeptember 18-19-i hétvégére. A kiindulópontunk az volt, hogy a felsorolt értékek, műemlékek a táj szerves részei, melyek egy-egy szemlélete és kezelése elengedhetetlen feltétele a korszerű gondolkodásnak.

A program előkészítése, összehangolása a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal feladata, ennek során sokakat kellett az ügynek megnyernünk, találkoztunk az arborétumok vezetőivel, a Természetvédelmi Hivatal munkatársaival, részt vettünk a Temetőkertészek és Fenntartók Egyesülete által szervezett Temetőkert konferencián Kecskeméten, összehívtuk a fővárosi helytörténelmi gyűjtemények vezetőit, elmentünk Kisújszállásra, a Város- és Faluvédők országos találkozójára is, hogy rajtuk keresztül is elérjük az országban rejtőzött értékes helyeket.

Elmondhatjuk, hogy egyetlen megye sem hiányzott a jelentkezésekből, de hozzá kell tenni, hogy néhány fővárosi kerület nem talált a maga környezetében megmutatásra méltó épületet. 420 helyszín és 101 sétaútvonal szerepelt abban a kínálatban, amely a Pesti Est különszámaként országos terjesztésben száz-ezer példányban megjelent. Anélkül, hogy száraz statisztikai adatokkal kívánnánk untatni az olvasót, elmondhatjuk, hogy 73 helyszín és 24 sétaútvonal képviselte Budapestet, 347 helyszín és 77 sétaútvonal vidéken volt látható. Az igazán nagyszerű dolgok a helyszíneken történtek, mi pusztán az odavezető utat próbáltuk megmutatni a zászló, a plakátok és az idegenvezetői kitéző elküldésével, és a központi hírverés, sajtótájékoztató megszervezésével.

Engedjessék meg egy szubjektív beszám-

Részlet az isaszegi zsidó temetőből
Detail of the Jewish cemetery in Isaszeg
Fotó – Photo: Horváth Edina

moló néhány helyszínről, amit a két nap időben megengedett, és ami annak okán hiteles, hogy személyesen jártunk ott. Ebben az évben először jelentkezett az Inter-Európa Bank, hogy a főváros V. kerületében, a Szabadság téren igényesen felújított székházát büszkén bemutassa mindazoknak, akiket nem csupán a hitelkonstrukciók ajánlata, hanem a gyönyörű palota története is érdekli, és azt is tudják, hogy ebben az épületben volt Kozma Lajos lakberendezési üzlete, a Budapesti Műhely. A szalon az 1920-as évek végéig működött, majd Kaszab Aladár csavargyáros és felesége, Weiszkopf Jozefa lett az új tulajdonos, akik a második emeleten alakították ki fényűző lakosztályukat. Az úri lakás minden szobája más-más faanyagból, más-más felületkezeléssel készült. Volt zeneszoba orgonával, fehér márvány falikúttal, ólomüveg ablakkal, aranymozaikkal, feszített kárpittal. A teljes körű restaurálási munka után korabeli bútorokkal egészült ki az ezen a két napon bemutatott enteriőr. Mindezeket a szépségeket a rekonstrukció tervezőjének, Dévényi Tamásnak a lánya mutatta be kedvesen, a papa útmutatásai alapján.

A téren maradvány röpke látogatást tettünk a Magyar Nemzeti Bank épületében, ahol sűrű tömegek álltak sorba, hogy maguknak némi pénzt nyomtassanak, vagy éppen az aranyrudat emelgessék a Látogatóközpontban, de sokakat érdekelt az épület bemutatása is. A bejáratnál kezembe nyomott emléklap szerint én voltam a 23969. látogató. Szép teljesítmény!

Tovább haladva a Közép-Európai Egyetem, a CEU épülete következett, majd a Belügyminisztérium. A József Attila utca – Roosevelt tér – Mérleg utca – Nádor utca által határolt

területen lévő épülettömb felújítása 2003-ban fejeződött be, így most először a Kulturális Örökség Napján lehetett bemutatni a nagyközönségnek.

Erőnköből a szombati napra még a XII. kerületi Kis János altábornagy utcai társasházra futotta, amely 1928-ban Medgyaszay István tervei alapján készült tisztviselői lakások céljára. Baráti légkörben emlékeztek meg a tervező életútjáról, a felújítás munkálatairól egy fotókiállítás és előadás keretében.

Vasárnap a ragyogó napsütés arra készítette bennünket, hogy vidékre is ellátogassunk. Jó dolguk volt a fővárosiaknak, hogy Pest megye aktivitása révén sok és érdekes látnivaló akadt a közelben. Első célpontunk Gödöllőn keresztül Isaszeg volt, mégpedig a középkori plébániatemplom és a zsidó temető. Döbbenetes volt azt tapasztalni, hogy a helyi lakosok mennyire nincsenek tisztában közvetlen környezetük értékeivel. Legalább ötven próbáltuk bennünket meggyőzni arról, hogy Isaszegen biztosan nincsen zsidó temető. Kitartásunk eredményeképpen találkozhattunk egy kivételes emberrel, aki néhány éve, édesanyja halálakor kezdte el egyedül, a falu személtérakója alól kiemelni, felszínre hozni a hajdani zsidó lakosság sírköveit, és helyreállítani az egykori temetőt.

Azért, hogy lássuk, miként indult a gondolatébresztő séta a Gellérthegyen, ott is megfordultunk, és örömmel tapasztaltuk, hogy a meghirdetett időpontokon túl – a nagy érdeklődés miatt – plusz csoportokat indítottak a Sziklakápolnától a Jubileumi parkon, a Citadellán és a Filozófusok kertjén át a víztározóig. A Ménesi úton lévő Molnár C. Pál műterem-múzeum alig győzte fogadni a látó-

gatókat. Az itt szervezett baráti kör egész évben folyamatosan programokat hirdet, ezen a két napon a Margitszigetre vezetett az irodalom és a zene jegyében szerkesztett séta.

Csupán egyetlen időpontban, vasárnap délután három órakor nyitotta meg kapuit a Csörsz utcai ortodox izraelita temető. A lakóházak között meghúzódo, magas kerítéssel elzárt helyről sokan nem is tudnak, pedig a főváros egyik legrégebbi, eredeti állapotában fennmaradt temetője. Lózszy Tamás felkészülten és nagy türelemmel igazította el a népes hallgatóságot az ortodox temetés szokásairól, szertartásairól, a temető viszontagságos történetéről. 1890-ben temettek ide először, és 1961-ben utoljára. A főúttól jobbra a férfiakat, balra a nőket temették, ez alól a szabály alól csupán egy házaspár sírja a kivétel. Megtudtuk, hogy a XIX. században a nagy köztemetők szomszédságában kaptak helyet a zsidó temetők, így a Csörsz utcai a nagy Németvölgyi úti köztemető mellett kapott 922 négyszögölnyi telket a Fővárostól. Kissé lassan, de halad a felújítás.

A nap végén, hogy a „Lélegző örökségünk” szlogenhez is hűek legyünk, meglátogattuk az Illés utcai Fűvészkeretet, ahol jóleső fáradtsággal számoltak be arról, hogy a két nap látogatottsága az átlagosnál háromszor nagyobb volt. A szervezés elején a természetvédelmi parkok és az arborétumok igazgatói felhívták a figyelmünket a természet rongálására, és előre kifejezték aggodalmukat. Ennek hatására tettük a programfüzet hátsó borítójára a NATURA KÓDEX 16 pontját. A Fűvészkeret igazgatója úgy fogalmazott, hogy „mintha most jobb közönséggel találkoztunk volna, valahogy mások voltak az emberek”.

Ha a bevezetőben említett 20 éves évforduló nem is a csúcspontot jelenti, de valamit igen. Tudunk már kikapcsolni, a hétköznapi gondok, ellentétek fölé emelkedni, kulturáltan viselkedni, a szépet észrevenni, az okos szót meghallani. A Kulturális Örökség Napjain, 2004. szeptember 18-án szombaton és szeptember 19-én vasárnap este hét óráig mindegyikben.

Set out, See, Discover, Learn and Protect.... Days of Cultural Heritage 2004

The idea of opening certain buildings otherwise closed for the public started from France 20 years ago and for a while it has been co-ordinated by the Council of Europe. In Hungary several successful events were organised in the past few years: the Museums' Night, when some museums stayed open for the night; private collections were exhibited; guided walking tours were organised to special destinations etc. This year the main idea was to show landscape heritage – public parks, gardens, cemeteries, natural reserves. The programme called *The Breathing Heritage* was another successful initiative all around the country. The authors describe some of the interesting and special venues that they visited on that occasion.

Nemzetközi kapcsolatok

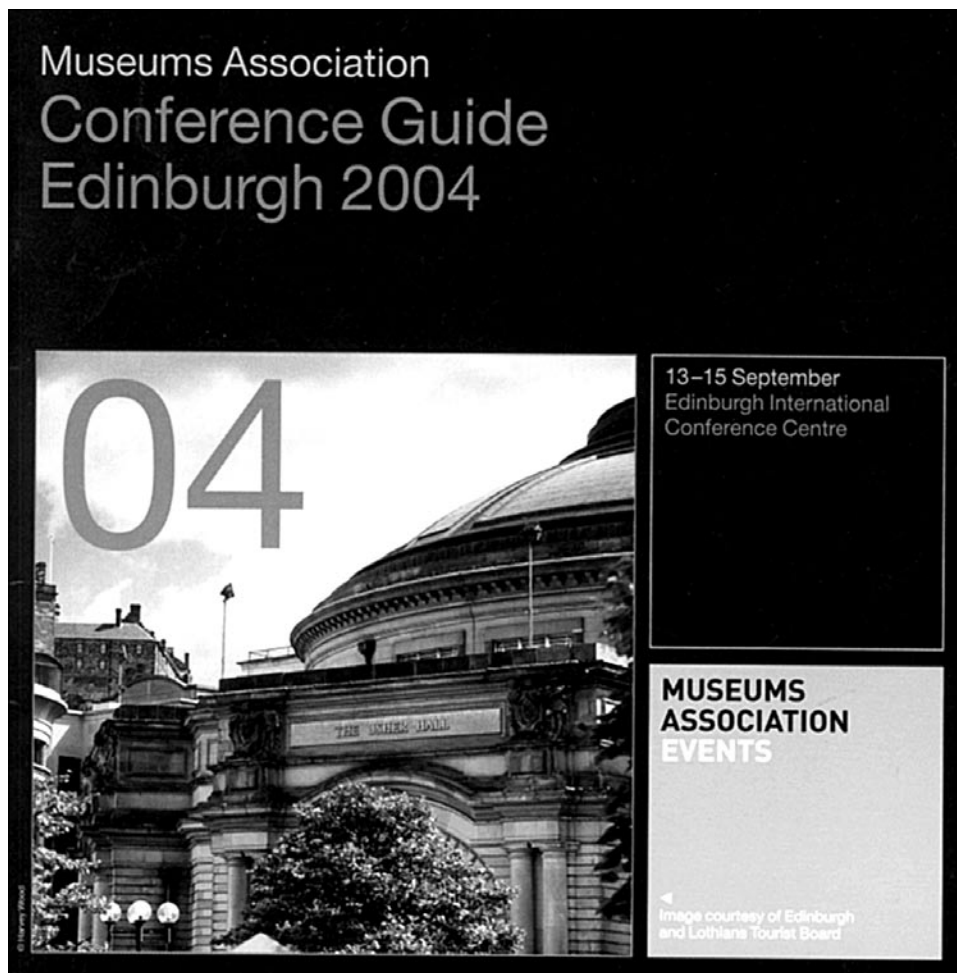
Amiről a brit kollégák beszélnek...

Csornay Boldizsár

A brit múzeumok szövetségének (Museums Association) Edinburgh-ban szeptember 13-15. között megrendezett konferenciáján a British Council, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Szépművészeti Múzeum támogatásával vehettem részt. Az évenként megrendezésre kerülő találkozón a szigetországi muzeológiát érintő konkrét kérdések mellett általános múzeumpolitikai és regionális ügyekről tárgyalhattak a résztvevők. E témák között most a skóciai állami- és magánmúzeumokat érintő feladatok, valamint az újonnan csatlakozó országok múzeumairól készített pillanatfelvételek szerepeltek.

A konferencia két kulcsszava az *identitás* és az *internacionalizmus* volt. A kérdéscsoportot négy, párhuzamosan tartott szekcióban (a múzeumok és nemzeti önazonosság, a jövő gyűjteményei, a munkaerő fejlesztése és a nemzetközi kapcsolatok) igyekeztek a szakemberek körüljárni. Az identitás fogalmát több szempontból is elemezték, ezzel akaratlanul is megkérdőjelezték a „mi és az idegenek” lehetséges oppozícióját. Bár teoretikusan senki nem mondta ki, sőt egyes előadók szándékával sem biztos, hogy egyezik az összegzés, de az egymásba ágyazódó, éppen ezért egymást *kölcsönösen relativizáló* identitások megnyilvánulásaként lehetett felfogni a konferencián elhangzottakat. A kérdés úgy fogalmazódott meg, hogy a jövő számára ma milyen gyűjteményeket kell kialakítani, azok mit képviseljenek, és ehhez milyen szak tudásra lesz szükség? A közönségnek európaiságot vagy országtudatot, nemzet tudatot vagy kisebbségi-, ill. helyi tudatot kell-e közvetítenek ezek az intézmények? Másképpen, általános kultúrtörténeti értékű tárgycsoportok múzeumai mellett lehet-e létjogosultságuk olyan, esetleg csupán egyetlen tárgytípust bemutató gyűjteményeknek, mint az egyik felszólaló által elrejtett példaként említett, egyébként létező 'souce-bowl collection'-nak? A válasz talán nem is olyan magától értetődő, mint ahogy a konferencián sem alakult ki konszenzus erről.

Ha a szakmaiság és finanszírozhatóság mellett a minőséget adottnak feltételezzük, akkor véleményem szerint a felsoroltak közül valamennyit nemcsak megengedhetőnek, hanem szükségesnek is kell vennünk. A lehetséges világlátások egymás melletti bemutatása és megértése része a ma oly divatos szóhasználatnál élve a 'politikailag korrekt' viselkedésnek. A kérdés relevanciájára rögtön a konfe-

renciát megnyitó beszéd hívta fel a figyelmet. Az afro-amerikai előadó ültetvényeken végzett ifjúkori terepmunkájáról szóló anekdotái azt bizonyították, hogy nem elegendő a pusztán udvarias (politikailag korrekt) nyelvhasználat. Egy olyan tárgyi-szellemi kultúrájától valamilyen okból elidegenített vagy elidegenedett közösség, amelynek pusztán a kisebbség- és elnyomottság tudata (jelen esetben az egykori rabszolgaság) ad identitást, csak szélsőségesen, oppozícióban képes definiálni önmagát. A különböző kisebbségi- vagy csoportidentitások tiszteletének biztosan nem az a helyes módja, hogy nem beszélünk rólok, vagy az egyes heterogén közösségekben nem ünnepeljük a kiscsoportos vagy személyes identitásokat egyesek érzékenysége miatt, hanem éppen ellenkezőleg. A magam értelmezése szerint a konferencia egyik üzenete, hogy sokkal inkább az egymásba ágyazódó identitások sorozataként megragadott kulturális jelenségek tükrözése, mintsem a bináris oppozícióra szaggatás adhat a jövő kiállításainak igazi létjogosultságot.

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó

szekcióban több előadás is foglalkozott a másban csatlakozott országokkal. A terület általános forráshiányát említették, mint a professzionális menedzselés egyik legnagyobb akadályát. A magyar múzeumokat rendkívüli szimpátiával és elképesztő helyismerettel bemutató brit professzor a hallgatóságnak a magyar muzeológusok önfeláldozó áldozatvállalását illusztráló egy olyan, egyébként igen elegáns múzeumbelsőről készült diát mutatott be, ahol éppen vásárt rendeztek. A mondanó egyértelműsítése érdekében hozzátette, hogy a muzeológusok jelentős hányada ma Magyarországon mellékállásokkal kénytelen a megélhetését biztosítani. Idézem „beszéltem olyannal is, aki gyertyát árul munkaidőn kívül...” Lehetséges megoldásként a brit szisztéma átvétele kínálkozik, vagyis a nemzeti lottó jövedelmét adja a kormányzat a múzeumi területnek, valamint fordítsa a turizmusból származó haszon törvényben meghatározott részét is az ágazat finanszírozására, amit nem adományként, hanem működő tőkebefektetésként kell felfogni. Létre kell hozni a kiemelt gyűjtemények fejlesztésére

a magyar National Fund for Acquisitions-t. Az Egyesült Királyságban a végképp finanszírozhatatlan kis múzeumokat az adminisztráció csökkentése érdekében összevonják, a fantommúzeumokat pedig törlik a támogatásban részesülő kulturális intézmények listájáról.

A hallgatóságot szinte sokkolta a következő előadás. A Szlovéniában közel egy évtizedet a British Council helyi vezetőjeként eltöltő előadó elmondta, hogy ebben a fiatal országban többet költenek a múzeumokra, mint Nagy-Britanniában! Sőt, 2003-ig bezárólag a kulturális szférára fordított összeg (beleértve a jövő alapját biztosító oktatást is) még a honvédelmi tárca büdzsáját is meghaladta. Ezen a ponton a konferencia kulcs gondolatához is kapcsolódott a beszámoló. Expressis verbis elhangzott, hogy Szlovénia a szomszédaival ellentétben felismerte, hogy a kulturális örökség megfelelő kezelése nemzetformáló, identitást képző erő. A helyi politika stratégiai fontosságot tulajdonít ennek a területnek, belátva azt is, hogy a turizmus és a nemzetközi kapcsolatok egyik pillére a szezonálitástól független kulturális intézményrendszer stabilitása.

A szekcióülést vezető külön kiemelte, hogy a csatlakozókban nem egyszerűen újonnan jövőket kell látni, hanem olyan partnereket, akiktől tanulni is lehet. „Az új EU-s tagállamok a hatalmas műkincs vagyonon túl olyan értékekkel rendelkeznek, amelyek Britanniában talán már hiányoznak”. Erre hozta fel példának a rendkívül magas színvonalú restaurátorképzést. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a közös EU-s pályázatokból *mindkét* fél profitálhat.

A munkaerő fejlesztésével, ill. az intézmények vezetésével foglalkozó szekcióban többnyire olyan általános érvényű megállapítások hangzottak el, amelyekről senkit sem kellett meggyőzni. Megállapították, hogy pusztán leépítéssel, elbocsátásokkal és privatizálással ezt az ágazatot nem lehet gazdagosabbá tenni. Ki merték mondani, hogy versenyképes munkabérek nélkül nem lehet elvárni a munkavállalók elkötelezettségét. Az egyik előadó skeptikusan állapította meg, hogy a helyi politikusaik forrásmegvonás mellett mindig többet várnak el tőlük ('our politicians expect more with less'), de

Museums Association Annual Conference and Exhibition

13-15 September
Edinburgh International Conference Centre

The Museums Association's annual conference addresses the burning issues of the day and brings together hundreds of museum and gallery professionals to discuss them.

In 2004 the conference and exhibition will be held at the modern and sophisticated Edinburgh International Conference Centre in the heart of Scotland's historic capital.

Make a note in your diary now so you won't miss the most important event of the museum calendar.

Museums Association
 24 Calvin Street
 London E1 6NW
 T: 020 7426 6940
 F: 020 7426 6961
www.museumsassociation.org

MUSEUMS
 ASSOCIATION

hogy mit, azt senki sem tudta eddig pontosan megfogalmazni. A szekció hasznosságához, úgy vélem, mégsem férhet kétség. A kormányzat és a szakma vezetése a pusztán szlogeneken túl többéves programot indított el *Renaissance Project* néven, amelyet országos szinten a Museum Service koordinál. Ennek kapcsán óriási összegeket fordítanak a szervezeti- és szolgáltatási struktúra megújítására. Ennek része, hogy a tulajdonosi funkciókat betöltő testületek (trustees) legfontosabb feladatának, a finanszírozás és a szponzori támogatások megtalálásának eleget tudjon tenni. Több előadó arra hívta fel a figyelmet (akár nálunk is ugyanezek elhangozhattak volna), hogy nemzetközivé kell válniuk. A „határaikon túl is vannak múzeumok”, továbbá nemzetközi standardok szerint kell a munkát végezni, és ehhez megfelelő munkakörülményeket kell biztosítani. Az új jelmondat: *'Euroising – becoming better European'*. Részt kell venni a különböző archívumok nemzetközi együttműködésben kialakított digitalizálásában, stb. Beszámoltak egy ezzel kapcsolatos nagy EU-s kezdeményezéséről, amelyet a *Kultúra 2000 Program* keretén belül indítottak el. A francia, a két brit, az olasz

és az osztrák résztvevők már kidolgozták azt a rendszert, amelyet Európa-szerte egyetemesen kívánnak bevezettetni. Hosszas vita után megállapodtak az angol nyelv használatában. Ily módon az adatbázisok egymáshoz csatlakoztathatók, és a kölcsönös kutathatóságot sem nehezíti meg a kevesek által beszélt kis nyelvek kizárólagos használata. A munkához csatlakozó angol nyelvű terminológiai kézikönyv legkésőbb jövőre fog megjelenni.

A konferencia gyakorlati ügyeiről szólva, az embert először elborzasztotta a 700 fős létszámot megközelítő résztvevők száma. A tapasztalat általában az, hogy ilyen „megakonferencián” igazán fontos szakkérdésekről nem is lehet érdemben beszélni, az állandó tülekedések és tolongások okozta kényelmetlenségeket nem is említve. Az előzetes várakozással ellentétben a szervezőket és a helyszínt (Edinburgh International Conference Centre) maximális dicséret illeti, mintaszerű lebonyolítás jellemezte végig a rendezvényt. A feszített program ellenére a pontosan kezdett szekcióülések végén negyedórás, kivételes esetben 20 perces csúszásnál nagyobb nem fordult elő. A kérdezősködésből is az tűnt ki, hogy nemcsak az idegenből jötteknek, hanem a helyi résztvevők többsége számára is informatív volt a konferencia.

What Our British Colleagues Talk About...

The British Museums Association held its annual conference between 13-15 September, this year in Edinburgh. There were some topical questions in connection with British museology on the agenda, but also some general museum policy and regional issues were discussed, among them some museums from new EU member countries were introduced. The two keywords around which talks and discussions were centred were identity and internationalism. Four different sections were set up to elaborate on these questions: museums and national identity, the collections of the future, workforce development and international relations. Although the conference was a large-scale event, there were not any organisational problems and it was equally informative and thought-provoking for Brits and foreign participants alike.

Megválaszolatlan kérdések, avagy még egyszer a szódavíz-tárlatról

B. Varga Judit – Gönczi Ambrus

A budai Vár egykori és hosszú évtizedekig egyetlen fogadójának, a Fortunának lappangó szépségű (mert az enyészetnek átengedett) épületében méltán helyet kapott Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum négy hónapra át nyitva tartó tárlattal mesélt a szódavíz történetéről.¹ A figyelemfelkeltő témához figyelemre méltó reklámtevékenység párosult. A szódavíz kiállításba rendezése, mindennapjaink tárgyainak múzeumi dimenzióba emelése hálás ötlet, melyért még Nyíregyházáról is felutaztak a legelszántabbak. A vendégkönyv tanúsága szerint nem is csalódtak. A bejegyzés mentes az udvarias jólneveltség sablonos formáitól. Tényleg tetszett nekik!

Ezért gondoltuk úgy, hogy talán érdemes egy kicsit eltűnődni az elmúlt évek kiállítási divatján, azaz a magángalériákból, alternatív kiállítóhelyekről kiindulva, a tudományos megalapozottságot gyakran nélkülöző tömegesítésen. Divat és elvárás lett közel hozni a kultúrát az emberekhez, vagyis olyan arcait megmutatni a múltnak, melyeket eddig talán lényegtelennek tartottunk hétköznapiaságuk miatt (vö. kereskedelmi csatornák „mindenkiből lehet sztár” üzenete). Ennek a trendnek az egyik legsikeresebb és bátran követhető példája a Néprajzi Múzeum „Félre gatyá, pendely!” című kiállítása volt, amely megmutatta, hogy kell(ene) a profánból szentet csinálni, más szóval a tudatos gyűjtési tevékenységből következő tudományos felismeréseket egy csalogató című koncepcióban összegezni, és vizuálisan megfogalmazni úgy, hogy az minél szélesebb társadalmi rétegeket érintsen meg. A szódavíz-tárlat készítőinél sajnos az avatatlan szemlélődő számára is könnyen érzékelhető ezen gondolat hiánya.

A múzeum egyetlen, nem túl nagy termét elfoglaló tárlat szerény méretei keltik az első csalódást a média és természetesen a múzeum által felfokozott ingerküszöbvel érkező látogatókban. (Bár az feltűnő, hogy a múzeum honlapján nem található az időszakos tárlat, ellenben a műkereskedelmi hírportál és a szikvízkészítők weblapja, ez utóbbi 13 darab fényképpel illusztrálva, emlékezik meg róla mind a mai napig.)

A kiállítás nem feltétlenül logikus megközelítése, hogy a két bejárattal rendelkező szoba első, a főbejárattól pár méternyire nyíló ajtájának lezárása miatt egy félkör megtételével, az állandó kiállításon keresztül juthatunk el látogatásunk céljához. A kissé konzervatív kiállításrendezési elveket követő bemutatásban a tárgyak a vitrinekben vagy szabadon egymás mellett sorakoznak, információ-hordozó, magyarázó szövegek nélkül. A múzeumokban kevésbé alkalmazott

egyedi megoldásként fantázianevek helyettesítik a megelőző kutatások eredményeit összegző ismeretközléseket, például a „kék korszak” felirat, a kékszíni szódavízűekkel megrakott fali tárló tartalmára utalva. Rögtön felmerül a kérdés: mikor volt a kék korszak a szikvízgyártásban (egyváltalan honnan az elnevezés?), mitől kék az üveg. A IX. szikvízvárosi tanfolyam hallgatóinak csoportképénél található felirat („Túl a vizsgán”) újabb kérdéseket vet fel. Hol volt ez a tanfolyam, kik jártak oda, ki szervezte, mettől meddig működött, hány ilyen volt a fővárosban, és vidéken volt-e egyáltalán hasonló képzés?

A kultúra terén lezajló kommercializálódás, az élmény- és élvezetorientáció kétségtelenül a szóban forgó kamarakiállítás része. A valódi szórakozást nyújtó szódavízű show-n az interaktivitás sajátos, ugyanakkor emlékezetes értelmezéseként magunk keverhetjük ki szörpönt, merészebb mentalitással, fröccsünket. Kevésbé jópofa a madzagra kikötött, padlón megbújó krachedis üveg, melyet a teremőrök szerint azért helyeztek el így, hogy kezünkkel érinthessük, ám magunkkal ne vihessük. A kiállítás egy büszkén vállalt frappáns ötlet egyszerre ügyes és ügyetlen kivitelezése, melyre az előbbieken kívül a már említett lezárt ajtó kiállításba „építése” is jó példa. Az ajtóra ugyanis egy megkérdőjelezhető funkciójú, lanyhán omló drapériát erősítettek, kevésbé értelmezhető szándékból. Olyan alapvető kérdésekre nem kaptunk választ, mint hogy kinek készült a tárlat, mit akart elmondani. Sajnos Jedlik Ányos néven kívül keveset tudunk meg a hazai szikvízgyártásról. Pedig a nyomtatott és az elektronikus lehetőségek széles tárházában könnyen nyomon követhető a kísérletező tudós munkássága. A megfelelő életrajzi lexikon vagy weboldal kiválasztásával megtudhatjuk, hogy a 28 éves ifjú véletlen kémiai kísérletezés közben bukkant rá a szódavíz előállítási módjára, melyet „savanyúvízi készülék”-nek (akkoriban még hivatalosan latinul: apparatus acidularis-nak) nevezett el. Találmányát saját neve alatt – tekintélyes hazai szakfolyóirat hiányában – a bécsi Zeitschrift für Physik und Mathematik-ban publikálta. Kérdés, hogy mindezt miért nem a kiállítás mondta el? Ahogy azt sem a látottakból tudjuk, hogy a XIX. századi Angliában még a gyenge sört ajánlották másnaposság ellen, a szódavíz, mint általános gyógyhatású szer csak Thackeray: A hiúság vására című regénye nyomán vált népszerűvé.

A kiállítás műfaja nehezen meghatározható; az említett kék korszak dominanciája iparművészeti jelleget ad a tárlatnak. Nem tudjuk, hogy mely tárgyak tartoztak a múzeum gyűjteményéhez, mely tárgyakat kölcsönöztek, egyáltalán honnan származnak, kinek a tulajdonát képezik. Ezekre utaló kírást nem ta-

láltunk (a közszolgálati rádióban nyilatkozó magángyűjtőtől persze hallottunk a tárgyak eredetéről), de sejtettük, hogy a térdmagasságban elhelyezett korabeli színes plakátok (Dreher sör és a parádi vízhez hasonló kénes szódavíz) a múzeum gyűjteményéhez tartoznak. Kár, hogy a múzeum gazdag étlap, árlap és menülap gyűjteményéből csak mutatóban (amennyiben az a múzeumé) láthattunk példányt. Pedig a gyűjtemény itallapjai, pl. az „Apostolok sörözője” néven az 1900-as évek elején alapított belvárosi vendéglő későbbi árlistáján jelen van a szódavíz fröcs (még egy „cs”-vel) formájában (lásd.: Vendéglő a Tegnaphoz. Tegnap és Ma Alapítvány. Budapest. 1995. 49. o.).

A tapasztaltak alapján keserű kényszerűséggel kellett megállapítanunk, hogy a tárlat hiteles, logikailag és kronológiailag egymásra épülő, fogyasztható mélységű történeti ismereteket közlő jellemzőkkel (mert a múzeum profiljánál fogva, országos gyűjtőkörű szakmúzeumként erre hivatott) nem rendelkezik. Amit a „Szódavíz – egy magyar kultuszital” rendezői alkotak, az egy nosztalgikus milió, egy hangulati koridézés. Tudományos megalapozottság és annak közérthető formában való megjelenítése nélkül nem születhet ipartörténeti kiállítás; ha a látogató nem alkothat teljes képet az adott téma főbb csomópontjairól, jellemzőiről, akkor csupán afféle múzeumi design centerről, esetleg termékbemutatóról beszélhetünk. Kár, hogy az ismeretek és a műtárgyak komplex alkotófolyamatba integrálása elmaradt, amit nem pótol az egyoldalú, tetszés szerint elvihető leírás a szódavíz igaz és himnikus történetéről.

A mítoszteremtésben kétségtelenül példásra vizsgázott kiállítás egyet biztosan elért: hazatérve más szemmel néztünk a szüleinktől örökölt rozsdabarna és lila szódásszifonokra. És ez nem kevés; még akkor sem, ha tudásszomjunk csillapítatlan maradt.

Jegyzet

¹ Kiss Imre: Szooó-dát vegyenek! Szódavíz, egy magyar kultuszital. Magyar Múzeumok 2004/3. 57-58.

Questions Unanswered: on the Soda-Water Exhibition Again

The Hungarian Museum of Commerce and Catering set up an exhibition in the Budavár Castle on the history of soda-water which was on display for four months. The authors raise several questions and issues in connection with this show and also the trend behind it to commercialise and bring culture closer to the public. In an ideal case research and its findings should be summed up under an attractive title and in an appealing visual representation so that they reach as many people as possible.

Kiállítások

Modernizmusok – Európai grafika 1900-1930 Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában

Basics Beatrix

A reneszánsz még a rajzot tekintette minden művészet alapjának, évszázadokon át művészek és közönség egyaránt tudták, mennyire megbecsülendők a rajzok. A grafika – azaz a sokszorosított rajz – talán még fontosabb szerepet kapott az idők folyamán, voltak olyan területek – könyv-, folyóiratillusztráció –, ahol egyeduralomra tett szert. Senki sem vonta kétségbe jelentőségét, s szerepe, értéke ennek megfelelő volt.

A mai múzeumi hierarchiában más lett a helyzet. A kiállítások látványossága iránti egyre növekvő igény kezdte háttérbe szorítani a műfajt, a nagy múzeumok csak elvétve rendeztek grafikai kiállításokat (kivételesen talán a Szépművészeti Múzeum, amely példamutatóan folyamatosan a közönség elé tárja efféle kincseit). Magam is, mint egy olyan gyűjtemény vezetője, amely hetvenezer grafikát és rajzot őriz, egyre gyakrabban szembesültem azzal, hogy ezeket a „sík, lapos” műtárgyakat (nem én találtam ki a jelzőket) úgy ítélik meg, mint amelyek igen kevésbé kelthetik föl a közönség érdeklődését. A Magyar Nemzeti Galéria kiállítása végre arra példa, hogy akár egy hatalmas

alapterületű múzeumi teret is meg lehet tölteni „csak” grafikákkal, s olyan élményt képes a tárlat nyújtani, ami vetekszik bármely, közismert és csodált műkincseket fölhalmozó bemutatató hatásával.

Az európai és magyar grafika három évtizedét illusztráló műveket három intézmény – a stuttgarti Staatsgalerie, a Magyar Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum – gyűjteményéből válogatták a rendezők. Jól lehet nagyon sok tárgyat láthatunk, könnyű közöttük eligazodni, mert korszakolásuk, s ennek megfelelően szerkezeti tagolásuk jól áttekinthető, érthető, egyértelmű. A kiváló és szép kiállítású katalógus szerencsésen kö-

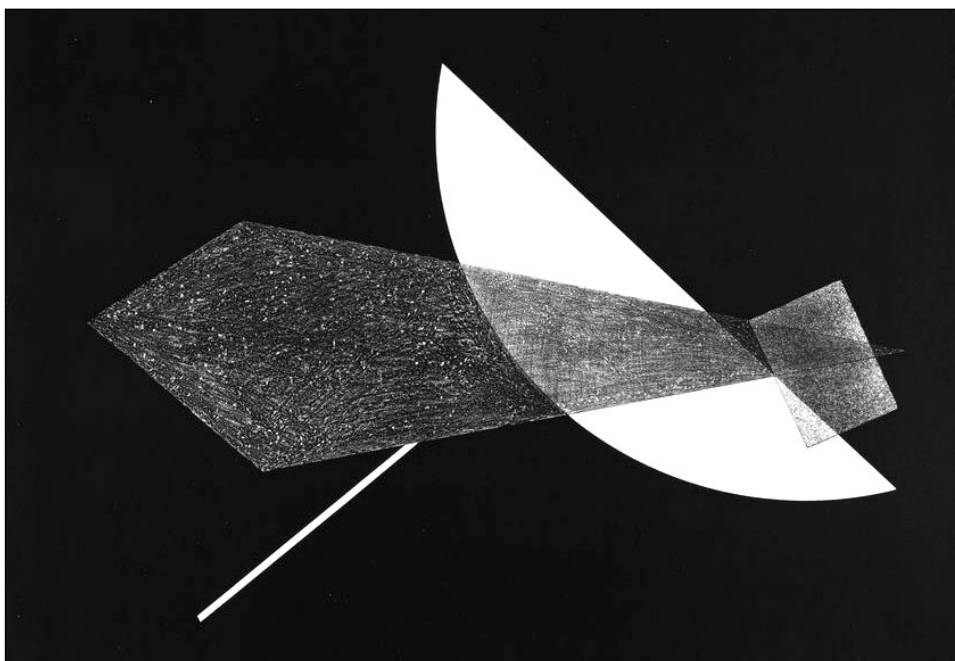
veti ezt a rendszert, ami egyben azt sugallja, hogy a művészettörténészeknek határozott elképzelésük volt a korszak grafikájáról. Ez az elképzelés annyira jól kidolgozott, hogy akár oktatható és tanulható is lenne, ha nem jelentene ennél sokkal többet. Mielőtt az – amúgy „nagy” – művészek közül egyet is említénénk, ki kell emelni azt, hogy a címben jelzett európai grafikába egyértelműen beletartozik a magyar grafika is. Az európai és magyar művészek lapjai egymás mellett jelennek meg, a motívumok, a stílusi jelenségek, a formai megoldások mintegy rímelnek egymásra, egyértelműen jelezve a párhuzamokat, a hatásokat. Az egyes egységek címei – vagy a katalógus fejezetcímei – a három évtizedet tovább korszakolják, egy-egy mondatba, idézetbe sűrítve jellemzik az olykor egymást átfedő kisebb periódusokat.

Már a bejáratnál érzékelhető, nem akármi-lyen válogatást lesz szerencsénk végigélni. Paul Gauguin 1889-es Volpini sorozatának tiz cinkográfiaja, Ferdinand Hodler, Edvard Munch lapjai mellett Rippl-Rónai, Vaszary grafikák sorakoznak. A folytatás hasonló: minden egységben szinte csak a legkiválóbbakkal találkozunk, s néhány művésznek olyan munká-

*Hincz Gyula: Önarckép, 1926. Rézkarc
Gyula Hincz: Self portrait, 1926. Etching*

*Moholy-Nagy László: Lap a Kestner-mappából, 1923. Litográfia
László Moholy-Nagy: Page from the Kestner-portfolio, 1923. Lithograph
Fotók – Photos: Bakos Katalin*

*Ernst Ludwig Kirchner: Három utcalány kirakat előtt, 1914. Pasztellrajz
Ernst Ludwig Kirchner: Three strumpets before a shop-window, 1914. Pastel*

ival, amelyek felfedezést, vagy olykor újrafelfedezést jelentenek. Ilyenek például Bernáth Aurélnak a „Kuboexpresszionizmus” fejezetben kiállított lapjai, vagy Vértess Marcell, Molnár C. Pál a közismerttől igencsak eltérő művei. A külföldi és magyar művészek párhuzamos bemutatása mindig nagyon megdönt, és a rendezők tudását, anyagismeretét példázó, olykor annyira hatásos, hogy a látogató nehezen szabadul el tőlük, mint például Egon Schiele 1918-as ceruzarajz önarcképe és mellette Tihanyi Lajos egy évvel korábbi Tersánszky és Babits portréi esetében. Nagyon sok rég nem látott különlegességgel találkozhatunk, ilyen Farkas István 1929-es „Correspondances” sorozata, vagy – bármilyen szokatlannak tűnik is együtt említeni őket

– Bortnyik Sándor kétszer kiadott Lenin, illetve Liebknecht portréja.

A szakma szerencsére megismerhette a kiállítást a magyar kurátor, Bakos Katalin szakvezetésének hála. A teremőrök odaadó rajongói a tárlatnak – ez bebizonyosodott többszöri ott jártamkor való beszélgetésünk során. Arról még nem tudok, a közönség mennyire fedezte föl – a most divó, látogatószámról szóló sikerbejelentések remélem, azt igazolják majd, hogy közönségsiker is volt. Mindenesetre hálásak lehetünk, hogy ilyen válogatással, ilyen kiállítással leptek meg bennünket. Ezt annak ellenére jelenthetem ki, hogy mielőtt megnéztem volna, csak irigykedni tudtam a lehetőségért, s az azzal járó anyagi háttérért.

Modernisms – European Graphic Art 1900-1930 An exhibition of the Hungarian National Gallery

In the Renaissance period drawing was considered as the basic form of arts and graphic art has always been very popular, in some cases even exclusive. In our times, however, these flat, two-dimensional objects are not always respected or thought to be interesting enough for the public. The Hungarian National Gallery, on the other hand, set up an extremely high-quality exhibition representing three decades of European and Hungarian graphic art, choosing the best exhibits from the collections of the Staatsgalerie in Stuttgart, the Hungarian National Gallery and the Hungarian Museum of Fine Arts. The structure of the show is obvious, clear and easy to follow. Each unit is represented by the best graphics of the most famous artists from Hungary and Europe, and due to the conceptual arrangement the parallels and inter-relations are clearly perceivable and very impressive.

Postamúzeumi kiállítóhely egy kőszegi magánházban

Kovács Gergelyné

A Postamúzeum 2004. április 25-én Kőszegen nyitotta meg 12. fiáléját a Rajnis u. 3. szám alatti műemléképületben. A kőszegi belváros eme középkori eredetű lakóházának tulajdonosait az 1500-as évek végétől tartják számon a levéltári okmányok. Közöttük Samuel Gerhausert, aki postamesterként 1810 és 1824 között birtokolta a házat. Gerhauser és felesége, Kiss Katalin vállalkozó emberek voltak. Kőszegen fürdőházat, vendéglőt építettek, ez utóbbit bálházzal, tekepályával is felszerelték. Gerhauser postamester személye érlelte meg az épület megvásárló és felújító új tulajdonosban, Hatvani Szabó Jánosban, hogy az egyemeletes épület földszintjét, emlékezésül egykori birtokosára, postamúzeumi kiállítóhelynek ajánlja fel. A ház műemléki felújításának terveit Csiszér Ágnes építészmérnök már úgy készítette el, hogy az emeleten lakások, a földszinten kiállítóhely legyen.

A Postamúzeum, amelynek 11 kiállítóhelye van az országban, még egy fiálé fenntartására nem vállalkozhatott. A múzeum felvázolta kiállításterv azonban úgy megnyerte Hatvani Szabó János és a felújításban résztvevő munkatársai tetszését, hogy egyezséget kötöttünk. Az épület tulajdonosa vállalta a kiállítási installációk és az üzemeltetés biztosítását (beleértve a vagyon- és tűzvédelmet), a múzeum pedig a kiállítási tárgyak és dokumentumok kihelyezését, és a kiállítás kivitelezését.

A zárt kapualjából nyíló első szobában a látogatót Kőszeg 1800-as évek elejéről származó látkepe fogadja, előtte egy postáslegény áll korabeli öltözetben, mellette útjelző tábla Kőszeg német nevével, Güns felirattal. A látogatókat két modell ismerteti meg az európai postautakon egykor

*A Rajnis u. 3. szám alatti műemléképület
The protected monument building at nr. 3 Rajnis St.*

A Hübert Károly emléksarok – The Károly Hübert Memorial Corner

közlekedő személyszállító postakocsikkal. Az egyik egy Mátyás király korabeli kocsiszekér, a Kocs községben élő szekeresek készítménye, a másik egy Mária Terézia korabeli delizsánsz. A delizsánsz fölötti képsorokon Európa különböző országainak jellegzetes postakocsiját láthatjuk. A modelleket Kozma Béla modellező készítette Inárcson. A kocsikat Illyés Borbála bábkészítő népesítette be utasokkal, kocsisokkal, hajtókkal, és töltötte meg poggyászokkal. A falakon lévő európai postatérképeken képzeletbeli XVIII–XIX. századi utazásokat tervezhetünk a postautak mentén fekvő városokba. A Rajnis utcára nyíló ablakok fölötti falfülkében Petrás Mária alkotása örökíti meg az úton járók, s így a postások védőszentje, Gábel arkangyal alakját. Alatta Pogány Benó Gábor szolnoki szobrász „A postakocsi megtámadása” című kompozíciója látható. A boltíves terem különleges, díszes festésével tűnik ki az épület egyszerű, meszelt falú helyiségei közül.

A középső, ugyancsak a kapualjából nyíló helyiségben az alacsony ajtónyílás miatt a múzeum csak kívülről és a szomszédos szobák ablaknyílásaiából szemlélhető „cabinet noir” kívánt berendezni. A levélcenzúráról a levéltitok védelméig bemutatandó „levélinkvizíció” története helyett azonban egy vetítőszoba létesült, ahol a látogatók az európai postamúzeumok kép- és ábrázolás-gyűjteményeiből származó digitalizált képeken keresztül ismerhetik meg az európai fogatolt személyszállító postajárműveket és a XIX. századi útviszonyokat.

A harmadik, a kapualj végéből nyíló szobában Kőszeg postatörténete elevenedik meg a XVII. század elejétől. Kőszegen a posta a Bécs–Sopron–Kőszeg–Körmend–Sárvár postaútvonal felállításával egy időben nyílt meg. Ez a postaút az alsó-ausztriai helytartóság hatáskörébe tartozott. Amikor 1722-ben III. Károly állami kezelésbe vette a postát, a nagyobb lélekszámmal és jelentősebb infrastruktúrával rendelkező vá-

rosokban főpostahivatalokat rendezett be, Buda, Pozsony, Kassa, Temesvár, Zimony, Várasd, Eszék és Nagyszében mellett Kőszegen is. Ezek a központok igazgatták a többi hivatalt és postaállomást. A legtöbb postahely az 1780-as évek elején tartozott Kőszeghez.

A Bécsből Kőszegen és Zágábban át vezető postaút az 1770-es évek végén Zengnél érte el az Adriai-tengert. A kiállítás megjeleníti a zengi nagy kaput, amelynek kövein a postaút állomásait és azok távolságát örökítették meg postamérföldekben. Jurisics Miklós várkapitány szülőhelyét, Zenget és a számára európai hírnevet hozó várost, Kőszeget 1786-ban kötötte össze először postaút.

Kőszeg szülőtte volt a postatörténetben számon tartott személyiség, a kincstári kezelésű postahivatal 1882-től vezető Hübert Károly, akihez számos postai reform és szabályzat kidolgozása fűződik. Emlékét néhány személyes tárgy bemutatásával idézi meg a kiállítás.

A mediterrán hangulatot árasztó udvaron a budapesti Postamúzeumban kiállított textilképek, Kapos Kósa Edit gobelinjeinek reprint-sorozata látható. A kihelyezett fotómásolatok végigvezetik a látogatókat a magyar hírközléstartó történet jelentősebb állomásain a honfoglalástól Mária Terézia koráig.

A kiállítás Kőszeg jeles tavaszi ünnepe, Szent György-nap alkalmából nyílt meg. A vendégkönyvi bejegyzések tanúsága szerint gazdagítva a város idegenforgalmi látnivalóit, az oda látogatókat pedig a hírközlés történetével. Néhányat érdemes felidéznünk: „Nagyon tetszett a kiállítás, rendkívül tartalmas és élvezetes volt a tájékoztatás. 2004. 07. 22. Dunavarsány, Hideg család” – „Köszönjük a részletes tárlatvezetést, nagyon családias hangulat fogadott itt minket. 2004. 07. 25. Százhalombattai kerékpáros csapat” – „Nagyon érdekes élmény volt végignézni postás szemmel az elődök életét és tevékenységét. 2004. 07. 28. Egy miskolci csomagkézbesítő,

Murányi Attila” – „Nagyon szép a kiállítás, tartalmas, köszönjük, hogy hallhattuk és láthattuk a posta történetét. 2004. 07. 28. Köszönjük, Nagykorösről Bene Gergő” – „A postakocsi-rablás megformálása nekem személy szerint a legjobban tetszett, köszönjük az élményt. 2004. 05. 15. Budapesti szobrász, Bader Róbert (Épület-szobrász Középkola tanoncai)”.

A kőszegi kiállítás egy magánházban nyílt meg. Túlmutat önmagán. Egy hazánkban szokatlan, új, talán XXI. századi mecénásra talált, aki a hazai szokásokkal ellentétben nem bezár-

A zengi kapu modellje

The model of the gate in Zeng

Fotók – Photos: Hajdú József

ja felújított műemléképülete kapuit, számírvan onnan a közembereket, hanem nemzeti kincsként gondozva a rábízott értéket, azzal a közjót is szolgálni kívánja. Szívüöl remélem, hogy példája követökre talál.

Lásd még – See also: Borító 3 - Cover 3

A Showroom of the Hungarian Post Museum in a Private Building in Kőszeg

In April 2004 a new exhibition was opened in Kőszeg by the Hungarian Post Museum. The owners of the mediaeval building have always been somehow connected with postal services and the new owner thought it would be a suitable place for setting up an exhibition to commemorate the history and the people of Hungarian and European Post. After the reconstruction of the house the exhibition area was arranged downstairs while upstairs there are private apartments. As the museum could not afford another showroom, the expenses are shared between them and the owner, who offered the space and is willing to cover the costs of operation and the installation. This is a unique initiative in Hungary and it should find its followers soon in the service of the Hungarian public.

Halászati és ökoturisztikai bemutató Sáregres-Rétimajorban

Lévai Ferenc

A magyarok ősfoglalkozásának számító halászat és a hozzá tartozó életforma országunktól nyugatra már teljesen eltűnt, hazánkban is csak nyomokban fedezhető fel. Fokozatosan megszűnik a hagyományos halászat, eltűnnek tárgyi emlékei, szókincse és művelői. A klasszikus szerszámokat felváltják a modern halászati eszközök, a műanyagból és az elektromos gépek.

Az Aranypony Halászati Részvénytársaság közel ezer hektáros tógazdaságának központjában egy régi uradalmi épületet alakított át Halászati Múzeummá. A Fejér megyei Sáregres községhez tartozó Rétimajorban létrehozott halászati gyűjtemény emléket állít a magyar népi mesterségek egy különleges és egykor meghatározó területének. A milleni években megnyitott múzeumban minden megelevenedik, mert – eltérően a hagyományos múzeumoktól – a halászat, a halászeszközök és a halászember bemutatása többféle módszer szintézisével történik. A látogatók megismerhetik a tapogató-, szigonyos-, állító-, vető-, rekesztő-, hajtó-, valamint az emelőhalászat módját. Olyan halászeszközökkel találkozhatnak többek között, mint pl. a sleppszák, varsa, vejsze, cége, öreg-, dobó-, rác-, marázsa-, eresztő- és métháló, a dárda-, szűrő-, kerítő- és tűzőszigony.

Herman Ottó a magyarok ősfoglalkozásának nevezte a halászatot. A halászok, ezek a kevés szavú vízi emberek mély tudást őriztek, együtt éltek a természettel, ismerték és óv-

A halászati gyűjtemény épülete – The building of the fishing collecting

ták azt, hiszen generációkon keresztül megélhetésüket jelentette. Azért is jelentős ez a gyűjtemény, mert itt a tárgyi emlékek használata is megőrződik, élő marad. A falakon Kunkovác László néprajzkutató-fotóművész fényképei mutatják az egyes szerszámok használatát. A fotóművész a hetvenes évektől sorra járta a halász-családokat a Szigetközről a Berettyóig, és módszeresen megörökítették

te a még létező halfogási módokat. Művészi alapaossággal megkomponált fényképei egyedülálló emléket állítanak egy letűnőben lévő életformának.

A hal és a halászat szeretete, ábrázolása népművészeinket mindig meghihlette. Szabó Ottó faragóművész Herman Ottó: *A magyar halászat* könyvének illusztrációit faragta gyönyörűen fatáblákra, míg a múzeumban megtekinthető halas témájú egyedülálló kerámia-gyűjtemény Banga Sándorné hódmezővásárhelyi népművész keze munkáját dicséri. A magyar fazekasság nem sok helyen használt díszítőmotívumként halat; a kancsókat, vázakat inkább virág- vagy madármotívumokkal díszítették. A nagy halászati múlttal rendelkező Szeged környékének halas díszítőelemeit a fazekasmesterségről híres hódmezővásárhelyi népművészek már a XVIII. században használták.

A múzeum a Rétszilasi-halastavak Természetvédelmi Területen található, így az itt élő állatok, madarak mind védelem alatt állnak. Kiállításunk a területen élő állatok, madarak egyes fajainak preparált példányaival is gazdagítottuk, bemutatva élőhelyüket és életmódjukat. A Magyar Madártani Egyesület segítségével a nádasok, mocsarak madárvilágának hangját is le tudjuk játszani a múzeumlátogatók számára. Időszakos kiállításokat is rendezünk, amelyekhez a Magyar Mezőgazdasági Múzeumtól, valamint a Duna-Ipoly Nemzeti Parktól kapunk eszközöket és tárgyakat.

Részlet a kiállitásból – Detail of the exhibition

Halászkok – Fishermen

Fotók – Photos: Fent Győző

A múzeumhoz kapcsolódó szabad téren a halászat nélkülözhetetlen eszközeit, a csónakokat helyeztük el, illetve itt található egy 0,25 hektáros kis tó, ahol látvány-halászatot lehet tartani, továbbá a tóba benyúló félszigeten áll egy honfoglalás kori félig földbevált halászkunyhó rekonstruált mása, bemutatandó, hogyan és milyen körülmények között élhettek az idő tájt eleink.

A múzeum látogatottsága igen jónak mondható, nagyon sok felnőtt korú vendég mellett az utóbbi időben számos gyermekcsoportot fogadtunk. Az *öko-tudatos* nevelés előtérbe kerülésével egyre több iskolai osztály keresi fel az intézményt, és itt a helyszínen kézzelfogható és érzékelhető valósággá válik számukra mindaz, amit ma már többnyire csak filmekről és könyvekből kaphatnak meg.

A múzeum és környezete a látogatók számára ebben a formájában is maradandó élményt jelent, az utóbbi időben azonban azt tapasztaltuk, hogy változik a látogatók igénye, a jelenleginél tartalmasabb, több információt nyújtó, életszerűbb bemutatókra vágynak. Ezek a gondolatok arra sarkalltak bennünket, hogy építsünk a múzeum mellé egy olyan oktatóparkot, ahol természetes anyagokból épült deszkafalú, nádtetős, egyik oldalán nyitott házikó, mint „nádi iskola” fogadná a gyermekcsoportokat. Az épület egyszerű bútorzatával alkalmas iskolai oktatásra, gyerek-

táborok, valamint egyéb szabadtéri program megrendezésére. Az épületen belül elhelyeztük a tájegység geológiai, növény- és állattani szemléltető táblóit, a természetvédelmi terület ismertető anyagokat, és sok fotót a vidék állatvilágáról.

A „nádi iskola” mellett kicsiny mesterséges tavat alakítottunk ki egy vízi élőhely létrehozása céljából, hogy a látogatók a vidékre és a tógazdaságra jellemző halfajok, kételtűek és hullók néhány példányát közelről is megtekinthessék. Ennek a „hálnézegető” tavacská-
nak a partján, színes rajzokkal illusztrált táblácskákat fogunk még elhelyezni a tóban élő fajok szemléletes bemutatására. Ez a bemutatópark a „nádi iskolával” és a kis tóval szerves egységet alkot a múzeummal, természetes kiegészítése annak, lehetőséget ad arra, hogy az általában 1-2 autóbusszal érkező gyerek- és felnőtt csoportok számára fakultatív programot tudjunk biztosítani.

További terveink

A múzeum mellett egy csónakmúzeumot tervezünk még megépíteni, melyben a magyarországi természetes vizeken halászatra használt csónaktípusokat helyeznénk el. A már meglevő gyűjteményünk, amely dunai, tiszai és balatoni csónakokat, illetve haltartó bárkákat foglal magába, a jelenlegi kényszerű

szabadtéri elhelyezés miatt állagában folyamatosan romlik. A tervezett csónaktároló épület arra lesz hivatott, hogy a szóban forgó csónakok és bárkák műszaki állapotának megőrzésén túl a falakon kiállított táblók és korabeli fényképek kellőképpen dokumentálják a magyar nép vízi közlekedését, valamint csónaképítési kultúráját.

A természetvédelmi területen megtalálható egy „Dombos-sziget”-nek nevezett terület is, amely a tavak között meghúzódva középvavarkori mocsárvárat rejt. Ezen a területen az Aranypony Halászati Rt a jövőben bemutatóteret fog létrehozni rekonstruált épületekkel, ahol láthatóak lesznek a letűnt korok emlékei. Óshonos állatok számára építünk itt még egy kisebb állatkertet is, ahol többek között rackajuhokat, szürkemarhát és mangalicát tekinthet meg a látogató.

Ezek a távolabbi elképzelések. Jelenleg a központi terület egyre színvonalasabb kiépítése történik, hiszen a Halászati Múzeum a rétimajori ökoturisztikai központ szerves része. Az ideérkező vendégeket panziókban és halászcárdánkban teljes ellátással tudjuk fogadni, 2005-től pedig fürdőházunkban termálmedencével, szaunával, szoláriummal is várjuk már a látogatókat.

A Halászati Múzeum fenntartásáról az Aranypony Halászati Rt gondoskodik, a folyamatos fejlesztést és a kiállítási anyagok bővítését az Rt saját keretéből fedezi, állami vagy egyéb pénzügyi támogatást nem kap a múzeum.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

Fishing and Ecotouristical Show in Sáregres-Rétimajor

The ancient form of fishing and fishermen's way of life have totally disappeared in the West, and they are dying off in Hungary as well. The Fishery Museum in Fejér County is meant to preserve what is left of the material and spiritual world of the traditional Hungarian fishing trade. The representation is a synthesis of several methods. The different forms of fishing are introduced besides the variety of tools once used for making a living. Several photographs, pottery and other objects are exhibited to illustrate the show. As the museum is in a natural reserve, all the animals living in the area are under the protection of law and visitors can also learn about the environment in which fishermen used to live. The museum has decided to reach and teach children as well, so a small "school" has been built. The museum is maintained and developed by a private fishing company.

Köszöntés

Mojzer Miklós köszöntése*

Tátrai Vilmos

Kedves Miklós!

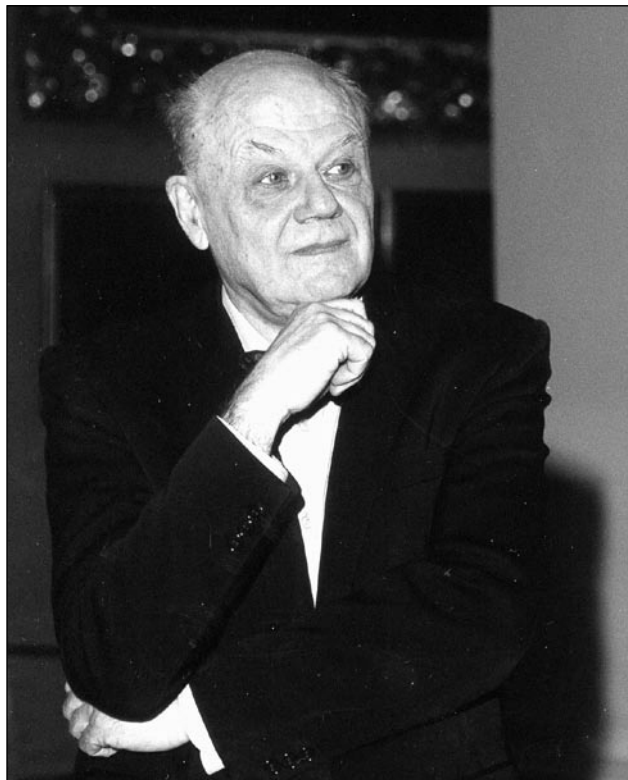
Nem csak azzal jellemezhető valaki, hogy mit mond, hanem azzal is, hogy miről hallgat. Esetleg nem is hallgat, csupán eszébe sem jut beszélni róla. Soha nem hallottam Tőled akár csak burkolt célzást is arra, hogy mi jót és hasznosat tettél a közelebbi vagy távolabbi múltban. Vagyis hogy, a közkeletű fordulat- tal élve, mit tettél le az asztalra. Ha a múlt kerül szóba, mindig szívesen anekdotázol, kifogyhatatlan vagy az igaz történetekből, barát és ellenség alakját egyaránt szívesen idézed fel, a benned megbúvó művész né- hány szóval élővé formálja őket, és elbeszé- léseid állandó eleme a szeretetteljes, meg- bocsátó humor. Ha Rólad magadról van szó, a múlt mint téma nem is annyira tabunak, mint inkább érdektelennek, közömbösnek bizonyul. Hisz annyi a tennivaló, oly sok a terv, miért is pazarolnál időt bevégzett fel- adatok emlegetésére? Valami tudatos azért mégiscsak lehet ebben a hallgatásban. „A sikereket titkolni kell” – mondtad nekem egyszer, szokás szerint mosolyogva, mintha nem tudnád – dehogynem tudod! – mennyi- re szomorú ez a mondat. Túl sűrűn találkozh- attál gyarlóságunk egyik jellegzetes tüne- tével: érdemeink több-kevesebb részét azon a kényelmes úton szeretjük megszerezni, hogy a nálunk érdemdúsabbak cselekedete- it vagy eltagadjuk, vagy befeketítjük. Nincs ebben feltétlenül gonosz indulat, talán csak a természet ama igazságtalanságát próbál- juk kiegyenlíteni, hogy eszből, tehetségből, tetterőből, elszántságból, céltudatosságból egyeseknek aránytalanul több jut, mint má- soknak. Te megbocsátod ezt a gyarlóságot, és most, hogy három évtized után lesz időd visszatérni kedvenc kutatnivalóidhoz, meg- jósolom: sok mindenről fogsz írni, de egyről biztosan nem: önnön érdemeidről. Merthogy az önigazolás ösztöne, amely többségünk- ben már-már az életösztönnel vetekedően erős, belőled, miért, miért nem, hiányozni látszik. Te ugyanis maga vagy az élő anak- ronizmus. Cselekedeteid mozgatórugója – engeddd meg, hogy művészettörténészként most egy mozgatórugót datáljak – XIX. szá- zadi, sőt annak is az első feléből való, va- gyes reformkori: „Hass, alkoss, gyarapíts, s a Haza fényre derül”. Kölcsénytől való a jel-

mondatot, amit persze nagy nyilvánosság előtt soha be nem ismernél. Az építészethez fűződő szerelmed legmélyén is – feltételezem – ez az alkotó, gyarapító, építő ösztön mun- kál. Friss bennem az emlék, hogy Torinóban milyen megbab- onázva tekintettél fel a Mole Antonelliana tornyára. Az épí- tészet bármelyik remekében szá- modra egyszerre testesül meg a tervezés mómora, a képze- let ereje és a megvalósítás me- részsége.

Te magad eddig három épü- letet emeltél, a negyedikbe csak ezután fogsz belekezdeni. Az első épület tanulmányokból, könyvekből, művészettörténeti és szerkesztői munkásság- ból áll. Mindig csak művek és alkotóik vonzották, vonzzák érdeklődésedet, a hivatalos értelemben vett tudományos karrier nem több szemed- ben a vanitatum vanitasnál. A

legkülönbözőbb korok és tájak épületeitől, szobraitól, festményeitől, díszes tárgyaitól körülveve egyetlenegy csábításának se tudtál, sőt nem is akartál ellenállni. Nincs neked semmi bajod, vitakoznivalód a specia- listákkal, de hogy Te azért ne próbáld meg- fejteni egy poliptichon ikonográfiai vagy stílus- titkát, mert életed egy pontján örök hűséget esküdtél a triptichonoknak, nos, ennél mi sem idegenebb tőled. Kívánom, hogy e kísértések- nek továbbra se állj ellen.

A második épületet a Magyar Nemzeti Ga- lériában építetted. A Régi Magyar Osztály Mojzer-korszakát méltán ünnepelte Anna- les. Új szerzemények, új restaurálások, új kiállítások, új kiadványok – marandót alkottál. Nem egyedül, ezt fölösleges is mon- dani, de meghatározó, irányító egyéniség- ként, nélkülözhetetlenül és pótolhatatlanul. A harmadik épület építésébe itt kezdted, másfél évtizeddel ezelőtt. Tudom, Te úgy érzed, ez a harmadik épület csonkán mar- radt, a rekonstrukció félbemaradását pá- lyád egyik legsúlyosabb traumájaként él- ted meg. Megértelek, mégis azt mondom, ez az alkotásod semmivel sem kevésbé im- pozáns, mint a másik kettő. Azok, akik most ünneplésedre eljöttek, biztosan nem fog- ják unni az itt következő névsorolvasást: Alessandro Longhi, Georg Flegel, Paolo Domenico Finoglia, Pieter Lastman, Luca Giordano, Niccolò Renieri, Charles Franco-

Fotó – Photo: Józsa Dénes

is de la Traverse, Aurelio Lomi, ifjabb Pieter Brueghel, Johann Heinrich Schönfeld, Jacopo Chimenti da Empoli, Johann Rottenhammer, Friedrich Heinrich Füger, Felice Ficherelli, Giandomenico Tiepolo, Jusepe de Ribera, Franz Anton Maulbertsch, az augsburgi Ecce Homo mestere, Pier Francesco Foschi, Antonio del Castillo, Giovanni Benedetto Castiglione, Johann Heiss, Johann Christian Brand, Retascón mester, Luis de Morales, Ippolito Scarsella, Johann Michael Rottmayr és Giovanni Battista Piazzetta. Csak a több mint száz Régi Képtári új szerze- mény mesterei közül soroltam fel né- hányat, olyan szerzeményekét, amelyek döntően a Te leleményednek, kitartásod- nak és bátorságodnak köszönhetően ke- rültek a gyűjteményünkbe. Ezenközben, ha természetesen nem is egyenlő mértékben, - hisz csak főigazgató voltál és nem a nép- mesék varázslója – a többi öt gyűjteményi osztály is jelentősen gyarapodott. Bevallom, kicsit fájdalmasan érintett, amikor nemré- giben azt olvastam egyszerre több újság- ban is, hogy az elmúlt tizenöt évben – leszámítva az actiumi domborművet – nem volt jelentős gyarapodása a Szépművészeti Mú- zeum gyűjteményeinek. Szerencsére még időben rájöttem: szó sincs semmi méltány- talanságról, vagy igazságtalanságról. Ked- ves Miklós! Az ünneprontást is megkoc-

* Elhangzott Mojzer Miklós főigazgatói tisztségéből való távozása alkalmából a Szépművészeti Múze- umban 2004. november 22-én rendezett munka- helyi ünnepségen.

káztatva neked szegezem a kérdést: miféle elfogultság, ügyetlenség vagy tehetetlenség gátolt meg abban, hogy Botticelli, Leonardo, Rembrandt, Watteau és Cézanne festményeket, Pheidiasz, Michelangelo és Bernini szobrokat vásároljál, klasszikus modernjeink gyűjteményét pedig milyen megfontolásból nem gyarapítottad Matisse, Picasso, Klee vagy Schiele alkotásaival?

Na, de hagyjuk ezt az immár jóvátehetetlen mulasztásodat, és térjünk vissza szemérmetlen magasztalásodhoz. Akaratodból könyvtár épült, ahová jó belépni. Nincs az a nosztalgia, amely megszépítené a főépületen belüli könyvtár szűkösségének, kényelmetlenségének, használhatatlansággal fenyegető zsúfoltságának emlékét. Közép-Európa egyik legnagyobb művészettörténeti könyvtárának adtál méltó otthont. Aki netán úgy érzi, hogy ezért

nem jár Neked feltétel nélküli köszönet, az nem ugyanannak a bolygónak a lakója, mint én. Azt az intézményt is Te vezetted, amelynek felújított részeiben munkájukért minden tiszteletet megérdemlő munkatársaid radikálisan átalakított új állandó kiállításokat rendeztek be: a XIX. és a XX. századit, az egyiptomit és a görög-rómaiakat. A kényszer szülte Régi Képtár, másként kiállítás nemcsak a rendezőknek, de a közönségnek is tartogatott kellemes meglepetéseket. Ha csak részben és időlegesen is, de ismét megmutathatta magát a Régi Szoborgyűjtemény: mind a barokk, mind a gótikus szobrok kiállítására szívesen emlékezünk. Az itthoni időszak kiállítások közül a többivel szembeni maximális igazságtalanság kockázatával hozom szóba a Leonardótól Chagall-ig, a XVI-XIX. századi akvarellek, a Henry Moore, a Bernard Schultze, a Praun gyűjtemény, a Roberto Barni, az Alberto Savinio, az osztrák biedermeier és a Corneille kiállításokat, semmiképp sem megelégedve a leg-sikeresebb tárlatokról, mindenek felett a Monet és barátai, valamint a Klee, Tanguy, Miró, a Giacometti és az önálló Miró kiállításról. Természetesen minden kiállítás csoportmunka eredménye, de szervezésből sok, felelősségből pedig még több hárul a főigazgatóra. Különösen igaz ez a külföldre vitt időszak kiállítások esetében, amelyeket Japánban, az Egyesült Államokban, Kanadában, Olaszországban, Spanyolországban, Svájcban és Németországban rendeztünk. Partnereink úgy ismertek meg Téged, mint nehéz tárgyalófelet, aki számára a

Nicolò Regnier: A művészet allegóriája. Szépművészeti Múzeum
Nicolò Regnier: Allegory of Art. Museum of Fine Arts, Budapest

Szépművészeti Múzeum érdeke minden más érdek fölött áll. Lehet, hogy ezért néha haragudtak rád, de biztos, hogy mindig tiszteltek, és végső soron megértették, hogy azt teszed, amit a Te helyeden tenni kell. Amikor meg a Szépművészeti Múzeum látogatói statisztikájáról beszélünk, rendszeresen és oktalanul megelégedezünk róla, hogy akik Tokióban, Minneapolisban, Montreálban, Milánóban, Torinóban, Rómában, Madridban, Bilbaóban vagy éppen Hamburgban látták valamelyik kiállításunkat, azok is a mi vendégeink voltak. Nem baj, ha egy kicsit dicsekszünk: összességében százezrekről van szó.

A múzeum tudományos és ismeret-terjesztő munkáját végképp lehetetlen statisztikai adatokkal jellemezni, de garantálom, bőven volna hasznos olvasnivalója annak, akinek asztalára most odatennék a Mojzer-korszak összes kiadványát, a Bulletinektól a checklistekig, a könyvalakú vezetőktől a múzeumi újságokig. A kiadás feltételeinek megteremtéséért folytatott harc nem csekély része hárult a főigazgatói poszt betöltőjére.

A rekonstrukció és a szerzeményezés mellett volt még valami, ami, akár esett, akár fűjt, biztosan lázba hozott: a restaurálás. Ami e téren a Mojzer-korszakban történt, az mind a mennyiséget, mind a minőséget tekintve egyenesen bámulatos. Ehhez egy Miklós már nem is volt elég, két Miklósnak kellett szövetkeznie. Kettőn gondoskodtatok róla, hogy az ország legjobb restaurátorainak már „csak” restaurálniuk kelljen. Itt már a legrövidebb felsorolás is éjszakába nyúl. Átlátogatnunk a restaurátor-műhelyekbe

mindannyiszor élményszámba ment. A helyreállítások sorában nem kevés az olyan alkotás, amelyek már-már menthetetlennek tűntek. A két Miklós és mindenkori csapata azonban nem ismert lehetetlent. Az eredmények a legtekintélyesebb külföldi szakemberek elismerését is kivívták.

Kedves Miklós! Áll tehát a harmadik épület, vagy legyünk kicsit ünnepélyesebbek, a harmadik palotád. Műved tiszteletet parancsol, de én tisztelet helyett hadd mondjak inkább szeretetet, a parancsol szó pedig végképp törlendő.

Kezdjed most el építeni a negyedik palotát. A magam és kollégáim nevében kívánok hozzá változatlan munkakedvet, derűt és jó egészséget.

Celebrating Miklós Mojzer

The author of the article gives a personal account of the life and activities of Miklós Mojzer, the former director general of the Museum of Fine Arts, who after decades of dedicated work retired from his position in 2004. Miklós Mojzer was born in 1931 in Budapest. He obtained his degree in museology at the ELTE University in Budapest in 1955. As a young curator he worked for the Christian Museum in Esztergom, then as the curator of the Ancient Gallery of the Museum of Fine Arts in Budapest. Between 1974 and 1989 he was the head of the Ancient Collection of the Hungarian National Gallery. In 1989 Miklós Mojzer was appointed director general of the Museum of Fine Arts; during the next 15 years the collections of the museum were enriched with several significant works-of-art, he arranged outstanding exhibitions and supervised the reconstruction and modernising of the complex of the museum.

In memoriam

Boglár Lajos 1929 – 2004

Fózy Vilma

A Néprajzi Múzeum kiállítással készült megünnepelni egykori munkatársa 75. születésnapját. Súlyos betegsége azonban nem hagyott több időt, temetésére a megnyitó előtt néhány nappal került sor. Mindkét alkalomra sokan jöttek el, kollégák, tanítványok, barátok. A magyarországi indiánkutatás megteremtőjeként számon tartható Boglár Lajos nem csak jelentős tudós és kiváló tanár, de nagyon szerethető ember is volt. A jó ügyek iránti lelkesedése, elkötelezettsége, személyes varázsa sokakat magával ragadott, egész életében fontos feladatának tartotta a toleranciára, a mások tiszteletére való nevelést.

Luiz Brasil Boglár 1929-ben született Braziliában, ahol apja diplomata volt. Itt találkozott először indiánokkal, és évtizedeket kellett várnia, hogy visszatérhessen közéjük. Miután családjával 1942-ben a háború miatt visszatelepült Magyarországra, az 1940-es évek végén a budapesti egyetemen etnológiát tanult. Az utazási lehetőségektől megfosztott, csupán irodalmi forrásokat böngésző, vele együtt induló ifjú kutatók képzeletben fölsoztották maguk közt a világot. Vajda László Afrikát, Bodrogi Tibor Óceániát, Boglár pedig természetesen Amerikát választotta. Egyetemi éveitől kezdve mintegy három évtizedig dolgozott a Néprajzi Múzeum Amerika-gyűjteményében. A múzeum történetében ő volt az első, aki tudományos igényű terepmunkát, tárggyűjtést végzett a földrészén. Az 1950-es években ez nem volt egyszerű feladat, hiába volt helyismerete, beszélt számos nyelven, Braziliában maradt családtagjainak segítségével nélkül utazása nem valósulhatott volna meg.

Kutatásait a braziliai élő nambikuarák, majd később a venezuelai piaroák között végezte. A visszatérések lehetőségének bizonytalansága arra készítette, hogy minden létező adatot, információt begyűjtsön, ezért a tárgyakat részletes feljegyzések, fotók és filmek kísérték. A múzeumból való távozása után, az 1980-1990-es években főként Braziliába, illetve Francia Guyanába tett hosszabb-rövidebb utakat. Az ebből az időből származó gyűjteménnyel együtt ma mintegy 700, általa gyűjtött tárgy gazdagítja a Néprajzi Múzeum – neki köszönhetően – nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó dél-amerikai anyagát.

Útjai során egyre erősebb meggyőződésévé vált, hogy a meglátogatott csoportok nem tekinthetők csupán a tudományos kutatás forrásának, hanem megoldandó gondokkal terhelt emberek, akik méltán tarthatnak

igényt a velük foglalkozó antropológusok segítségére. Boglár eszköze ehhez a filmezés lett. Számos néprajzi filmje mellett kifejezetten figyelemfölkeltő, segítő szándékú alkotások, dokumentum- és TV-filmek is születtek a közreműködésével.

Boglár nemcsak tudós, de hajlamait, tehetségét tekintve művész is volt. Bizonyítják ezt szépen komponált és érzékeny fényképfelvételei, élvezetes fordításai is. Kiterjedt baráti körének sok művész volt a tagja, akiknek alkotásait értő módon élvezte. Ez az érzékette az amazóniai tollművészet csodálójává, ismerőjévé és nemzetközi hírű szaktekinétyévé is. Leginkább azonban az emberi kapcsolatok művésze volt.

Az indiánok iránt érzett szeretet, tisztelt és segítő szándék áthatotta egész életét. Bensőséges, baráti kapcsolatot ápolt többükkel, fontosnak tartotta, hogy kultúrájukat, életüket és problémáikat minél szélesebb körben megismertesse. Múzeumi kiállítások, előadások és könyvek sokasága szolgálta ezt a célt. Nyitottsága, különleges empátiája révén sok olyan élménynek, tudásnak vált részesévé, amelyek nem feltétlenül fértek bele a tudomány kereteibe, de amelyeket másokkal megosztva sokak emberségét, világlátását gazdagította.

Már múzeumi évei alatt is folyamatosan gyűjtötte maga köré az érdeklődő fiatalokat. A legkülönbözőbb (az akkori idők korlátjai miatt általában soha meg nem valósuló) kutatási, expedíciós tervek ígézetében, könyvek és filmek tanulmányozásával teltek a magánlakásokon, vendéglőkben tartott rendszeres összejövetelek. Lelkesített, biztatott, segített; könyvtára, nemzetközi kapcsolatai mindenkinek rendelkezésére álltak. Fiatalos lendülete, humorérzéke, emberi tisztessége, jóindulata és lebilincselő egyénisége nagy kört vonzott, a vele való találkozás, közös munka sokunknak jelentett életre szóló útravalót. E csoport egyes tagjai végül valóban kutatókká váltak, némelyikük ma külföldön él.

Utolsó éveinek legnagyobb eredménye a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1990-ben meginduló kulturális antropológia oktatás lett, amelynek létrejötté, megszervezése neki köszönhető. Ettől kezdve minden idejét, energiáját ennek a munkának szentelte. Életét teljesen kitöltötte a tanítás, a diákokkal való törődés. Kinevelte az oktatói utánpótlást, hallgatók tucatjait indította el a kutatói pályán, vagy csak nevelte toleráns, a mások kultúráját tisztelni és érteni képes emberré. A francia-guyanai vajana indiánok közé többször is visszatért, ilyenkor magával vitte tanítványai-

it, bevezetve őket a terepmunka rejtelmeibe, amelyet mindig is többre tartott a különféle eleméletek csatájánál. Diákjai tisztelettel és szeretettel vették körül.

Súlyos betegségével keményen küzdött. Egyre fogyatkozó könnyebb napjain látogatókat fogadott, tervekét kovácsolt, derűjét, kedvességét az utolsó pillanatig megőrizte. Sokat dolgozott a születésnapjára tervezett kiállítás előkészületein is. A kiállítás címe: „*Csak igaz varázslók álmai válnak valóra*” egy piaró mítoszról kölcsönöztük. Boglár Lajos ilyen igaz varázsló volt, aki úgy élt, hogy álmait nagyrészt valóra is válthatta, tanítványinak továbbadhatta. Csak azt az utolsó évtizedet nem kaphatta meg, amit összegyűjtött anyagának rendezésére, földolgozására szánt volna.

Lajos Boglár 1929 – 2004

Lajos Boglár worked at the Hungarian Museum of Ethnography for three decades at the South-American section. In Hungary he was the first to study South American natives. He was born in Brasil, where he first met the natives of the region and after he had resettled in Hungary during World War II., he studied ethnology at Budapest University. During his career he went on several field trips to America and carried out very accurate and thorough research, enlarging the collections of the museum in Budapest. He contributed to several forms of art: films, books, photographs, translations etc. He helped establishing the new Cultural Anthropology section of the ELTE University, Budapest. Apart from being a kind and tolerant person, he was an excellent teacher and his enthusiasm was passed on to the next generation.

Könyv- és folyóiratszemle

Múzeumról – mindenkinek

Deme Péter

Ákár ez is lehetne a címe Vásárhelyi Tamás és Sinkó István nemrég megjelent könyvének. Azért gondolom, mert 16 múzeumban töltött év után, a múzeumi munka számos területén szerzett ismeretek birtokában nagy élvezettel olvastam végig magam is. Annak ellenére, hogy – nyilván sok kollégához hasonlóan – hajlamos vagyok azt hinni, nekem már nem lehet újat mondani. A szerzők többszörösen bebizonyították, hogy lehet.

Őket egyébként valószínűleg szinte mindenki ismeri, aki múzeumi területen dolgozik. Sinkó István rajz-földrajz szakos tanári diplomával harminc éve tanít általános iskolában, ugyanennyi ideje vezeti a GYIK Műhelyt, s emellett képzőművész. Vásárhelyi Tamás biológus-biológia tanári végzettséggel ugyancsak 30 éve dolgozik múzeumban, kezdetben mint a poloskagűjtemény gondozója, majd a Természettudományi Múzeum közművelődési vezetőjeként. Mindketten tanítanak az ELTE Neveléstudományi Intézete múzeumpedagógiai képzésén – és még mennyi mindennel foglalkoznak...

Például felelgetős könyvet írnak. Hogy miért? Sinkót külföldi útjain szerzett élményei terelték erre, meg kezdő tanári élménye, a Szépművészeti Múzeumba ötödikes diákjaival tett látogatásának meghökkentő tapasztalatai. Vásárhelyi szerint nincs Magyarországon átfogó múzeumpedagógiai könyv és nincs olyan múzeumi kultúra, mint sok más országban. „Látogatgatom a külföldi múzeumokat, olvasgatom a külföldi szakirodalmat, és azzal, amit begyűjtöttem, szeretnék hozzájárulni a hazai múzeumok fejlesztéséhez és a múzeumlátogatók, sőt a nem látogatók múzeumi élményeinek kialakításához.”

Mi hozhat össze egy „poloskakutatót” és egy művésztanárt, egy múzeumi vezetőt és egy pedagógust? A múzeum és a közönség (közösség) szeretete, az a szándék, hogy a múzeumokban felhalmozott tárgyi örökség, ismeret és tudás minél több felnőttet és gyereket érintsen meg ma is (sőt, ma még inkább, hisz annyi mindennel kell versenyezni). Az a meggyőződés, hogy a múlt, a természeti és kulturális örökség elemei számtalan lehetőséget kínálnak az oktatás, a képzés, a nevelés terepének kitágításához, az „infotainment” (információ és szórakoztatás) igényeinek megfelelő, azokkal egyenrangú módon. Vagyis az a mindkettőjükre (és szerencsére sok társukra) jellemző „népnevelői” hevület, amely ezt a tartalmában és formájában egyaránt rendhagyó, egyedülálló (is) létrehozta.

A kötet műfaja, ha nem is ismeretlen, szokatlan, de eléggé ritkaságszámba megy. A két szerző (ha érzésem nem csal, Vásárhelyi kicsit nagyobb arányban) mondja a magáét, ha pedig hozzáfűzni valójuk van a másikéhoz, közbeszólnak. És hogy ne tévedjen el az olvasó, egy-egy miniportré (Sinkó munkája, akárcsak a könyv összes többi rajza, illusztrációja) és a betűtípus is segít eligazodni, mikor ki „beszél”. A munka már magától ettől a megoldástól is érdekesebb, olvashatóbb bármilyen tudományos, ismeretterjesztő vagy tankönyvnél. Igazán azonban a szerzők oldott, könnyed, közérthető és élvezetes stílusa teszi kívánatosá. Olyanná, amelyet nyugodt lélekkel ajánlhatunk mindenkinek, akár tud valamit (vagy sokat) a múzeumokról általában vagy egy múzeumról, akár még soha nem járt egy ilyen intézményben sem.

Kik forgathatják tehát haszonnal? Szinte mindenki, amint ezt a szerzők is jelzik. Hiszen a fenti kérdésre adott válaszuk (10-11. o.) szerint elsősorban a pedagógusok kezébe akartak praktikus, használható segítséget adni, de a gyűjtőket, a művészeket, a látogatókat, a publicistákat, a felnőtt olvasókat (elsősorban a szülőket és nagyszülőket), a kiállításkészítőket, no meg persze a múzeumpedagógusokat is szeretnék olvasóik között látni. Vagyis „Reményeink szerint sok mindenki forgathatja haszonnal e könyvet. De kérdés, fogja-e majd valaki *élvezettel* olvasni?” – teszi fel a legfontosabb kérdést Vásárhelyi, amire Sinkó (nyilván közös reményt megfogalmazó) válasza: „Azon vagyunk, hogy a könyv menél szakszerűbb, ugyanakkor menél érthetőbb is legyen. Ne csak ismereteket, hanem élményeket is nyújtson. Ne kioktatóan beszéljen a múzeumról, hanem természetesen. Sőt, miután mindketten tudunk jókat nevetni, nem hagyjuk ki a humort sem.”

A recenzens örömmel jelentheti, hogy a kitűzött célokat a szerzők elérték. Természetesen, élvezetesen, okosan beszélnek a múzeumról és épületről (2. fejezet), a gyűjtőkről, gyűjteményekről és a hozzájuk kapcsolódó munkákról, múzeumi „műfajokról” (3. fejezet), a közönségről és nézőről, vagyis a látogatók szokásairól (4. fejezet). Figyelemre méltó és sokoldalú tanácsokat, ötleteket kínálnak a pedagógusoknak a múzeum, a kiállítás „hasznosításához”, a látogatás előkészítéséhez, megszervezéséhez, lebonyolításához, feldolgozásához (5. fejezet). Végül sok megfontolandót fogalmaznak meg arról, hogyan teremthetnek az olvasók, a szülők, a pedagógusok maguk és gyerekeik körül „múzeumot”: szó esik iskolai szertárakról, iskolai múzeumjátékokról és „mú-

zeumi majálisról”, múzeumosdiról, feladatokról, gyerekgyűjteményekről (6. fejezet). Az utolsó fejezet az idézett és ajánlott irodalmat sorolja fel – ahhoz képest, hogy hányszor olvashatunk a kevés (hazai) szakirodalmról, imponálóan gazdag listát adva.

A munka számos, számomra roppant élvezetes és szemléletes részei közül szeretnék még megemlíteni néhányat. Nagyon frappáns például, amikor „példabeszédként” idézik Goethe Faustjának Prologusát, a maguk igaza mellett a színelőadás előtt ágáló három szereplőt „behelyettesítve” (Költő = muzeológus, Komédiás = kiállításkészítő, múzeumpedagógus, Direktor = múzeumigazgató, 79. o.). Rendkívül élvezetes, ahogy az egyik legegyszerűbb irodalmi tárgy, a gemkapocs példáján mutatják be a tárgyelemzést, a helyes kérdésfeltevést és feladat-meghatározást (105-107. o.). Példamutató, ahogy összefoglalják a projekt fogalmát és lényegét, majd körbejárják a szerepjátékok kérdését (114-116. o.).

Nem szeretem az olyan recenziót vagy ismertetést, amely csak dicsérni tud. Sokáig (egészen a 37. oldalig) az volt a benyomásom, beleesek ebbe a hibába. Ám ekkor, majd néhány további helyen is (pp. 44, 49, 57, 69, 91, 97, 105, 109, 111, 114) olyan utalásokat olvastam a szakirodalomra, amelyeket vagy nem találtam meg a bibliográfiában, vagy nem tudtam megállapítani, hogy egy adott évben megjelentek közül melyik konkrét kiadványról van szó. Nem részletezem, de fontosnak tartottam, hogy szó essek róla. Ugyanezért merem szövé tenni azt a két helyesírási hibát is, amire rábukkantam (49. oldal jegyzete: Álattárat, 71. oldal: menyíre). Az

már a kötőködés netovábbja részéről, hogy a 4.3. fejezetben egyszer csak ezt olvasom: „(a tőlünk elzárt gyűjtemények beosztása, lásd 4.3. fejezet)”. (Elsősorban) szerkesztési hibát látok mindezekben, s nagyon elszomorít, amikor azt tapasztalom, hogy ilyen fontos, komoly és olvasmányos munkánál is olykor ellankad a kiadói szerkesztő figyelme.

És végül egy ennél talán fontosabb kritikai megjegyzés: akkreditált múzeumpedagógiai képzés ma már nemcsak az ELTE PPK-n van (122. o.), hanem a Kaposvári Egyetem Főiskolai Karán is, részben a budapesti kezdeményezés-

re alapozva. Mindez persze semmit nem von le a recenzens csodálatából és „irigységéből”. Bár csak ő maga és még sokan mások is képesek lennének ilyen élvezetes, ugyanakkor gazdag és tanulságos összefoglalásra, ennyi segítséget és támpontot nyújtó szöveg megfogalmazására. Bár csak sokkal többen lennének képesek átadni azt a rendkívül nagy tudást, ismeretet és szeretetet, amellyel a társadalom számára fontos (noha általa gyakran el nem ismert) munkájukat végzik.

Olvassák hát élvezettel (mert lehet) és okuljanak belőle (mert érdemes). Szó esik benne

forrásokról, módszerekről, megoldásokról. Kínál eszközöket, nézőpontokat, megközelítéseket, gondolkodásmódot. Mindenkinek ajánlható jó szívvel. Annak is, aki múzeumban dolgozik, és annak is, aki azt hiszi, azt sem tudja, mi a múzeum. Annak is, aki rendszeres látogató, annak is, aki nem szívesen megy oda valamely ok miatt. Mindenkinek ajánlható tehát, akárcsak tárgya és a témája: a múzeum.

(Vásárhelyi Tamás – Sinkó István: *Múzeum az iskolatáskában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 148 p.)

Természeti környezet és népi kultúra

Selmezi Kovács Attila

A geográfus és etnográfus képzettségű szerző tanulmánykötetének írásai nagyobb részben a vizsgált nagytájak és kistérségek természeti környezetét és népcsoportjait sajátos kapcsolatrendszerükben vizsgálják, ennek következtében számos újszerű összefüggésre mutatnak rá.

Paládi-Kovács Attila akadémikus könyvének 21 tanulmányát az utóbbi három évtizedben megjelent írásaiból válogatta össze három tematikus egységbe rendezve. Elsőként a Kárpát-medence regionális tagolódásáról, a kulturális régiók értelmezéséről, a Felföld népi műveltségéről kapunk átfogó képet, valamint részletvizsgálatokat a kulturális határokról, kontaktzónákról, a kistájak és népcsoportok foglalkozási, gazdasági szakosodásáról. A második egység részleteiben vizsgál több jellegzetes népcsoportot, mint pl. a barkókat, palócokat, az ukrán szórványokat, a romániai Bánság magyar falvait. A kötet harmadik része mindeddig kevésbé feltárt kistájakkal, népszigetekkel foglalkozik. A vázlatos tartalmi áttekintésből is kitűnik a tanulmánykötet sokrétűsége, szemléletbeli gazdagsága, a szaktudományon messze túlmutató jelentősége. A recenzens nem is vállalkozhat teljes kép felrajzolására, a tanulmányoknak csak egy részét áll módjában megidézni.

A szerző regionális érdeklődésének középpontjában kezdettől a Felföld áll, mely földrajzi és kulturális régiót sokoldalú vizsgálat alá veszi. Elemzi annak tájféldrajzi jellegét és tagoltságát, a megtelepülés és területi szerveződés sajátosságait, az etnikumok, nyelvhatárok és az etnikai folyamatok történeti alakulását, valamint a terület néprajzi jellegét. A szerző a Felföld történelmi szerepét, melyet a magyar államiság és művelődés folytonosságában betöltött, Erdélyhez hasonlóan tartja. Tanulságos fejtegetést olvashatunk az észak-magyarországi kulturális határokról és kontaktzónákról, melynek kapcsán bebizonyosodik, hogy a felekezeti határok milyen fontos szerepet játszottak a népterület belső tagolódásában.

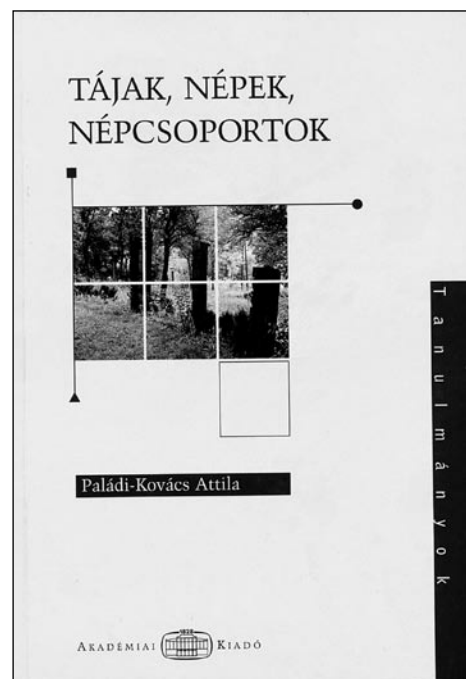
Tanulságos összefüggéseket mutat ki Paládi-Kovács Attila a természeti tájak és a nyelvhata-

rok között, rámutatva, hogy a Felföldön minden medence egy-egy ökológia fulke, más megnevezéssel „életkamra”, melyek kedveztek a népszigetek, enklávék kialakulásának. Ezekhez szervesen igazodott az állami és az egyházi közigazgatás, így legtöbb vármegye egy-egy medencét töltött ki (pl. Nógrád, Gömör, Szepes, Túróc, Liptó, Árva). A természeti tájak és a közigazgatási egységek egybeesése elősegítette a táji- és népcsoporttudat összefonódását a Felföld népeinél.

A táj természeti adottságainak és az ott élő népcsoportok, etnikumok gazdasági szakosodásának, foglalkozási formáinak kapcsolatát Dél-Gömör területén vizsgáló tanulmányban a szerző több meghatározó jelentőségű tájfogalmat rögzít, foglalkozási formát határol el, mint pl. a bányavidéket, a karsztvidéket, a folyóvölgyi lapályt, az „agyagövezet” fazekasfalvait, a délnyugati erdővidéket, mint a barkóság lakóterületét. Amint megállapítja, a katolikus barkók népelnevezését a református gömöri-borsodi szomszédságuk ragasztotta rá az erdős, elzárt dombvidék lakóira; akiknél a legerősebben élt a „mi-tudat” Gömör minden népcsoportja közül.

Különálló témakört alkotnak az egyes népcsoportokról, etnikai tájakról szóló írások, melyek sorát a barkó etnikai csoport etnográfiai elemzése indítja. Nem véletlenül, mert ennek az etnikumnak néprajzi feltárása és monografikus vizsgálata Paládi-Kovács Attila nevéhez fűződik. A népcsoport kultúrájának, életmódjának és társadalmi szerveződésének sok szempontú, részletes vizsgálatából kitűnik, hogy Borsodban és Gömörben a római katolikus vallás a barkó csoport elsődleges kritériumának tekinthető. A következő tanulmányban széles tudománytörténeti értékelésre alapozva határolja körül a Palóc-földet, utalva a palóc-barkó néptömbnek a történelem folyamán változó, és jóval szélesebb genetikai kiterjedésére. E témakörhöz kapcsolódik a palóc kirajzások alföldi számbavétele.

Ugyancsak a szerző nevéhez fűződik az a jelentős etnikumvizsgálat, mely elsőként tárta fel a XVIII-XIX. századi ukrán szórványokat Északkelet-Magyarország területén. A sokrétű etnogeográfiai és néptörténeti elemzés 63 településről mutatta ki az ukránok jelenlétét. A

szerző az ukrán néptörödékekkel kapcsolatos sürgős feladatként határozta meg a névtani vizsgálatokat, a teljes helynévanyag összegyűjtését, a földrajzi nevek feltárását, továbbá kívánatosnak tartja az ukrán tájszógyűjtemény összeállítását.

Külön figyelmet érdemel a régi Torma vármegye néprajzi jellegének értelmezése, mely a történeti, etnikai, felekezeti körülményeken kívül alaposan részletezi a természeti adottságokat, a hidrogeográfia és a növényföldrajz meghatározó szerepét a zonális kistájak életformáinak kialakulásában. Ebbe a sorba illeszkednek a Medvesalja földjéről és népéről, valamint a krassó-szörényi Karas menti magyar nyelvszigetéről, Udvarszállásról szóló írások, melyekben a természetföldrajzi, népességtörténeti és néprajzi sajátosságokat egymással szoros összefüggésben veszi számba a szerző. A záró tanulmány a jelenkori etnikai folyamatok mérlegét vonja meg.

(Paládi-Kovács Attila: *Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 412 p.)

Museums Journal 2004/8

Gönczi Ambrus

A Brit Múzeumi Szövetség folyóiratának augusztusi száma különös figyelmet fordít a regionális és önkormányzati múzeumok társadalmi elismertségének kérdésére. A miniszterelnök-helyettesi iroda által elvégzett legutolsó felmérés adatai szerint az említett intézmények munkájával, működésével jóval kevesebben elégedettek országsszerte, mint a tavalyi évben. A megkérdezettek körében 7 százalékkal csökkent azok száma, akik szeretnek helyi, regionális múzeumba ellátogatni, vagy jól érzik ott magukat. A csökkenés mögött bizony a már unalomig emlegetett pénzhiány és az ezzel összefüggésben álló megszorítások állnak. Az Európa-szerte ismert megoldás szerint, a helyi önkormányzatok először mindig a kulturális kiadások csökkentésével reagálnak a

gazdasági életben bekövetkező kedvezőtlen folyamatokra. Az eredmény is előre megjósolható: szerte az országban számos kiállítóhely, galéria, emlékszoba került bezárásra, vagy csökkentették nyitvatartását; leépítések és a szakmai fejlesztési beruházások befagyasztása jellemző szinte minden kistérségben. Az, hogy mindezek a megszorítások mennyiben befolyásolják a helyi közösség látogatási kedvét, a cikkíró szerint nem szorul bővebb magyarázatra. A helyzet az Egyesült Királyságban természetesen nem olyan aggasztó, mint azt a felmérés eredménye sejteti. A kormányzat próbál gyorsan és sikeresen reagálni a régiókban tapasztalható visszaesésre. A központi költségvetésből nagyobb összeget szánnak mind a kilenc nagy régió múzeumainak fejlesztésére, különös tekintettel a múzeumok és a közönség kapcsolatának elemzésére és e kapcsolat fejlesztésére.

A Pulszky Társaság hírei

Választmányi ülés (2004. november 25)

A Pulszky Társaság választmánya 2004. november 25-én tartotta évi második választmányi ülését a Néprajzi Múzeumban. Az ülésen döntöttek az egyesület tagsági díjainak emeléséről. Ezentúl az egyéni tagsági díj évi 3000 forint, nyugdíjasoknak 1500 forint lesz. A választmány a többi között döntött a Pulszky-díj 2005. évi kiírásáról is, az alábbiak szerint:

A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület újra meghirdeti a **Pulszky-díjakat**. A Pulszky Ferenc-díjat kiemelkedő szakmai

tevékenység elismeréseként tapasztaltabb kollégák, a Pulszky Károly-díjat pedig a 40. életévüket be nem töltött, de számottevő tevékenységet felmutató fiatal muzeológusok kaphatják meg. A díj mind bármelyik muzeológiai szakágban vagy a restaurálás, a közművelődés területén hosszabb ideje folyamatosan végzett tevékenységért, mind egyszeri kiemelkedő teljesítmény elismeréseként odaítélhető. Társaságunk a múzeumi szakemberek vagy közösségek javaslatára, az erre a célra létrehozott öttagú kuratórium döntése alapján határoz a díjak odaítéléséről. Az évente maximum két-két

díj átadására mindig az éves közgyűlésen kerül sor. Az elismerés egy kettős Pulszky portrét ábrázoló bronz plakett, hátlapján a Pulszky Ferenc-díj, ill. Pulszky Károly-díj felirat, az elismert neve és a kitüntetés éve szerepel. Az elismeréshez pénzjutalom nem jár.

Azzal a kéréssel fordulunk a kollégákhoz, hogy a díj odaítéléséhez – részletes indoklással – írásban tegyék meg javaslataikat **2005. február 28-ig** a Pulszky Társaság Elnöksége számára. Javaslataikat a Társaság címére szíveskedjenek elküldeni (1087. Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.)

FELHÍVÁS A MÚZEUMOK VEZETŐSÉGÉHEZ

A Magyar Múzeumok Honlapján (www.museum.hu) található adatok éves frissítése idén is elengedhetetlenül szükséges. Ebből a célból az Önökhöz kipoztázott **adatlapokat 2005. március 15-éig legyenek szívesek visszaküldeni**. A kitöltött adatlapok visszaküldése feltétlen szükséges ahhoz, hogy megfelelően tudjuk honlapunkon propagálni az Önök múzeumát.

Az adatlap hiányában ugyanis a múzeumot nem áll módunkban reklámozni a főoldalunkon, a kiállításajánlónkban és a hírlevelünkben sem, mivel olvasóinknak nem tudjuk garantálni az adott múzeum adatainak frissességét.

Amennyiben valamilyen oknál fogva nem kaptak ilyen adatlapot, igényelhetik szerkesztőségunktől, készséggel állunk az Önök rendelkezésére:

Tel.: (1) 239-9831

E-mail: info@museum.hu

Együttal szeretnénk felhívni a figyelmüket, hogy postacímünk megváltozott. Új címünk: Kultúra az Interneten Alapítvány – Museum.hu • 1394 Budapest, Pf. 380.

Szíves együttműködésüket előre is köszönjük, és sikerekben gazdag új évet kívánunk!

E számunk szerzői

Ábrahám Levente dr. (1960)
zoológus
PhD.
osztályvezető
Somogy Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Kaposvár

Bajzáth Judit dr. (1964)
tanár, népművelő
PhD.
főosztályvezető
Magyar Természettudományi
Múzeum
Budapest

Balázs György dr. (1951)
etnográfus
kandidátus
főigazgató-helyettes
Néprajzi Múzeum
Budapest

Bálint Marianna (1972)
régész
irodavezető-helyettes
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
Debreceni Regionális Iroda
Debrecen

Basics Beatrix dr. (1956)
művészettörténész
főigazgató-helyettes
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest

Csornay Boldizsár dr. (1960)
régész
PhD.
tudományos titkár
Szépművészeti Múzeum
Budapest

Czajlik Zoltán dr. (1965)
régész
tudományos munkatárs
ELTE Régészettudományi Intézete
Budapest

Deme Péter dr. (1950)
történész
igazgató
KÖH Társadalmi Kapcsolatok
Igazgatósága
Budapest

Fehér Béla dr. (1970)
mineralógus
osztályvezető
Herman Ottó Múzeum
Ásványtár
Miskolc

Főzy Vilma (1953)
etnográfus
főmuzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Fűkőh Levente dr. (1951)
paleontológus
kandidátus
igazgató
Mátra Múzeum
Gyöngyös

Gaskó Béla dr. (1949)
biológus
főmuzeológus
általános igazgatóhelyettes
Csongrád Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Szeged

Gönczi Ambrus (1973)
történész muzeológus
gyűjteményvezető
Ferencvárosi Helytörténeti
Gyűjtemény
Budapest

Hír János dr. (1956)
geológus
kandidátus
igazgató
Pásztói Múzeum
Pásztó

Hírné Fodor Erika (1957)
középkolai tanár
Mikszáth Kálmán Gimnázium
Pásztó

Horváth Edina (1953)
építész
munkatárs
KÖH Társadalmi Kapcsolatok
Igazgatósága
Budapest

Horvatovich Sándor dr. (1942)
zoológus
ny. főmuzeológus
Baranya Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Pécs

Jerem Erzsébet dr. (1942)
régész
kandidátus
egyetemi docens
MTA Régészeti Intézet
Miskolci Egyetem BTK

Kertész Margit (1950)
népművelő
munkatárs
KÖH Társadalmi Kapcsolatok
Igazgatósága
Budapest

Kisbenedek Tibor (1960)
zoológus
mb. osztályvezető
Baranya Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Pécs

Kovács Gergelyné (1939)
történész, etnográfus
igazgató
Posta Múzeum
Budapest

Lévai Ferenc (1950)
halászati szakmérnök,
vadgazdálkodási üzemmérnök
elnök-vezérigazgató
Aranypony Halászati Rt
Sáregres

Lovas Márton Levente dr. (1944)
zoológus
osztályvezető
Déri Múzeum
Debrecen

Lovászné Szabó Márta (1951)
gyűjteménykezelő preparátor
Baranya Megyei Múzeumok
Igazgatósága
Pécs

Mahunka Sándor dr. (1937)
biológus
az MTA rendes tagja
címzetes igazgató
Magyar Természettudományi
Múzeum
Budapest

Matskási István dr. (1942)
biológus
kandidátus
főigazgató
Magyar Természettudományi
Múzeum
Budapest

Mester Zsolt dr. (1961)
régész
kandidátus
egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK

Mező Szilveszter (1971)
biológia-földrajz szakos tanár
mb. múzeumigazgató
Tiszazugi Földrajzi Múzeum
Tiszaföldvár

Papp Beáta dr. (1965)
biológus
főmuzeológus
Magyar Természettudományi
Múzeum
Növénytár
Budapest

Poroszlai Ildikó dr. (1955)
régész
igazgató
Matrica Múzeum és Régészeti Park
Százhalombatta

Selmeczi Kovács Ádám (1974)
természetvédelmi szakmérnök
vezető tanácsos,
OKTVF Természetvédelmi
Igazgatósága
Budapest

Selmeczi Kovács Attila dr. (1942)
etnográfus
a néprajztudomány doktora
főtanácsos
Néprajzi Múzeum
Budapest

Szakáll Sándor dr. (1953)
geológus
főmuzeológus
Miskolci Egyetem, Ásvány- és
Kőzettani Tanszék
Miskolc

Tátrai Vilmos dr. (1946)
művészettörténész
Szépművészeti Múzeum
Budapest

Túri Zoltán (1980)
geográfus
múzeumi munkatárs
Tiszazugi Földrajzi Múzeum
Tiszaföldvár

B. Varga Judit dr. (1969)
történész muzeológus
vezető tanácsos
Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma
Múzeumi Főosztály
Budapest

Vasáros Zsolt (1973)
építész
egyetemi tanársegéd
Budapesti Műszaki és
Gazdaságtudományi Egyetem,
Építész-mérnöki Kar
Narmer Építészeti Stúdió
Budapest

Vig Károly dr. (1960)
agrarmérnök
kandidátus
osztályvezető

Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
Szombathely

Kiállítási képek Exhibition pictures

*Postamúzeum Kőszegen, a mediterrán hangulatú udvar
Postal Museum in Kőszeg, the Mediterranean-style court*

*A díszes festésű első terem
The first room with decorative painting*

*Az első terem ólomfoglalatú ablakokkal
The first room with the windows in lead frame
Fotók – Photos: Hajdú József*

*Halászati bemutató Sáregres-Rétimajorban
Fishing-show in Sáregres-Rétimajor*

*Részlet a halászati kiállitásból
Detail of the fishing exhibition
Fotók – Photos: Fent Győző*

MAGYAR MÚZEUMOK

